

ВШНУ

Т. 13, кн. 2

1975

80
ПА 115
51187

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО
ГЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
·КИРИЛ
И МЕТОДИЙ·

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
·CYRILLE
ET METHODE·
DE
V.TIRNOVO

ГОДИНА 1978

ТОМ XIII КН.2

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
CYRILLE
ET METHODE
DE
V. TIRNOVO

FACULTE PHILOLOGIQUE
TOME XIII, LIVRE 2
LINGUISTIQUE

SOFIA 1978

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
·КИРИЛ
И МЕТОДИЙ·

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
ТОМ XIII, КНИГА 2
ЕЗИКОЗНАНИЕ

СОФИЯ 1978

80
ПАИС
III 87

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. Кольо Ковачев, проф. Галина Тагамлицка,
доц. Ангел Давидов, доц. Ангел Анчев,
ст. преп. Паисий Христов /секретар/

312 / 1988

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
гр. В. ТЪРНОВО Д. 11

Редактор на издателството: Ст. Сербезова

Худ. редактор: Т. Николов

Техн. редактор Л. Коларова

Коректор М. Христова

Дадена за набор на 8.VIII.1977 г. Подписана за печат 27.X.1977 г.

Излязла от печат 30.XI.1977 г. Формат 60/90/16

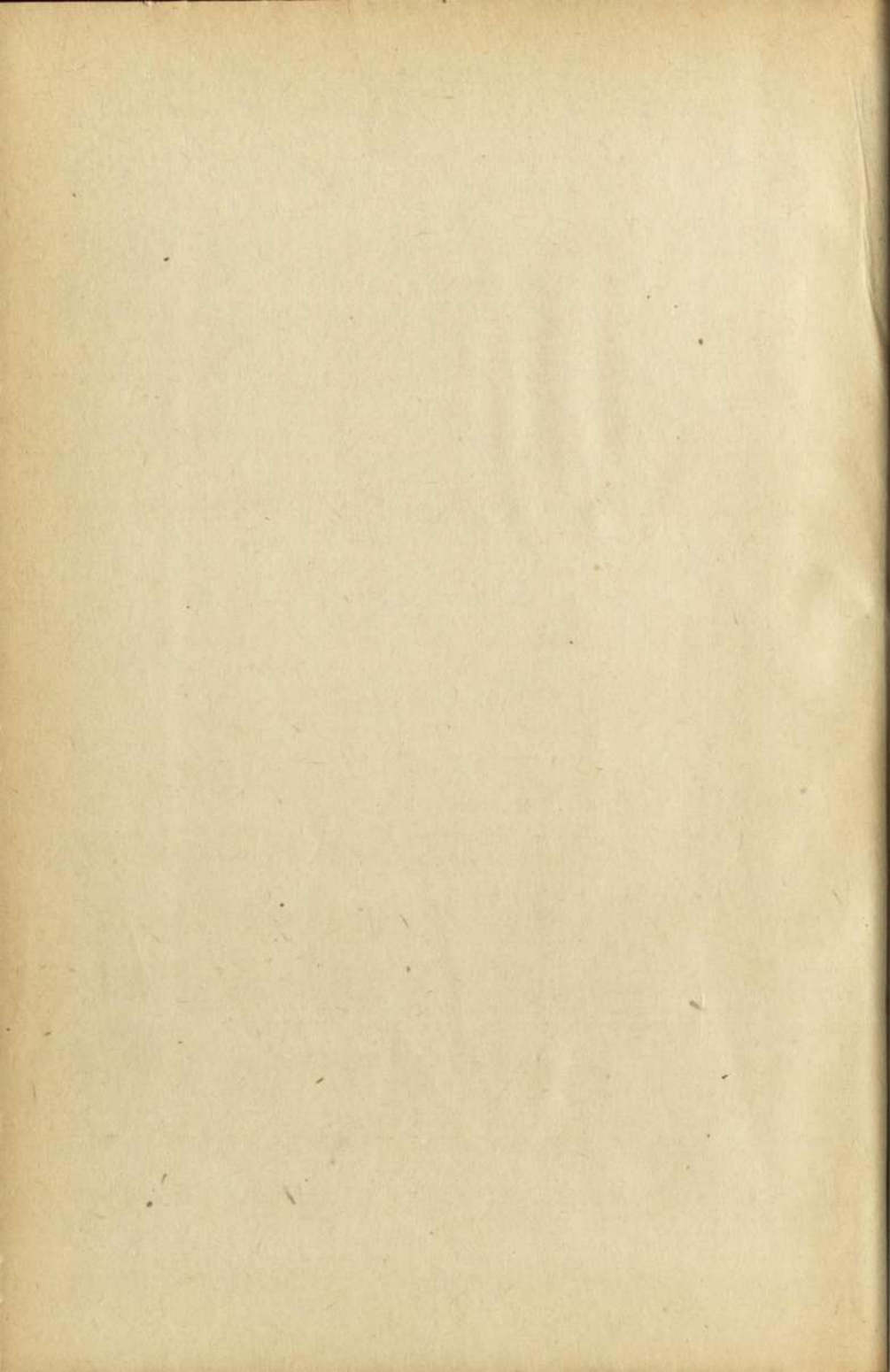
Печ. коли 16,50 Тираж 530 Пор. 557 Изд. коли 16,50

Лит. група III-8 Изд. № 23884 КОД 02 $\frac{9535122432}{5012 - 1 - 78}$

Цена 1,85 лв.

Държавна печатница "В. Андреев" - Перник

ПОСВЕШАВА СЕ
НА ЧЛ.-КОР.ПРОФ.Д-Р ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН

СЪДЪРЖАНИЕ

ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН, Българското езикознание през годините на народната власт.....	9
СТОЯН ПОПОВ, Подчинени изречения за начин и сравнение със съюза "както" в публицистиката преди Освобождението....	23
КРАСИМИРА МИНКОВА, Аблатив после сравнителной степени.....	53
РУСИН РУСИНОВ, Градските говори през Възраждането /предварителни бележки/.....	81
СТАНЬО ПЕНЧЕВ ГЕОРГИЕВ, Словообразователна структура на наречието в съвременния български език /Продължение от т.ХІ/.....	101
ЦВЕТАНА КАРАСТОЙЧЕВА, За прозвищата в слянга на учащите се /с оглед към тяхната деривация/.....	191
НИКОЛАЙ КОВАЧЕВ, Към названията на градовете в България.....	231

TABLE DES MATIERES

LIUBOMIR ANDREITCHINE, La linguistique bulgare dans les années du pouvoir populaire.....	9
STOYAN POPOV, Adverbial clauses of manner and comparison in the publicistic literature before the liberation.....	23
KRASSIMIRA MINKOVA, L'ablatif après le comparatif.....	53
ROUSSINE ROUSSINOV, Les parlers des villes pendant la Renaissance.....	81
STANYO PENCHEV GEORGIEV, Word-formation structure of the adverb in modern bulgarian.....	101
TSVETANA KARASTOÏTCHEVA, Sur les surnoms dans l'argot scolaire.....	191
NIKOLAY KOVATCHEV, Les noms des villes en Bulgarie.....	231

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XIII, кн.2 Филологически факултет 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE

"CYRILLE ET METHODE" DE V.TIRNOVO

Tome XIII, livre 2 Faculté philologique 1975

ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН

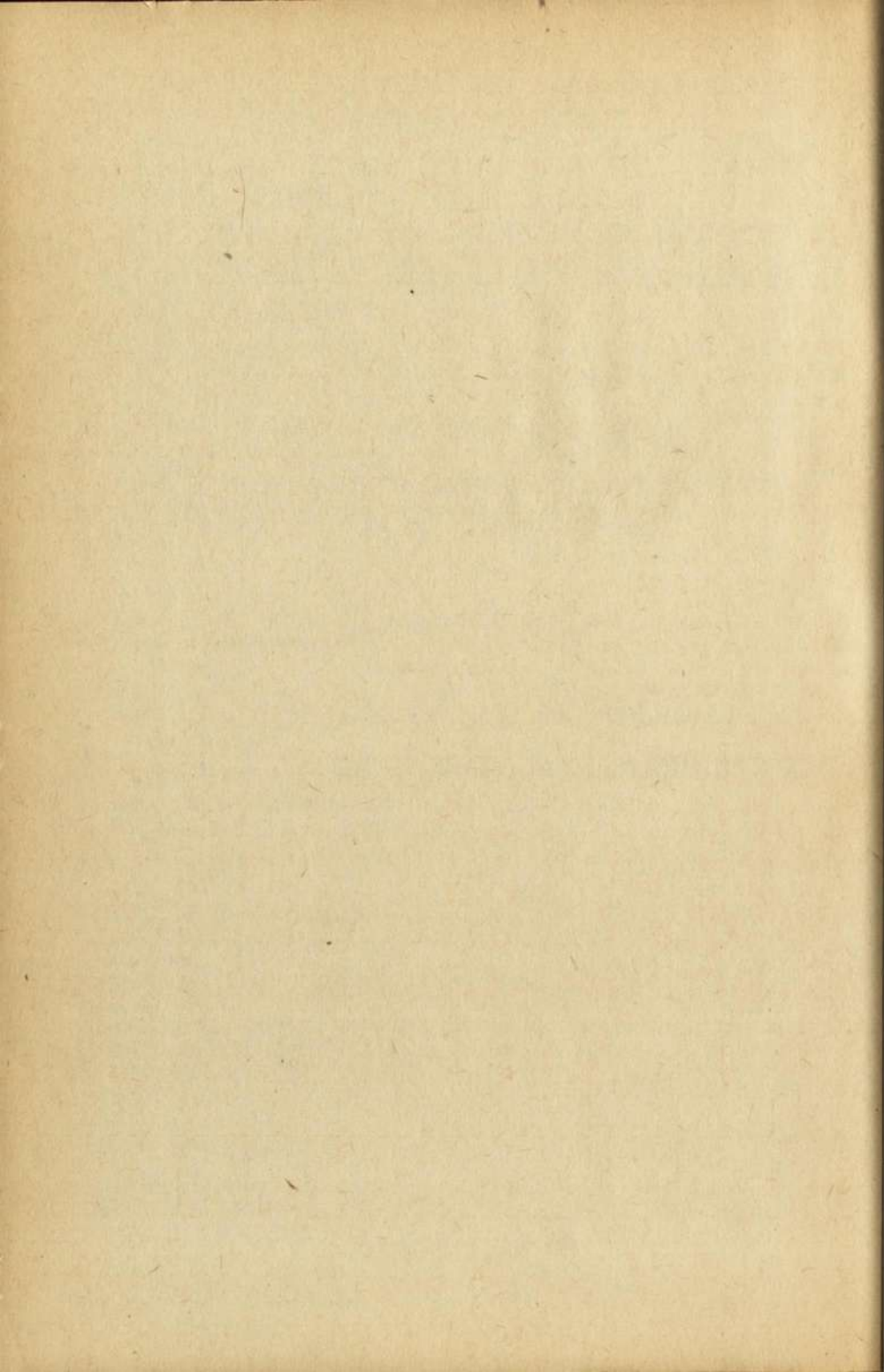
БЪЛГАРСКОТО ЕЗИКОЗНАНИЕ ПРЕЗ ГОДИНИТЕ
НА НАРОДНАТА ВЛАСТ

LIUBOMIR ANDREITCHINE

LA LINGUISTIQUE BULGARE DANS LES ANNEES
DU POUVOIR POPULAIRE

София 1978

Езикът е обществено явление, породено от условията и нуждите на общественения живот и развиващо се в тясна специфична връзка с живота и историята на обществото. По определението на В.И. Ленин езикът е "най-важното средство на човешкото общуване". Обществото не може да съществува без език. Този основен факт говори и за значението на науката за езика. Тя има разнообразни аспекти и разнообразни задачи. Съвременното езикознание е твърде развита наука с големи постижения и с важни теоретически и практически задачи. То има допирни точки и взаимни връзки с редица други теоретически и обществени науки, като теорията на познанието, логиката, психологията, литературознанието, историята, социологията и др. Някои клонове на техническите и математическите науки също стигнаха в своето развитие до проблеми на езикознанието. От своя страна тези науки днес подпомагат развитието на някои нови области на езикознанието.

Преди 9 септември 1944 г. в България имаше два научни центъра, които се грижеха за развитието на езикознанието: Софийският университет и Българската академия на науките. Филологическите катедри в университета имаха малко хора, главно поради недостатъчното финансиране на науката тогава, но все пак успяваха да вършат доста значителна изследователска работа. Академията на науките беше представителна научна организация без изследователска база, но с добра за времето си издателска дейност, за което черпеше материал от личната продукция на своите членове, на част от университетските преподаватели и на някои външни лица.

След 9 септември положението се промени съществено. В БАН възникна научноизследователски институт за български език, който скоро стана най-голямо и най-дейно средище на езиковедската наука в България. Разрасна се научният състав на катедрите в Софийския университет. Създаден бе нов университет във Велико Търново, където се оформи един млад и деен езиковедски колектив. В процес на оформяне са още два езиковедски центъра - Висшият педагогически институт - Шумен, и в Пловдивският университет, които още нямат свои издания, но сигурно ще ги имат в близко време.

Големи успехи постигна българското езикознание след войната в областта на лексикографията, където изоставането преди това беше твърде голямо. Първото голямо постижение на българското езикознание след войната е тритомният "Речник на съвременния български книжовен език" /1955 - 1959/, изработен в Института за български език от голям съставителски и редакторски колектив под ръководството на акад. Ст. Романски. Този речник има основно значение за нашата култура и наука. С неговото съставяне бяха положени основите на нашата съвременна лексикография и лексикология и бяха подготвени кадри за изпълнение на по-нататъшни важни задачи в тази област. След завършването на тритомния речник започна неопходимата подготвителна работа /значително разширяване на речниковия архив и изработване на кощеници и инструкции/ за съставяне вече на многотомен "Речник на българския език" под редакцията на Кр. Чолакова, К. Ничева и С. Спасова. Първият том от това голямо и важно научно начинание на Института за български език бе представен в началото на тази година за печат. Ценно постижение е и излезелият през 1955 г. еднотомен Български тълковен речник в изд. Наука и изкуство, съставен от колектив от известни наши езиковеди и езикови педагози /Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Колюмов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров/. Започнатият през 1927 г. Български тълковен речник от Ст. Младенов, А. Т.-Балан и др. стигна на сvezки до буква К през 1951 г. и така бе завършен първият му том. Останалият след смъртта на Ст. Младенов ръкопис е непълен до буква Р.

През 1960 г. излезе т. 1 от "Речник на езика на Хр. Бютев" от Ст. Божков и З. Гечалиева. Този речник е важна придобивка за нашата лексикография като първи по рода си речник на писател и с оглед на епохата, към която се отнася. Своевременно бе подхваната от друг колектив в Института за български език под ръководството на Вл. Георгиев работа върху голям съвременен по методология "Български етимологичен речник", чийто първи том /А - З/ бе завършен през 1971 г. Работата върху следващите svezки продължава планомерно, маркар и с бавно темпо /с известно забавяне в печатницата/. Речникът е получил благоприятни оценки от видни специалисти в чужбина.

Тази картина бе допълнена с няколко добре изработени

речника, издадени от изд. Наука и изкуство: Сърбохърватско-български, Чешко-български, Испанско-български, голям Руско-български /2 тома/, Българо-френски, Италианско-български и др. Между по-специалните издания на същото издателство трябва да се отбележат Речник на синонимите от Л. Нанов и българо-руски фразеологичен речник от М. Леонидова и А. Кошелев. Трябва да се отбележи, че нашата наука изостава в издаването на терминологични речници.

Значително развитие получи след 9 септември и българската граматика, която също беше твърде изостанала през предшестващия период. Едва към края на 30-те години се появиха у нас цялостни граматики, които имаха стихийно описателен характер и силно изявен младограматизъм /от П. Калканджиев, Н. Костов, Ст. Младенов - Ст. П. Василев/, и най-добрата въпреки елементите на младограматизъм и субективизъм /от А. Т. Балан/. В граматическите трудове на Л. Андрейчин, отразяващи известни идеи от полското езикознание и от творчеството на Ян Бодуен де Куртене, "Kategorie znaczeniowe koniungacji bulgarskiej" /Краков 1938/ и "Основна българска граматика" /1944/ се прилага последователно синхронно описание на езиковата система. Може да се каже, че създаденото с тези трудове направление е в сила и днес. Цялостни трудове, които внасят някои по-подробни разработки на отделни въпроси, са "Съвременен български език. Синтаксис" от К. Попов /1962/ и "Граматика на българския книжовен език. Фонетика и Морфология" от Ст. Стоянов /1964/. Двамата автори са професори в Софийския университет. "Нова българска граматика за всякого" от А. Т. Балан /1954-1961/ представя значително разширено и допълнено издание на посочения негов труд от 1940 г. без промяна в основния характер.

По-сетне в Института за български език редица съществени въпроси на българската граматика бяха подложени на по-нататъшна обстойна разработка с нови елементи и в методологията от ново поколение автори като В. Станков - въпроси на българската темпорална система /Имперфектът в съвременния български книжовен език, 1966, Модална употреба на глаголните времена в съвременния български език, Изв. на Института за български език, XV, 1967, Българските глаголни времена, 1969/, К. Иванова - въпросът за видообразуването и начините на действие /Десемантизацията на глаголните пред-

ставки в съвременния български книжовен език, 1966, Развой на употребата на вторичните несъвършени глаголи в новобългарския книжовен език, Изв. на Института за български език, XV, 1967, Начини на действие в съвременния език, 1974 г./, Ел.Георгиева - някои синтактични въпроси /Обособени части в българския книжовен език, 1964, Словоред на простото изречение в съвременния български книжовен език, 1974 г./, Й.Пенчев - също синтактични въпроси /Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен език, 1966, Присъединяването в съвременния български книжовен език, Изв. на Института за български език, XIII, 1967, Еднородни части в изречението в съвременния български книжовен език, Изв. на Института за български език, XV, 1967, Рефлексивните, медиалните и пасивните изречения в български език, Изв. на Института за български език, XXII, 1973/. Тук могат да се посочат и трудовете: Частиците в съвременния български книжовен език от Кр.Чолакова, 1958/ с лексиколожки уклон/, Сегашно историческо време в съвременния български език от Р.Мутафчиев, 1964 /с граматико-стилистичен характер/. Подчинителният съюз да в съвременния български език от З.Генадиева-Мутафчиева, 1970. Въпроси на българската глаголна система се разглеждат и в някои трудове със славистичен характер на М.Деянова и Св.Иванчев /срв.по-нататък/.

Към тези трудове трябва да се прибавят и редица цени приноси от представители на катедрите по български език в Софийския и Великотърновския университет: а/Ст.Стоянов - Употреба и значение на определителния член в съвременния български книжовен език /ГСУ/; П.Пашов - Българският глагол, 1966, под печат са и изследвания върху синтактични въпроси от Р.Николова и Ст.Стефанов; б/Р.Русинов, Адекватни словосъчетания в съвременния български книжовен език /Тр.ВТУ/, Ст.Георгиев, Сложно съставно изречение с подчинено обстоятелствено за условия /Тр.ВТУ/, Хр.Станева - публикации върху сравнителните конструкции в съвременния български език /Тр.ВТУ/, Йорданка Маринова - публикации върху синтаксиса на диалогичната реч /Тр.ВТУ/, Д.Чизмаров - публикации върху употребата на главните букви /Тр.ВТУ/.

С тази разнообразна и плодотворна дейност в областта на нашата граматическа наука бе подготвена почва за създаването на академическа "Грамматика на българския език", за което

написване е създаден широк колектив от специалисти от Института за български език, Софийския университет и Великотърновския университет.

В областта на фонетиката важна придобивка на нашето езиковедие е първият по рода си у нас труд на Ст. Стойков "Увод в българската фонетика" /1955/, както и някои негови експериментално-фонетични изследвания. В последно време бяха публикувани трудове на Д. Тилков върху акустичния анализ на българските звукове - *Les phonèmes bulgares*, Paris, 1970, и др.

Друга област на науката за съвременния български език, разработена главно след 9 септември, е историята на изграждането и развитието на книжовния ни език. Разработването на тази нова научна дисциплина започна в Софийския университет. Едни от първите трудове в тази област са "Език и стил на Л. Каравелов" от Л. Андрейчин /ГСУ/, "Ятовият изговор в новобългарския книжовен език" и "Членуване, на имената от м.р. ед.ч. в българския книжовен език" от Ст. Стойков и др. По-сетне се явиха изследвания на по-млади автори: "Възникване и развой на сег. действ. причастие в съвременния български книжовен език" и "Деепричастието в историята на съвременния български книжовен език" от Хр. Първев /ГСУ/, "Обществено-политическа лексика и фразеология в публицистиката на Л. Каравелов" от В. Попова и др.

В различни издания на Института за български език бяха публикувани редица принципни статии в тази област от Л. Андрейчин, а като отделни изследвания върху езика на възрожденски автори и произведения в научната продукция на Института за български език могат да се посочат: "Езикът на Софрониевия Неделник в историята на българския книжовен език" /1965/, "Синтаксис на Славянобългарска история от Паисий" /Изв. на Института за български език IX, 1962/, както и други изследвания върху езика на Възраждането по словообразователни въпроси от М. Димитрова, по лексикално-фразеологични въпроси от Цветана Македонска и върху изграждането на математическата терминология от Ек. Михайлова.

В последните години тази нова научна дисциплина намери място и в изследванията на представители на Великотърновския научен център - Русин Русинов и Станьо Георгиев.

Синтетичен труд върху историята на българския книжовен език още не е създаден. Под печат е сборник от избрани работи на Л. Андрейчин.

Важен почин на Института за български език бе издаването на големия сборник "Език и стил на българските писатели", кн. I, където са събрани голям брой изследвания върху езика и стила на по-стари и съвременни автори от различни гледища; езиковедско /главно с оглед към ролята на някои писатели в изграждането на книжовния език/ и литературно. По-обстойни изследвания, главно на лексиката и фразеологията на отделни писатели, са публикували Р. Мутафчиев /Хр. Смирненски, Н. Вапцаров/, Д. Иванова-Мирчева /П. П. Славейков/, А. Спасова /П. П. Славейков/, В. Кювлиева /Иван Вазов/, Ем. Пернишка /Ив. Вазов/ и др. Застъпени са и текстоложки изследвания върху редакционни промени в някои литературни произведения от К. Ницева /Под игото/ и М. Филипова-Байрова /стихове от Д. Дебелянов/.

Стилистически метод в стилистичните изследвания е приложен в трудовете на Р. Мутафчиев: "Статистически наблюдения върху стила на мемоарната литература от последното десетилетие на миналия век" /Изв. на Института за български език, XIV, 1967 г./ и "Структура на лексиката в българския художествен и публицистичен текст" /статистически наблюдения, Изв. на Института за български език XXI, 1972/. Статистически изследвания върху строежа на българския език в последно време публикува и Хр. Георгиев.

В областта на историческото изучаване на българския език, което беше добре застъпено в дейността на БАН и по-рано, Институтът за български език има нови, големи постижения. Значително място тук заема проучването и издаването на наши важни езикови паметници, между които най-видно място заема изданието на новооткрития Енински апостол, ценен старобългарски паметник от XI в., подготвено от К. Мирчев и Хр. Кодов /1960/. Други издания на езикови паметници са: Троянски дамаскин, изд. от А. Иванова /1967/, Тихонравов дамаскин, изд. от Е. Дьомина /1968 и 1971/; изданието е плод на сътрудничество между БАН и АН на СССР, Слова на Йоан Екзарх, изд. от Д. Мирчева /1971/. Резултат от сътрудничеството между Института за български език и катедрата по български език в Софийския университет е ценният труд на Ив. Добрев от Софийския университет "Глаголическият текст на Боянския палимпсест", старобългарски паметник от края на XI в. /1972/. Наскоро излязоха от печат: Хомилия на Елифа-

ний Кипърски - от Д. Мирчева и Добромирово евангелие от Б. Велчева, под печат е Речник-индекс на Презвитер Козма от А. Давидов от Великотърновски университет. Ценни издания са регистрирани и в областта на епиграфиката: "Надписите към боянските стенописи" от Ив. Гълбов /1968/, "Битолският надпис" на Иван Владислав самодържец Български" от Й. Заимов /1970/ и др.

Основният труд на К. Мирчев "Историческа граматика на българския език" /1958/ откри пътя за по-нататъшни специални изследвания върху отделни важни явления в нашата езикова история. Най-значителни тук ще посочим: "Развоят на бъдеще време /футурум/ в българския език от X до XVIII в. /1962/, "Развой на дателния притежателен в български език" /1964/ и "Опит за интерпретация на модела на удвоените допълнения в български език" /Изв. на Института за български език XVII, 1969/ от А. Минчева, "Показателни местоимения и наречия в новобългарските паметници от XVII и XVIII в." /Изв. на Института за български език, X, 1964/ и "Към установяване на среднобългарските правописни типове /Стаматово евангелие от XIII в./" /Изв. на Института за български език XVII, 1969/ и др. Особено отбелязване заслужава оживлението в областта на старобългарската тематика: "Структура на старобългарското сложно съчинено изречение" от Е. Дограмаджиева /1968/, както и други изследвания от същата авторка и от Р. Златанова от Института за български език, от П. Илчев и Ив. Добрев от Софийския университет и др.

В областта на българската диалектология Институтът за български език стана център на важни и основни изследвания. На първо място тук трябва да се отбележи капиталният труд "Български диалектен атлас", от който са излезли два тома, изработени под ръководството на Ст. Стойков, и под печат е третият том. Довършва се събирането на материала за четвъртия том, с който ще завърши обхватът на нашата езикова територия. В изработването на първия том взеха участие и българисти от Института за славяноведение и балканистика при АН на СССР в Москва под ръководството на С. Б. Бернщайн. Благодарение на усилен теренна работа във връзка с Атласа Ст. Стойков създаде ценния синтетичен труд "Българска диалектология" /1962, II изд. 1968/. Институтът за български език издаде досега 9 тома ценни монографични изследвания върху различни български говори /в поредицата "Трудове по българ-

ска диалектология" /: Кюстендилски /Ив. Умленски/, Банатски /2 тома, Ст. Стойков/, Ихтимански /М. Младенов/, Гребенски в Силистренско /Ив. Кочев/, говорът на Ново село - Видинско /М. Младенов/, говорът на с. Съчанли, Гюмюрджинско /Т. Бояджиев от Софийския университет/, Костурски /Бл. Шклифов/. Доста на брой по-малки проучвания върху отделни явления в българските говори са публикувани в различни томове на Известията на Института за български език от Ст. Стойков, Хр. Холиолец, Хр. Топалова, Т. Костова, М. Лилов, Ив. Кочев и др. Досега Институтът за български език е издал 7 тома от поредицата "Българска диалектология", съдържащи ценни материали от различни български говори. Лингвистичната география бе приложена напоследък в труда "Български диалектен атлас". Български говори от Егейска Македония, т. I /1972/ от Й. Н. Иванов .

Тук трябва да се посочат и няколко интересни диалектоложки изследвания от научни работници в Софийския университет: "Говорът на българите в с. Валя Драгулуй /Румъния/" от Кирил Димчев /ГСУ/, "Словообразуване на съществителните имена в трънския говор" от Рангел Божков /ГСУ/. "Към словообразуването на годечкия говор" /ГСУ/ от Мих. Виденов, "Говорът на с. Макоцево" от Ст. Стоянов /ГСУ/, "Тихомирският говор" от Ст. Кабасанов. Като се вземе пред вид, че синтетичният труд "Българска диалектология" на Ст. Стойков е създаден във връзка с университетските преподавания на автора, може да се каже, че диалектологията е добре разработвана в Софийския университет. Във Великотърновския университет засега имаме малко диалектоложки публикации /Б. Байчев/.

На нов етап бе издигнато славянското езикознание у нас чрез богатата научна и преподавателска дейност на проф. Ив. Леков. Постижения в тази област са редица негови трудове, посветени на сравнителния анализ на славянските езици: "Общност и многообразие в граматическия строй на славянските езици" /1958/. "Словообразователни склонности на славянските езици" /1958/, "Насоки в развоја на фонологичните системи на славянските езици /1960/, "Особености на синтактичният тип на славянските езици" /1972/. С висока стойност са трудовете на Д. Станишева "Винительний падеж в восточнославянските языках" /1966/ и на М. Деянова "Имперфект и аорист в славянските езици" /1966/ и "История на сложните минали

времена в български, сърбохърватски и словенски език" /1970/.
Трябва да се отбележи и колективният труд "Външна структура на думата в славянските езици" /1971/ с теоретични части от Ив.Леков и подробни речници на валентността на фонемите от негови сътрудници.

Оригинални и приноси в сравнителноисторическото славянско езикознание са трудовете на Вл.Георгиев "Вокалната система в разволя на славянските езици" /1964/ и "Основни проблеми на славянската диахронна морфология" /1969/.

В Софийския университет също са създадени редица ценни славистични трудове, като "Аспектуалността в славянските езици" от Св.Иванчев /1971/, "Структура на сложните думи в южнославянските езици" от Ангел Игов, "Един синтактично-морфологичен модел в славянските езици" от А.Кошелев и др. Трябва да се отбележи и значителната активност на българските езиковеди русисти като Н.Дилевски, Г.Тагамлишка, Бл. Блажев, П.Филкова, Кирил Бабов, Ив.Васева, Л.Дончева, М. Леонидова, Й.Еленски, К.Г.Попов и др.

Сравнителното езикознание у нас също бележи нов етап в научното творчество на акад. Вл.Георгиев. Приноси с основно значение в сравнителноисторическото изследване на древните езици на Балканския полуостров и Предна Азия са редица трудове на Вл.Георгиев, между които най-важни са изследванията му "Тракийски език" /1957/ и "Етруско езикознание" /1972/, а също и книгите "Въпроси на българската етимология" /1958/, "Българска етимология и ономастика" /1960/.

Широко място е дадено в Института за български език в Софийския университет и Великотърновския университет на топонимичните проучвания, които постигнаха непознати по-рано мащаби. Издадени са редица монографии върху местните имена на различни микрорайони /предишни околии/ в страната - от Ив.Дуриданов /Ломско, Първомайско/, Й.Заимов /Пирдопско/, К.Попов /Белослатинско/, Г.Христов /Маданско/, Н.Ковачев /Севлиево, Габровско, Троянско/, Б.Симеонов /Годечко/ и др. Топонимичният материал е използван и за осветление на етно-исторически въпроси в различните трудове на Вл.Георгиев и в "Заселване на славяните на Балканския полуостров" /1967/ и "Български географски имена на -jb /1973/ от Й.Заимов. Трябва да се посочат и важните трудове на Вл.Георгиев "Изследвания по историята на индоевропейските езици" /Москва, 1958/ и "Увод в историята на индоевропейските езици" /Рим, 1966/.

На нужната теоретическа и проблемна висота стоят и се ползват с широко международно разпространение периодичните издания на института за български език: сп. "Български език", "Известия на Института за български език" под колективна редакция и "Балканско езиковедие", Годишник на Софийския университет, "Трудове на Великотърновския университет "Кирил и Методий".

Направеният преглед ни показва широк размах, актуалност, теоретическа задълбоченост и национално значение на научната дейност на българските езиковеди. Голям принос за развоя на нашата наука имат школите, създадени от акад. Ст. Романски, акад. Вл. Георгиев, чл.-кор. К. Мирчев, чл.-кор. Ив. Леков, проф. Ст. Стойков и чл.-кор. Л. Андрейчин. В Института за български език, както и в катедрите на Софийския университет и Великотърновския университет, сега израства най-младото поколение български езиковеди, мнозина от които вече започват да публикуват първите си приноси.

Основен метод на мислене и на работа в Института за български език е марксистическият метод. Изследователската работа на научните работници в Института се ръководи от основните положения на класиците на марксизма за отношението между език и мислене, между език и общество, за езика като средство за общуване, както и от принципите на марксистко-ленинската диалектика. По-конкретно върху приложението на марксистическия метод в езиковедията се говори в някои публикации на акад. Вл. Георгиев, чл.-кор. Ив. Леков и др. От друга страна, тъй като езикът е твърде сложно явление, в научноизследователската работа на Института за български език се прилагат различни по-специални изследователски методи в зависимост от характера и целта на изследванията, също и от по-конкретни схващания на отделните работници. Приложение намират и традиционни и модерни методи, а, от друга страна, както исторически, така и синхронни, както систематични, така и географски, експериментални, количествени и др. Прилагат се в различни изследвания методите на Пражката фонологична школа, а също и на други структуралистични школи /напр. генеративен и дистрибутивен метод/. В методологично отношение нашите езиковеди се учат и се съобразяват с работите на съветските езиковеди, сред които се наблюдава значително разнообразие по отношение на по-конкретните подходи

към езиковата структура, езиковата дейност и езиковата история. В някои случаи наши автори си изработват и свои специални методи и подходи в зависимост от характера на изследвания материал /напр. Вл. Георгиев в Основни въпроси на славянската диахронна морфология, Д. Мирчева в Слава на Йоан Екзарх и др./. С оглед на характера и предназначението на Академическата граматика /вж. по-горе/ тя ще бъде съставена с помощта повече на традиционни методи, обновени и уточнени в някои отношения от съвременните постижения на езикознанието.

Нашето езикознание са намира в активно сътрудничество със съветското езикознание /главно с Институт славяноведения и балканистики и Институт руского языка АН СССР/. Сътрудничеството се изразява в разни насоки - проучване и издаване на ценни наши езикови паметници, намиращи се в книгохранилищата на СССР, обмяна на опит, общуване по методологически въпроси, участие в обсъждания и конференции.

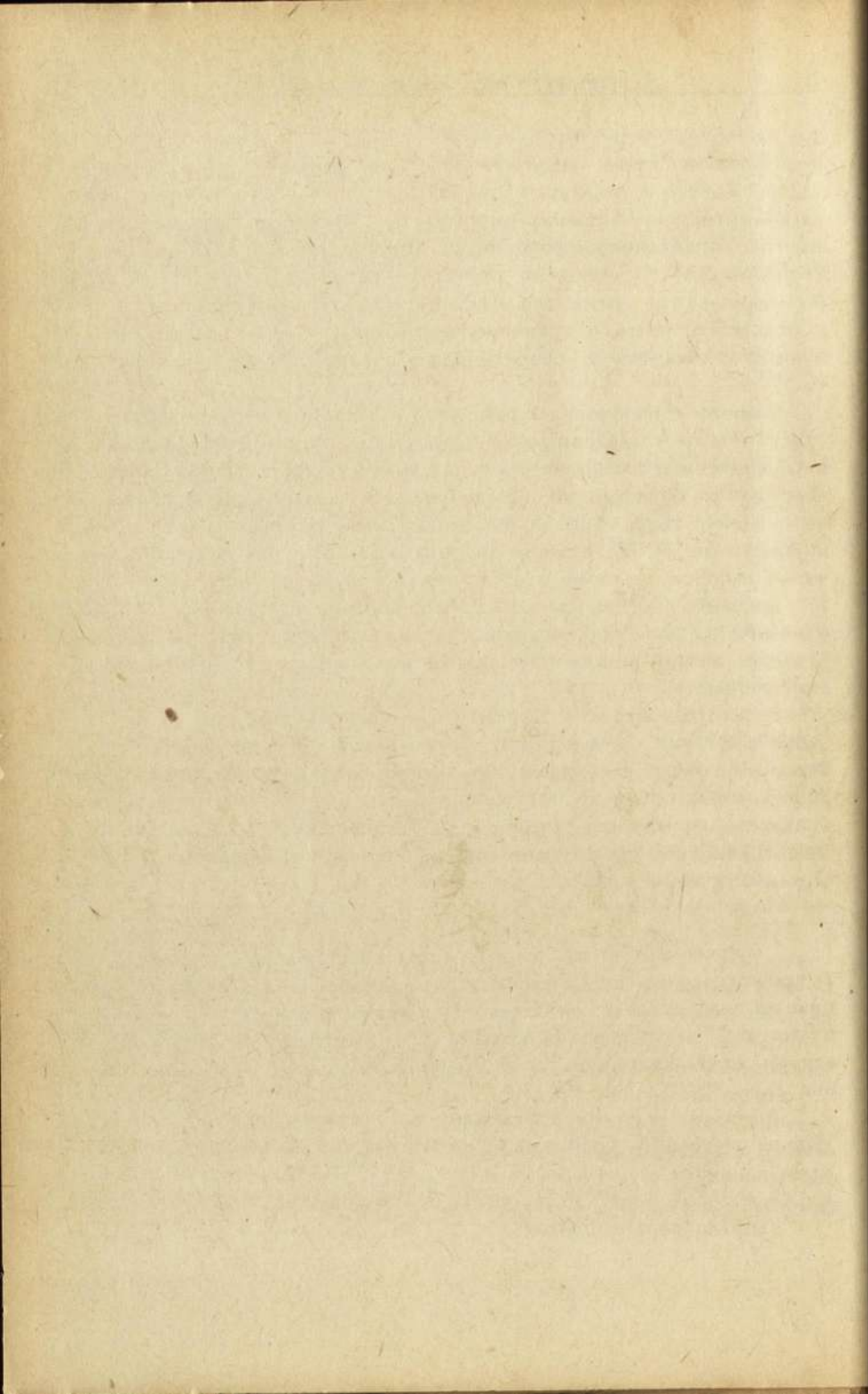
Връзките на българското езикознание с полското са стари и винаги са били плодотворни. Те съществуват както между по-старите, така и между по-младите поколения български и полски лингвисти.

В сътрудничество с Института за лингвистика при Румънската академия се извършват много важни проучвания на българските говори в Румъния. Чрез участие в международни научни комисии наши представители дават българския принос за създаване на основни трудове с общославянско значение като Общославянски лингвистичен атлас, Речник на лингвистичната терминология на славянските езици¹ и др.

¹ Публикуваната тук статия представя доклад на проф. Л. Андрейчин, прочетен на съвместната научна сесия на филологическите факултети на Великотърновския университет "Кирил и Методий" и Ягелонския краковски университет, която бе посветена на 30-годишнината от социалистическата революция в България /9-10.X.1974 г./.

Докладът е разширен вариант на статията на проф. Л. Андрейчин "Научните постижения на Института за български език през годините на народната власт /1944-1974/", отпечатана в сп. "Български език" 1974, кн. 4, с. 291-295.

/Бел. на редколегията/

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XIII, кн.2 Филологически факултет 1974/75

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE

"CYRILLE ET METHODE" DE V.TIRNOVO

Tome XIII, livre 2 Faculté philologique 1974/75

СТОЯН ПОПОВ

ПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ ЗА НАЧИН И СРАВНЕНИЕ
СЪС СЪЮЗА КАКТО В ПУБЛИЦИСТИКАТА
ПРЕДИ ОСВОБОЖДЕНИЕТО

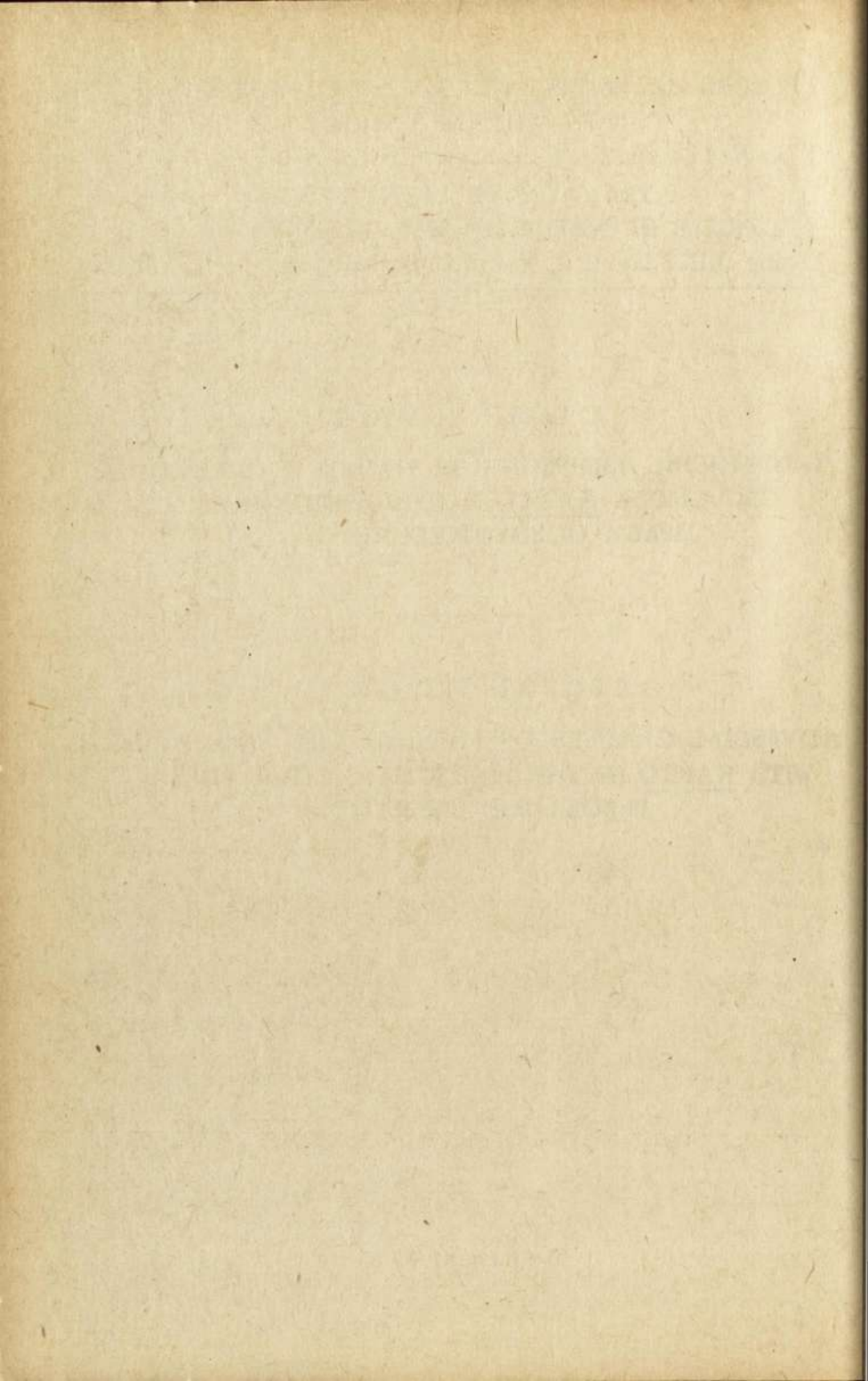

STOYAN POPOV

ADVERBIAL CLAUSES OF MANNER AND COMPARISON
WITH КАКТО IN THE PUBLICISTIC LITERATURE
BEFORE THE LIBERATION

София 1978

УВОД

Главната цел на настоящото изследване е да помогне за установяване цялостната система на подчинените изречения за начин и сравнение със съзна връзка както.

Първа и основна задача е структурно-семантичната характеристика на този вид изречения.

В процеса на изследването ще бъдат използвани описателният и отчасти диахронно-съпоставителният метод.

Езиковият материал е ексцерпиран от Избрани произведения на Л. Каравелов, т. VII и VIII, 1968 г., т. II, 1971 г., на Хр. Ботев, т. II, 1968 г., на В. Друмев и т. II, 1969 г. на П. Р. Славейков.

Изборът на публицистиката не е случаен, защото през втората половина на XIX в. тя е представена от крупните личности на нашето Възраждане: Л. Каравелов, Хр. Ботев, П. Р. Славейков и В. Друмев, и играе главна роля в изграждането на българския книжовен език.

Преди да определим характера и структурните особености на този тип изречения, считаме за целесъобразно да изясним синтактичните функции на относителното местоименно наречие както, свързани с ролята му на свързващо средство между главното и подчиненото изречение.

Почти всички по-стари изследвачи определят както само като наречие за начин, без да се спират подробно на неговата служба в изречението. Сравнително по-подробна характеристика на както прави Л. Андрейчин, който го определя като обстоятелствен съюз за начин, свързващ главното с подчиненото изречение. В Български тълковен речник на С т. Младенов се изяснява етимологията на както, образувано от въпросителното местоимение как и показателното то.² В "Речник на

¹ Л. Андрейчин, Основна българска граматика, С., 1944.

² С т. Младенов, Български тълковен речник с оглед към народните говори, С., 1951, т. I.

съвременния български език"³ както се определя като наречие-съюз за начин и се изтъкват синтактичните му функции в сложното съставно изречение с подчинено обстоятелствено за начин, за сравнение и др. В своя статия⁴ К. р. Чолакова прави обстойна морфологично-синтактична характеристика на както. Основните изводи на Чолакова: "1/ че както може да изпълнява двойка служба в изречението: на обстоятелствено пояснение за начин и едновременно с това да въвежда подчинено изречение за начин; 2/ че имайки смесен характер в своята основна функция, то е развило по-нататък и други съюзни функции; 3/ че посредством както се изтъква еднаквост, сходство между действието на главното изречение и действието на неговото подчинено", споделяме напълно. Нашите наблюдения обаче ни дават основание да направим едно съществено допълнение, а именно, че наречието както освен функция на обстоятелствен съюз има и определителни функции, което може да се обясни с това, че преди около 100 години, когато се формира българският книжовен език, в развитието на съюза както, а може би и в развитието на други съюзи, процесът на диференциация и уточняване на смисловите и на граматическите функции не е бил още завършен. Следователно тази многозначност на подчинителните съюзи е една от отличителните черти на синтаксиса в публицистиката преди Освобождението в сравнение със синтаксиса на съвременния български език.

В нашата граматическа литература съществуват различия при определяне синтактичната същност на подчинените изречения с както. По-голямата част от авторите само отбелязват в своите граматика наличието на подчинени изречения с както, без да изясняват техните структурно-семантични особености.⁵

³ Б А Н, Речник на съвременния български език, С., 1955.

⁴ К. р. Чолакова, Някои особености в семантично-граматическите функции на наречията "как, както и като", сб. Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Романски, БАН, 1960, с. 319.

⁵ П. С т. Калканджиев, Българска граматика, С., Пловдив, 1938.

С т. п. В а с и л е в, Граматика на българския език, С., 1939.

Стефан Младенов ги определя като "обстоятелствени начинни или сравнителни"⁶, а Л. Андрейчин като подчинени обстоятелствени за начин.⁷

Може би голямата синтактична близост, която съществува между двата вида подчинени обстоятелствени изречения /за начин и за сравнение/, е дала основание на някои езиковеди да ги разглеждат заедно, т.е. като един тип подчинени обстоятелствени изречения за начин и сравнение.

Според К. Попов например: "Подчиненото обстоятелствено изречение за начин и сравнение описва начина, по който се извършва действието, за което се говори в главното изречение, или пояснява това действие чрез едно сравнение."⁸

В руски език също няма единство в становищата на езиковедите при разглеждане на този тип изречения. Така например мнозинството от руските и съветските езиковеди ги разглеждат като подчинени сравнителни изречения.⁹ Други /по-малко на брой/ ги разглеждат като подчинени изречения за начин и сравнение.¹⁰

Ал. Т. Балан. Нова българска граматика за всекиго, С., 1940.
К. Карагюлев. Ръководство по правописа на българския език, 1896.

⁶ С. т. Младенов и Ст. П. Василев, Граматика на българския език, С., 1939, с. 387.

⁷ Л. Андрейчин. цит. съч., с. 411-412.

⁸ К. Попов, Съвременен български език, Синтаксис, С., 1963, с. 294.

⁹ А. Г. Руднев, Синтаксис современного русского языка, 1968, с. 267.

Н. А. Широкова, Типы сложноподчиненных предложений, выражающих отношения сравнения, в современном русском литературном языке, Киев, 1963; И. К. Кучаренко, О типах придаточных предложений, выраженных посредством сравнения, Рязь, 1961, кн. 6, с. 35 - 38.

¹⁰ Я. А. Спринчак, Очерк русского исторического синтаксиса, издава "Радянська школа", Киев, 1964, с. 99, Л. А. Киселева, Полные придаточные предложения с сравнительным

В академичните граматки на руски език¹¹ подчинените сравнителни изречения се разглеждат отделно.

Задълбочено изследване на подчинените сравнителни изречения с както /сравнителни форми с както/ в съвременния български език е направила Х р. Станева в своя дисертационен труд.¹² Като подчертава значителната структурираща роля на подчинителната връзка /както/ при оформяне на сложно съставното изречение с подчинено обстоятелствено изречение за сравнение, авторката¹³ посочва, че тази роля не е основна, тъй като "Сравнителният момент може да се види в един цялостен анализ на сложното съставно с подчинено сравнително изречение, който ще разкрие същността на подчинителното отношение в едно двучленно синтактично единство". "Сравнителният момент е главната структурна особеност на ПСФ, определящ подчиненото изречение на равнина на смислово-синтактичния състав като сравнително, а на равнина на сложното изречение като вид монопредикативна структура, предназначена за функциониране в качеството на една комуникативна единица като подчинено изречение, което посредством сравнението изразява различно значение."¹⁴ Нашите наблюдения върху синтаксиса на публицистиката преди Освобождението показват, че преобладават подчинените обстоятелствени изречения, въведени с както, които описват не само начина, по който се извършва действието, за което се говори в главното изречение, но и установяват сравнително-съпоставителни отношения на сходство, еднаквост между действията на двете из-

---

союзами в современном русском языке, Ученые записки ЛГУ, вып. 38, 1958, фил. наук., с. 103-114.

¹¹ Грамматика русского языка, АН СССР, 1954, 1950, с. 342-348, 340-346.

¹² Х р. Станева. Структурна и синтактична функция на сравненията в съвременния български език. Канд. дисертация във ВТУ, 1972.

¹³ Х р. Станева, цит. съч., с. 223-224.

¹⁴ Х р. Станева, цит. съч., с. 223-224.

речения. Ето защо този тип изречения ще наричаме подчинени обстоятелствени за начин и сравнение.¹⁵

ПОДЧИНЕНИ ОБСТОЯТЕЛСТВЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ ЗА НАЧИН И СРАВНЕНИЕ С КАКТО

Вече стана ясно, че в този тип изречения се съдържат два синтактично-смислови момента: от една страна, подчиненото изречение разкрива, изяснява начина, по който се осъществява действието в главното изречение, и, от друга, чрез съпоставка, сравнение, отъждествяване между двете действия по-ярко изпъква активният признак на субекта в главното изречение. Сравнителният момент се изгражда както от лексикално еднаквите части /обикновено еднакви сказуеми/ и от синтактичния паралелизъм,¹⁶ така също и от относителното местоимение наречие както, което наред с основното си синтактично предназначение да служи като обстоятелствено пояснение за начин в подчиненото изречение, изпълнява и съюзна функция, чрез която се акцентува на сравнително-съпоставителните отношения между действията на двете изречения.

Мястото на разглежданите изречения не е строго определено, т.е. те могат да бъдат в препозиция, в постпозиция и по-рядко в интерпозиция. Например: "Най-напред ние сме длъжни да увериме този вестник, че българският народ никога не е бил верен на султана, както не са му били верни и другите християнски народи и народности, които населяват Балканския полуостров..." /Л.К.; т.8, 1967, с.119/. "На друг око нямал, но своя си ревнувал от другите, както ревнувал мъж жената си" /П.Р.Славейков, т.3, 1969, с.69/. "Както Австрия даде относителна автономия на своите народности/??/?/ според духът на днешния век /!!!/, така също ще да постъпи умно и Портата, ако приеме този принцип" /Хр.Ботев, т.2, 1971, с.740/.

Подчинените обстоятелствени изречения за начин и сравнение бихме могли да разделим на две основни групи: I. пълни и II. непълни.

¹⁵ К. Попов, цит. съч., с.294; Кр. Чолакова, цит. съч., с.312-313.

¹⁶ Хр. Станева, цит. съч., с.229.

1. Пълни подчинени изречения за начин и сравнение със съюзна връзка както

Основен структурен признак на пълните изречения за начин и сравнение е задължителната наличност на еднакви или синонимни предикативни ядра в тях, както и усложнените синтактични функции на както като наречие за начин в подчиненото изречение и на съюз за начин в цялото сложно изречение. Освен това в главното изречение не винаги се сигнализира необходимостта от подчинено. В този смисъл първото се отличава с пълна, а подчиненото с относителна самостоятелност. Например: "Великото, особено когато е в достойни и надеждни ръце, никогаш не излъгва, както не излъгва и светлината; то няма предели, както нямат предели и лъчите на слънцето" /В.Др., 1968, т.2, с.374/. "Нашите епископи и архиепископи ще се намират също така под тежката ръка на дебелата сянка, както се намираха и гръцките епископи, които до днес пасяха българското стадо" /Л.К., 1968, т.8, с.329/. "... българите видели, че очакваната помощ не се явила и че те сами не ще могат да устоят против турската сила, то едни се притаили, а други се пръснали и разбягали, както и направил и новопригласеният цар Шишман II, който с близките си привърженици забягнал в Русия" /П.Р.Славейков, т.3, с.306/.

В зависимост от това, дали в главното изречение има обстоителствена дума или съотносителен израз¹⁷, различаваме два вида пълни подчинени обстоятелствени изречения за начин и сравнение, оформени с както:

1.1. Изречения без относителна дума или съотносителен израз в главното изречение

Както вече отбелязахме при общата характеристика на този тип изречения, те се отличават с относителна самостоятелност на подчиненото и синтактична завършеност на главното изречение. В този смисъл подчиненото изречение се схваща

¹⁷ Под съотносителен израз разбираме контактната уредба на две наречия, които изпълняват една и съща синтактична служба в главното изречение.

едва ли не като вметнато, като израз на добавъчно действие, без което може спокойно да съществува главното. Наличието на както обаче в двойка синтактична служба /на наречие-съюз/ допринася до голяма степен за структурното взаимопроникване между главното и подчиненото изречение. Че действително както играе основна смислово-структурираща роля, можем да се убедим лесно, ако го изпуснем от състава на подчиненото изречение. Тогава ще се види, че подчиненото изречение губи своя смисъл и неговото наличие в рамките на цялата комуникативна единица става излишно. Следователно не ще бъде пресилено, ако кажем, че синтактичните функции на както са твърде сложни, тъй като освен посочените обстоятелствено-съюзни то крие в себе си и определени предикативни функции, които личат най-добре в непълните /с елипса на сказуемо/ изречения. В тези случаи както поема част от функциите на изпуснатото сказуемо /обикновено едно и също със сказуемото в главното изречение/ и по такъв начин става възможно съществуването на непълното изречение в комуникативната цялост.

В зависимост от синтактичната позиция на главните и второстепенните части въпросните изречения принадлежат към няколко основни структурни модела:

Подлог /S/ - сказуемо /P/ - допълнение /Q/ - както - сказуемо /P/ - подлог /S/ - второстепенна част /R/ или подлог /S/ -сказуемо /P/ - второстепенна част /R/.

За този структурен модел освен синтактичната завършеност на главното изречение и относителната самостоятелност на подчиненото е характерно още и това, че и в двете изречения участвуват еднакви глаголи - сказуеми, както и еднородни подлози и еднакви второстепенни части. Наличието на тези еднакви лексикални единици обуславя сравнително-съпоставителните, а наличието на както - и обстоятелствените отношения. Например: "Всичките Алипашови реформи бяха написани само на хартия, както са написани и реформите на Махмуд паша" /Л.К., т.7, 1967, с.453/. "Но всичко това и до днес остава неизпълнено, както ще да останат неизпълнени и днешните Махмудпашови реформи" /Л.К., т.7, с.362/. "Без науката ние не можем дълго съществува, ние ще се изгубим, както са се изгубили всички онези народи, които не са усвоили науката"

/В.Др., т.2, с.306/. "Ние знаеме, че ни Русия, ни Гърция, ни Сърбия, ни Румъния имат някакво право да се месят в българския черковен въпрос, защото и тия са се отказали от Фенер, както българите се отказват днес" /Л.К., т.7, с.159/.

Интересен вариант са изреченията с отрицателни сказуеми в сегашно време, при които чрез подчиненото обстоятелствено изречение за начин и сравнение се потвърждава, доказва, изяснява действието, за което се говори в главното изречение. В тези случаи подлозите в главното и в подчиненото изречение са обикновено различни, тъй като чрез тях като носители на основния признак в изречението се внася известна категоричност, несъмненост по отношение на основното действие. Например: "... Ние не потвърждаваме и сами, както не потвърждава и телеграмата, че Берон е убит от Теохара Папазооглу или от неговите хора" /Л.К., т.7, с.300/. "Гърците не могат да бъдат наши приятели, както не могат да бъдат приятели на маджарите" /Л.К., т.8, с.133/. "В такъв един хаос не може да живее ни една жива душа и ни едно младо и зелено тяло, както не могат на Димитровден да цъфтят лалетата, а на Коледа да зреят нивята" /Л.К., т.7, с.153/.

Анализът на горните изречения показва, че съставното глаголно сказуемо, образувано с безличните глаголи мога и трябва, е друга типична особеност на публицистичния стил преди Освобождението, докато в съвременния български език: "Образуването на съставно глаголно сказуемо е ограничено явление. Това ограничение се налага от аналитичния характер на нашия език."¹⁸

С модална оцветеност се отличават някои изречения, в които наред с отрицателните еднакви сказуемни форми се употребява и един и същ субект, изразен в главното изречение чрез няколко еднородни подлога в множествено число, а в подчиненото изречение чрез лично или показателно местоимение в 3 лице множествено число. Например: "Симеоновите царства, Душановите държави, византийските империи не гарантират за благосъстоянието на гърците, както не гарантират те за благосъстоянието на южнославянските пле-

18

К.Попов, цит.съч., с.113.

мена" /Л.К., т.7, с.477/78/. "Само човеческите идеи и истинското образование съединяват народите, както са тия съединили американците" /Л.К., т.7, с.118/.

В последните изречения е налице една категоричност, която се обуславя от категоричната фактичност на действието в главното или в подчиненото изречение.

К. Попов изтъква, че присъединяването /сислово и интонационно/ на наречието тъй към подчинителната връзка както е често явление в съвременния български език.¹⁹ Нашите наблюдения показват обаче съвсем спорадична употреба на въпросните изречения. Как да си обясним различието? Може би най-правдиво ще бъде обяснението, че в процеса на историческото развитие на нашия език напълно закономерно е възникнала потребността от създаване на нови, по-диференцирани средства за изразяване на смисловите и синтактичните отношения между съставящите на сложното изречение. От друга страна, известно е, че при езици с аналитичен строеж, какъвто е нашият, синтактичните функции на формално свързващите средства непрекъснато се засилват /диференцират и усложняват/. Например: "Ний се смеем на техния морски бог, който се воzi в черепунка, впрегната в четири делфина, и държи тризбец в ръка, тъй както се вий смеее на куклите, с които някога сте разговаряли като живи" /Хр.Б., т.2, с.72/.

Като разновидност на анализираниите дотук съставни изречения можем да смятаме и тия, чиито подчинени изречения съдържат съсъставно именно сказуемо, образувано обикновено от сегашно време на спомагателния глагол съм и някакво име. В тези случаи мястото на допълнението в главното изречение не е строго определено, т.е. то може да стои непосредствено след подлога, преди сказуемото и пр. Например: "Книжовното дружество за нас е необходимо, както е необходимо слънцето, което ни свети и грее, както ни е необходим хлябът, който ние ядем /Л.К., т.8, с.371/. "Ето на каква опасна точка стои детето в този период на възрастта си; от една страна, детският ясен и светлив поглед на всичко, на цял свят, който поглед вижда светло и хубаво всичко и невинно, както е невинно самото дете, а от друга, разните влияния, шо окръжават детето..." /В.Др., т.2,

¹⁹ К. Попов, цит. съч., с.294.

1968, с.326/. "Бъдете святи - казал Спасителят на онези, които прати да бъдат жители на светът, както е свят, който е на небето" /В.Дръ, т.2, 1968, с.331/.

В публицистиката на П.Р.Славейков се срещат и такива изречения, между частите на които се намират други подчинени изречения. Употребата на минало свършено преизказно време в двете изречения засилва както сравнителния, така и обстоятелствения момент в цялото сложно изречение. Например: "Тези, които се намирали за последен път при Кара Фейзи в Изнеболско, минали в Сърбия и се съединили със сърбите, както направили това и онези от кабадиите, които поддържаха Пазвантоглу" /П.Р.Славейков, т.3, 1969, с.343/.

Пълни изречения за начин и сравнение във веригата на последователно подчинение

Това е една от най-активните групи изречения с както. К.Попов ги определя по следния начин: "Подчинени изречения, които са свързани така, че всяко от тях е подчинено на предходното, а същевременно е главно спрямо следващото, се наричат последователно подчинени изречения."²⁰ Мястото на самостоятелното главно изречение и тук не е строго определено.²¹ Сравнителният и обстоятелственият момент се реализират както чрез еднаквите глаголни или именни сказуеми, така и чрез относителното местоименно наречие както. Подчиненото обстоятелствено изречение за начин и сравнение може да се отнася към главно изречение, което в общата композиция /верига/ на последователно подчинение да бъде:

а/ Подчинено допълнително: "Но ние сме уверени, че българският народ ще знае как да постъпи и в това отношение, както той знае да постъпи при изгонването на гръцките владци" /Л.К., т.7, с.245/. "Всичко това ни накарва да повториме още веднаж, че дядо Антим и неговите епископи не са криви, както не са криви и другите турски чиновници, които се намират под дебелия сянка на Високата порта" /Л.К., т.8, с.24/. "Ние се решихме да

²⁰ К.Попов, цит.съч., с.321.

²¹ Под самостоятелно главно изречение разбираме такова главно изречение, което не е включено във веригата на последователно подчинение.

приведем тука Мациниевите думи, за да докажем на българите, че е даже великите космополити не могат да търпят османлиите, както либералните хора не можеха да търпят Наполеона" /Л.К., т.7, с.207/.

б/ Подчинено подложно: "Разбира се, че думите на Бисмарка се считат за пророчества, както се считаха за пророчества и думите на Наполеона" /Л.К., т.7, с.507/. "Нека ни бъде позволено да кажем, че и училищните реформи се правят за печалба, както в Турция се правят и всички други обществени заведения" /Л.К., т.7, с.480/. "Разбира се, славянските племена не са така плашливи, както обикновено мислят за тях цариградските гръцки копелета..." /Л.К., т.7, с.283/. "Но при всичкото благоразумие, което ние можем и трябва да предполагаме в родителите по отношение към възпитанието на децата си, трябва да признаем и това, че родителите въобще биват снизходителни към своите деца, както въобще човек бива снизходителен към себе си" /В.Др., т.2, 1968, с.328/.

в/ Подчинено условно: "Ако ние да бъдехме лакоми за свобода и за духовен живот, както сме лакоми за пари и за телесни удоволствия, то би били най-великите хора на светът" /Л.К., т.7, с.299/. "Ако и европейските нейни поданици въстанат, както е въстанала сега Арабия, то султанът, ако и челмата на баша си да продаде, то пак няма да помогне на своята империя" /Л.К., т.7, с.272/.

г/ Подчинено за последица и заключение: "Ние имаме повече средства да бъдем развити и достойни, затова нам не ще така леко да прости българската история нашите погрешки, както тя ще ги прости на нашите братя в Българско, които са от всяка една страна притиснати" /Л.К., т.7, с.296/.

1.2. Пълни изречения за начин и сравнение с както със съотносителна дума в главното изречение

Това са изречения, които съдържат предикативно ядро /подлог и сказуемо/. Наличието на съотносителна дума в главното изречение сигнализира за неговата незавършеност и за необходимостта от допълнително съобщение, от по-подроб-

но изясняване основното комуникативно съдържание. Подчиненото обстоятелствено изречение тук пояснява косвено - чрез обстоятелственото пояснение за начин /така, тъй /, глаголното действие в главното изречение. Сравнително-съпоставителните отношения между главно и подчинено изречение се изграждат както чрез задължителната употреба на относителното местоименно наречие както, така и чрез лексикално еднаквите части в двете изречения. Например: "Когато дойде времето и когато ние захванеме да делим своите политически съдби, то нашият въпрос ще да бъде решен така, както се решават в наше време всичките политически въпроси... /Л.К., т.7, с.396/. "Г-н Фарлей, който по-преди беше издал една брошура, в която съветваше султанът да продаде своите европейски владения и да се оттегли в Азия, днес е издал още една брошура, в която предлага да се основе компания от кредиторите на Турция, които да вземат аренда и да управляват раята тъй, както остиндийската компания управлява Индия" /Хр.Б., т.2, с.752/753/.

В нашия материал тези изречения са включени във веригата на последователно подчинение, т.е. те са несамостоятелни главни, а не самостоятелни главни изречения. В синтактично отношение се наблюдава праволинейност, осъществявана чрез еднаквите субекти в двете изречения. В зависимост от това, какъв вид е несамостоятелното главно изречение в общата структурно-синтактична рамка на дадена сложна комуникативна единица, различаваме следните видове:

а/ Подчинено допълнително: "Ако бе ни казал някой преди две недели, че нашият черковен въпрос ще бъде решен така, както е решен той днес..." /Л.К., т.7, с.462/. "Кажете ни в кое господарство се продават данъците така, както се тия продават в Турция?" /Л.К., т.7, с.450/.

У Ботев се срещат изречения с различни подлози, чрез което се засилват сравнително-съпоставителните отношения между главно и подчинено изречение. Например: "От една страна, нотата показва, че Бисмарк желае да го не забравя европейската журналистика така, както ще го заборава до някога историята на разумното човечество" /Хр.Б., т.2, 1971, с.743/.

б/ Подчинено за условие: то се отличава с опреде-

лена устойчивост на структурния модел, който може да бъде представен така: Ако /но ако, а ако/ подлог /S/ - сказуемо /P/ - второстепенна част /R/ - както - сказуемо /P/ - подлог /S/ - второстепенна част /R/ - обикновено обстоятелствено пояснение за време .

Действието в главното изречение е представено като хипотетично, реализуемо в бъдещето, но със силно изразена модалност, обусловена от категоричната фактичност на действието в подчиненото изречение. При това използването на едни и същи глаголи с абстрактно значение, като вървя, отивам, работя и други, употребени обикновено в преносен смисъл и в сегашно предстоящо време в главното и минало предварително време в подчиненото изречение, има почти задължителен характер. Например: "Ако българските школи вървят и занапред така, както са тия вървели досега, то нашите деца ще да добият не образование, а разваленост и безхарактерност" /Л.К., т.7, с.595/. "Не трябва да има човек никакво съмнение, че ако турското правителство работи и нататък така, както работи то и до днес, то скоро ще да падне и християните ще да бъдат свободни" /Л.К., т.8, с.18/19/. "Ако работите вървят малко още време така, както тия вървят днес, то османското правителство ще бъде принудено да тури данък и на мъртвите" /Л.К., т.8, с.18/19/.

В публицистиката преди Освобождението за разлика от съвременния български език не се срещат пълни подчинени обстоятелствени изречения за начин и сравнение, в които относителната дума така да бъде в контактна употреба с друго изречение за начин /бързо, спокойно и др./, и то във функциите на обстоятелствено пояснение за степен.²²

1.3. Пълни изречения за начин и сравнение, поясняващи съотносителния израз така /тъй/, също

Това е най-многобройната категория изречения, които се срещат в произведенията на почти всички по-видни наши публицисти преди Освобождението. Контактната употреба на така със също засилва сравнително-съпоставителните отношения между действията на субектите или между еднакви, сходни

действия, извършвани от един и същ субект в двете изречения. В синтактично отношение се установява праволинейност, едноплановост, макар че съществува относително сложно вътрешно синтактично взаимодействие между съставлящите.

В зависимост от мястото, което заема подчиненото изречение спрямо главното, различаваме следните видове:

А. Подчинено изречение в препозиция

То може да пояснява самостоятелно или несамостоятелно главно изречение. Формално-синтактичната връзка се осъществява чрез както..., така също и. Това усложняване на свързващите средства, особено чрез контактната употреба на наречието също и присъединителния съюз и, както и обстоятелството, че чрез тях се изтъква по-силно значението на второто изречение, е накарало някои езиковеди²³ да ги определят като сложни съчинителни съединителни съюзи. Като не отричаме присъединителния елемент, който се внася чрез съюза и, нито акцентуването върху съдържанието на второто изречение, ние считаме, че подобна класификация е прибръзана. За да бъдем убедителни, ще приведем следните аргументи:

1. Синтактичните функции на както не могат да бъдат абсорбирани от съчинително-съединителния съюз така също и.

2. Наличието в главното изречение на наречието така или така също във функцията на поясняема част /обстоятелствено пояснение за начин/ сигнализира за дефективност на главното изречение, следователно налице са не съчинителни, а подчинителни вътрешно синтактични отношения.

3. Синтактичният паралелизъм, изразяващ се предимно в лексикално еднаквите сказуеми и подлози, се изгражда на базата на подчинителните, а не на съчинителните отношения. Показателно за подчинителните отношения е и активно участие на както в служба на подчинителен съюз.

4. Подчинителните синтактични функции на формално-свързващите средства се открояват особено ярко, когато подчиненото изречение е в препозиция.

Когато съюзът както..., така също и свързва изречения с еднородни подлози и еднакви сказуеми, тогава чрез субектите се изразява съвместност, успоредност, обобщеност в главното изречение, изобщо се синхронизират тех-

²³

С т. Стоянов, Граматика на бълг. книжовен език, 1964, с. 433.

ните действия. Например: "Както бившите султански хати-хумаюни, хатишерифи и гюлханета са останали мъртва и безполезна хартия, така също ще да останат мъртви и всичките други правителствени закони и постановления, защото турчинът и до днес още носи в главата си своя собствен азиатски мозък" /Л.К., т.8, с.31/. "Както преди хиляди години свети Кирил и Методий победиха византийската гордост и разпространиха славянското богослужение по всичкият славянски свят, така също и днешното българско движение ще да съкруши фанариотския велзевул и ще да разпространи свещената идея за освобождението на човечкият разум" /Л.К., т.7, с.567/. "Както майката храни сама детето, тъй също и бащата трябва сам да храни умът на детето си" /В.Др., т.2, 1968, с.325/.

Анализът на горните изречения показва, че когато подчиненото изречение е в препозиция и сказуемото му е изразено морфологично с глагол в минало неопределено, сегашно или в минало свършено време, действието в главното изречение обикновено се изразява със същия глагол или негов синоним в бъдеще или сегашно време.

Синонимията, съставното именно и съставното глаголно сказуемо е друга типична особеност на този вид изречения. Например: "Както южните славяни уважават гръцките права и не пречат им да извършват своите обязанности, така също и гърците са длъжни да бъдат справедливи, да уважават южнославянското възрождение и да не препятствуват на славянското народно движение" /Л.К., т.7, с.477/. "Ние сме съгласни, че както е потребно окото за светлината, ухото за звукът, а разумът за разбирането и на най-простите истини, така също науката, образованието и развитието са необходими за който и да е народ" /Хр.Б., т.2, 1971, с.90/. "Ние сме свободни да предположиме, че е било и тъй, че първоначално хората са се съединявали в едно малко общество с цел както да си помагат един други в добиването на препитанието си, тъй и, от друга страна, да пазят един друг интересите си против по-силните неприязтели" /В.Др., т.2, 1969, с.310/. "Ние сме убедени, че както е гнуснав тоя, който става чий да е шпионин, така също е гнуснав и тоя, който се не надея на своята честност и непорочност, а подкупува шпиони, за да го защитават и му

извършват работите" /Л.К., т.8, с.300/.

Особен интерес представляват и подчинените изречения със силно изразена модалност. Според С т.Георгиев²⁴ "Модалността е преценка за осъществяването на действието, за отношението на самото осъществяване към действителността, с което могат да се свържат и установените вече безспорни модални значения: възможност, необходимост, увереност, предположение, съмнение, вероятност, реалност." Изхождайки от това разбиране на модалността, бихме могли да определим следните видове модални изречения:

а/ за реалност: "Както Али паша говореше големи думи, така също ги говори и Махмуд паша" /Л.К., т.7, с.453/. "Както някога си българските богомили повдигнаха гласът си за унизената православна българска църква и за потъпканото христово учение, така също и днес всичкият български народ е встанал против калугерските злодейства /Л.К., т.7, с.476/. "Както гърците не желаят да се покоряват на българското духовенство, така също и българите не желаят вече да целуват ръка на фанариотите и да ги пушат в къщата си" /Л.К., т.7, с.549/;

б/ за твърдение: "Както Наполеон беше бич на народното право и на свободата, така също турците са били, са и до днес чума за обшоевропейския напредък и за човеческото сближение" /Л.К., т.7, с.207/. "Както турците не са за Европа, така и Европа не е за турците" /Л.К., т.7, с.494/;

в/ за необходимост: "Както взаимните училища са необходими предтечи за по-високите учебни заведения, така също и за самите учебни взаимни училища е необходимо правилно, естествено и човеческо възпитание" /Л.К., т.7, с.480/.

Б. Подчинени изречения в постпозиция

При този тип изречения много по-ясно се откроява дефективността на главното изречение чрез присъствието на наречието така в контактна употреба със също. Подчинителните синтактични функции на както са категорично очертани, следо-

²⁴ С т.Георгиев, Сложно съставно изречение с подчинено обстоятелствено за условие, Трудове на ВПИ, 1968 /1969/, т.6, с.172.

вателно не можем да говорим в никакъв случай за съчинително-съединителни свързващи средства. Отсъствието на присъединителния съюз и в поясняемата част на главното изречение също допринася за диференциране на синтактичните позиции на двете изречения. Синтактическият паралелизъм и тук се изгражда чрез лексикално еднаквите части /глани и второстепенни/. Когато сказуемото в главното изречение е изразено чрез глагол в бъдеше или минало неопределено време, тогава сказуемото в подчиненото изречение е изразено с глагол в сегашно или в минало неопределено време. Примери: "Турското население да остане на своето място, на което то живее днес, но да се подчини на новите закони, т.е. турците ще да се подчинят на християнските закони така също, както са се подчинили татарите на руските закони или както са се подчинили маджарските сърби на австрийските закони /Л. К., т.8, с.347/8/. "Следователно твърде близко е до умът, че и в тоя случай дипломатията ще да се притече със своите услуги и ще се опита да излъже въстаналата рая така също, както е лъгала и лъже за последен път отчаяните херцеговинци" /Хр.Б., т.2, с.213 /.

Ако действията в двете изречения са изразени с еднакви сказуеми /обикновено съставно именно и сказуемо в сегашно време/ в едно и също глаголно време, то подчиненото изречение пояснява самостоятелното главно изречение. При това в отделни случаи поясняемата част /така също/ може да се намира между частите на съставното именно сказуемо. Например: "Ако турската империя бъде наводнена с няколкостотин главорези, то бъдещето на Сърбия е съмнително също както е съмнителен и бъдещият исторически живот на Босна и Херцеговина" /Л.К., т.7, с.528/. "Вашето дело е така също важно, както беше важно и кръшението българско от Кирила и Методия" /Л.К., т.7, с.269/. "Визаков и други лъжат Милоевича така също, както нашите цариградски мъдрци лъжат турското правителство" /Л.К., т.7, с.75/.

Изключение от горното правило се наблюдава в случаите, когато самостоятелното главно изречение е безлично, а неговото подчинено, т.е. несамостоятелното главно изречение, е фактически подчинено подложно спрямо главното: "Разбира се, че и това заключение е и за нас така също смешно, както е то смешно и за самото правителство, което познава доста доб-

ре своите велики достойства и своите още по-велики действия" /Л.К., т.8, с.121/.

II. Непълни обстоятелствени изречения за начин и сравнение с както

Както отбелязва Х р. Станева: "Непълните изречения в съвременния български език не са били обект на специално изследване, но не са и убягнали от погледа на изследвачите и на авторите на граматика още от зараждането на нашата граматическа мисъл."²⁵

Л. Андрейчин дефинира непълните изречения така: "Изречения, в които е пропусната някоя част, но се подразбира." Обяснявайки непълнотата /елиптичността/ на такъв вид изречения, авторът допълва: "... често пъти елипсът обхваща и повече части на изречението"²⁶.

К. Попов определя непълното изречение като: "Изречение, в което са изпуснати части, които лесно се подразбират или възстановяват от говорителя или слушателя."²⁷ Като изтъква решаващата роля на контекста за употреба на непълните изречения, същият автор заключава, че най-благоприятната езикова среда за употреба на непълните изречения представляват диалогичната и монологичната реч, а така също и репликите.²⁸

Като споделяме тези постановки за непълните изречения, бихме добавили още и това, че при определяне непълните изречения съществена роля играе и позицията /мястото/ на подчиненото изречение. Така например изречението е непълно, когато се намира в постпозиция, а когато се намира в препозиция или в интерпозиция, то е най-често въвеждащо или вметнато.

²⁵ Х р. Станева, цит. съч., с. 255.

²⁶ Л. Андрейчин, цит. съч., с. 436.

²⁷ К. Попов, цит. съч., с. 89.

²⁸ К. Попов, цит. съч., с. 90.

II.1. Подчинени изречения с елипса на подлози

При този тип изречения в главното може да се съдържа или да липсва съотносителна дума във функцията на обстоятелственото пояснение за начин и сравнение. Именно в зависимост от тази особеност бихме могли да разделим тези подчинени изречения на няколко вида:

II.1.1. Изречения с елипса на подлог без съотносителна дума в главното изречение

Типично за този вид изречения е това, че подлозите в двете изречения /главно и подчинено/ са обикновено еднакви. Елипсата на подлога в подчиненото изречение е продиктувана от стилистични съображения, т.е. неговото присъствие би загрозило израза, защото би се получило излишно повторение. В синтактично отношение и те са подчинени обстоятелствени за начин и сравнение. Структурният паралелизъм се обуславя от сравнително-съпоставителния момент като техен главен структурно-семантичен признак, реализиран чрез еднаквите сказуеми и второстепенните части. Примери: "Българският народ, когото вие сте лъгали още от началото на своето освобождение, отвърна от вас очите си, както отвърна и своите надежди" /Хр.Б., т.2, с.207/. "С една дума, българите ще ви победят с нравствено оръжие, както са ни вече победили" /Л.К., т.7, с.580/. "Но башата спрямо детето заема друго положение, както заема друго положение в целият домашен колектив" /В.Др., т.2, с.323/. "Ако ние още чакаме и не заемаме се още за пушката и сабята, то нашите градове ще бъдат изгорени, както изгориха Свищов..." /Л.К., т.7, с.186/. "Ще да видиме ще ли Сърбия и сега да остане проста зрителница на проливаната кръв на нейните братя, както остана във времето на Вукаловича, или ще да пристъпи към решението на своята задача" /Хр.Б., т.2, с.757/.

Синтактичният паралелизъм се откроява с особена сила, когато действията в съставлящите са изразени с отрицателни сказуеми в бъдеще време или в сегашно време. Например: "... цял един град и хиляди още други лица могат да засвидетелствуват каква е волята на д-ра Берона и неговият противник няма да види Бероновата мушия, както не ще види ушите си без огледало" /Л.К., т.7, с.300/.

"Никога българският народ няма вече да въvre шията си в гръцкият ярем, никога патриархът не ще да пасе вече българското стадо, както не пасе вече сърбите, русите, румъните, черногорците и свободна Гърция" /Л.К., т.7, с.351/.

Различие между подлозите на главното и подчиненото изречение се наблюдава съвсем рядко. И в тези случаи обаче действията са изразени с едно и също сказуемо в различно глаголно време /в главното и бъдеще време в миналото, а в подчиненото - в сегашно време/. Например: "Ако да бяха говорили това фанариотските въстаници, то ние щяхме само да им ръкоплещиме, както обикновено ръкоплещат на комедианти" /Л.К., т.7, с.351/.

II.1.2. Изречения с елипса на подлог и със съотносителна дума в главното изречение

Усложняването на синтактичната връзка чрез наличието на съотносителна дума така, тъй или съотносителен израз в главното изречение и както в подчиненото изречение сигнализира за незавършеността на главното изречение и спомага за още по-тясното проникване, за още по-пълното реализиране на вътрешно синтактичното единство между главното и подчиненото изречение. Сравнени с анализиранияте по-горе /т. II, 1, 1/ изречения, те се различават от тях по отношение на словоредата, тъй като мястото им не е строго определено, т.е. могат да бъдат в препозиция и в постпозиция. Подчиненото изречение пояснява обикновено съотносителна дума или съотносителен израз, а чрез тях сказуемото в главното изречение. Сравнително-поставителният момент се изгражда чрез формално синтактичната връзка и чрез формално еднаквите езикови звеници в двете изречения. Преобладават подчинените изречения, които се намират в постпозиция. Например: "Българите не могат да живеят така: както живеят днес; а турците не са в състояние да вървят напред" /Л.К., т.8, с.326/. "Не вие ли казвате, че в интересът на сърбите и на българите е да не се прави насилие, а да се остави всеки да мисли, да работи и да се учи така, както мисли да му е най-добре" /Хр.Б., т.2, с.208/. Преди година или две ние бяхме големи патриоти, ние показвахме пред всичкият свят, че сме готови за българският народ и в огън, и във вода, но вятърът се промени и ние заспахме

така също, както сме спали 500 години" /Л.К., т.7, с.97/.

Понякога съотносителната дума или съотносителният израз в главното изречение могат да бъдат разширени чрез контактна употреба на още две други наречия за начин. Например: "Ох, всичко това умря и умря така също скоростивно, както се и появи" /Л.К. т.7, с.106/.

Употребата на съставно глаголно сказуемо, образувано с глагола трябва, и на съкратени инфинитивни форми при глагола мога е по-рядко явление. Наличието на съкратен инфинитив показва колко близък е езикът на Каравелов до съвременния български книжовен език, в който също се срещат подобни форми. Например: "Освен това ние трябва да се вардиме от тях така също, както се вардиме и от най-яроствните наши противници и гонители" /Л.К., т.8, с.79/. "Ние българите, не можеме живя повече така, както сме живели до днес; ние не можем да търпиме вече тия зверски тиранства, които продължават да извършват нашите господари" /Л.К., т.7, с.186/.

По-горе вече бе отбелязано, че изреченията в препозиция, въведени с както, са твърде малко на брой. При тях спойката, синтактичното единство не е така здраво, поради което се създава впечатление за значителна самостоятелност и на подчиненото изречение. Сравнението се извършва на базата на подчиненото изречение, което е и носител на логическото съдържание /ударение/ на целия изказ и чието действие със своята положителна фактичност се явява предпоставка, условие за реализиране на действието в главното изречение. Ето защо глаголното действие в подчиненото изречение е изразено чрез аорист, а в главното - чрез бъдеше или сегашно предстояще време.

II.1.3. Изречения с елипса на подлози и със съотносителна дума или съотносителен израз в главното изречение

Най-съществена особеност на тези изречения е тази, че подлогът е само загатнат чрез личните глаголни окончания, но той е не същински, защото: "... личните глаголни окончания се появяват много по-късно в развитието на езика"²⁹.

Формално-синтактичната връзка се реализира чрез както и и съотносителна дума или съотносителен израз в главното изречение. Освен задължителното участие на наречието така в съотносителния израз могат да участвуват и наречията: също, о, лесно, сигурно и др. Подчиненото изречение пояснява сказуемото на главното изречение косвено - чрез наречието така или чрез нареченския съотносителен израз така също, така лесно и и др. Вътрешно синтактичното сравнително-обстоятелствено отношение между двете изречения се осъществява както чрез формално синтактичната връзка, така и чрез лексикално еднаквите езикови единици. В словоредно отношение се забелязва разазно образие, т.е. подчиненото изречение може да бъде в препозиция или в постпозиция. При това наблюдава се известна закономерност при употребата на сказуемно-глаголните форми. Така например, когато главното изречение се намира в препозиция, в него са употребени сказуеми в сегашно, сегашно предстояще или бъдеще време, а сказуемите в подчиненото изречение са в минало неопределено или минало несвършено време. Например: "Тям е все по-тежко и по-тежко да управляват своите поробени народности и обикновено ще да се свърши така, както се е свършвало и от другите техни единородни, т.е. поробените ще въстанат и ще да поробят своите господари" /Л.К. т.7, с.312/. "Страшните мъки и насилия научиха българите да бъдат по-политични и от лорда Палмерстона, катадневните предателства на гръцките владци ги накараха да бъдат осторожни и да не се лъжат така лесно, както се лъжеха досега..." /Л.К., т.8/ с.845/. "...Но както на един болен турчин се не иска да остави земния рай, къчещите, шадраваните и хамамите, така също и нему се не иска да види упадането на османското царство..." /Л.К., т.8, с.346/. Главното изречение тук може да бъде самостоятелно и несамостоятелно, т.е. да бъде включено във веригата на последователно подчинение. Тогава наличието на съставно глаголно сказуемо в него и на минало неопределено време в подчиненото изречение е закономерно явление. Например: "... и ако продължават за-напред да постъпват така, както са постъпили до днес, то тия..." /Л.К., т.7, с.376/. "Ние можем чистосърдечно да потвърдим горе казаните заключения, защото познаваме турските паши и техния характер така също, както познаваме гръцките архиереи" /Л.К., т.7, с.536/.

Само в спорадични случаи е възможно наличието на подлог в подчиненото изречение. Например: "В Турция престанаха да убиват и наказват невинни хора открито, както правеше Махмуд, а захванаха да ги душат тайно" /Л.К., т.7, с.180/.

II.2. Изречения с елипса на сказуемо

Те са най-многобройната група изречения, особено в публицистиката на Л. Каравелов. Изпуснатото сказуемо в тях е напълно еднакво със сказуемото в главното изречение. Подчиненото изречение обикновено съдържа подлог, който е различен от този в главното изречение, или подлог и второстепенни части, или пък само второстепенни части. Наличието на подлог и на присказуемни части /пряко и непряко допълнение или обстоятелствено пояснение в подчиненото изречение/ сигнализира за субектно-предикативни отношения, изградени чрез субекта и изпуснатото сказуемо, което се подразбира. Именно поради това, че тези подчинени изречения са включени в общата синтактична верига на главното изречение и заедно с него образуват едно неделимо структурно семантично цяло, ние ги разглеждаме като непълни подчинени, които се различават от вметнатите и въвеждащите изречения.

Тук ще бъдат анализирани предимно непълни изречения в постпозиция, защото непълните изречения в препозиция и в интерпозиция могат да бъдат определени като присъединителни конструкции с вметнато значение.³⁰ Примери: "Всеки народ трябва да бъде свободен и да живее по своята воля, както и всеки човек" /Л.К., т.7, с.87/. "Нима епископите не водят след себе си олани и чубукции, както и турските кадии" /Л.К., т.7, с.513/.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Проучването на изреченията със съюзна връзка относителното местоименно наречие както се основава на последователно и пълно ексцерпиран езиков материал от публицистиката преди Освобождението /Л. Каравелов, Хр. Ботев, В. Друмев и П. Р. Славейков/.

³⁰ Хр. Станева, цит. съч., с.266.

2. В уводната част се изтъква, а в процеса на анализа се доказва многозначността на подчинителния съюз както, т.е. способността му да служи за формално свързващо средство на различните видове подчинени изречения, както една от характерните черти на синтаксиса в публицистиката преди Освобождението.

3. Направен е опит за научно изясняване и вярна класификация на непълните изречения със съюзна връзка както.

ПОДЧИНЕННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ОБРАЗА ДЕЙСТВИЯ
И СРАВНЕНИЯ С СОЮЗОМ КАКТО В ПУБЛИЦИСТИКЕ
ДО ОСВОБОЖДЕНИЯ

Стоян Попов

/Резюме/

Объектом настоящего исследования являются придаточные предложения образа действие и сравнения с союзной связью КАКТО в публицистике до Освобождения. Классификация этих предложений сделана следующим образом:

А. Подчиненные обстоятельственные предложения образа действия и сравнения с союзом както.

При определении синтаксической принадлежности подчиненных предложений автор руководился не только внутренним синтаксическим единством этих двух предложений, но и характером формально-связывающих синтаксических средств.

Автор пытается составить верную классификацию неполных предложений с союзом както и разграничить вводные от введенных предложений.

В процессе анализа доказывается многозначность подчинительного союза както, как одного из самых характерных черт синтаксиса в произведении наших публицистов до Освобождения /Л. Каравелова, Хр. Ботева, В. Друмев, П. Р. Славейкова/.

ADVERBIAL CLAUSES OF MANNER AND COMPARISON
WITH KAKTO IN THE PUBLICISTIC LITERATURE
BEFORE THE LIBERATION

Stoyan Popov

/Summary/

This paper treats sentences with the relative pronominal adverb kakto in the function of a conjunction in the publicistic literature before the Liberation. The classification of these sentences is given in the following way:

A. Adverbial clauses of manner and comparison with kakto.

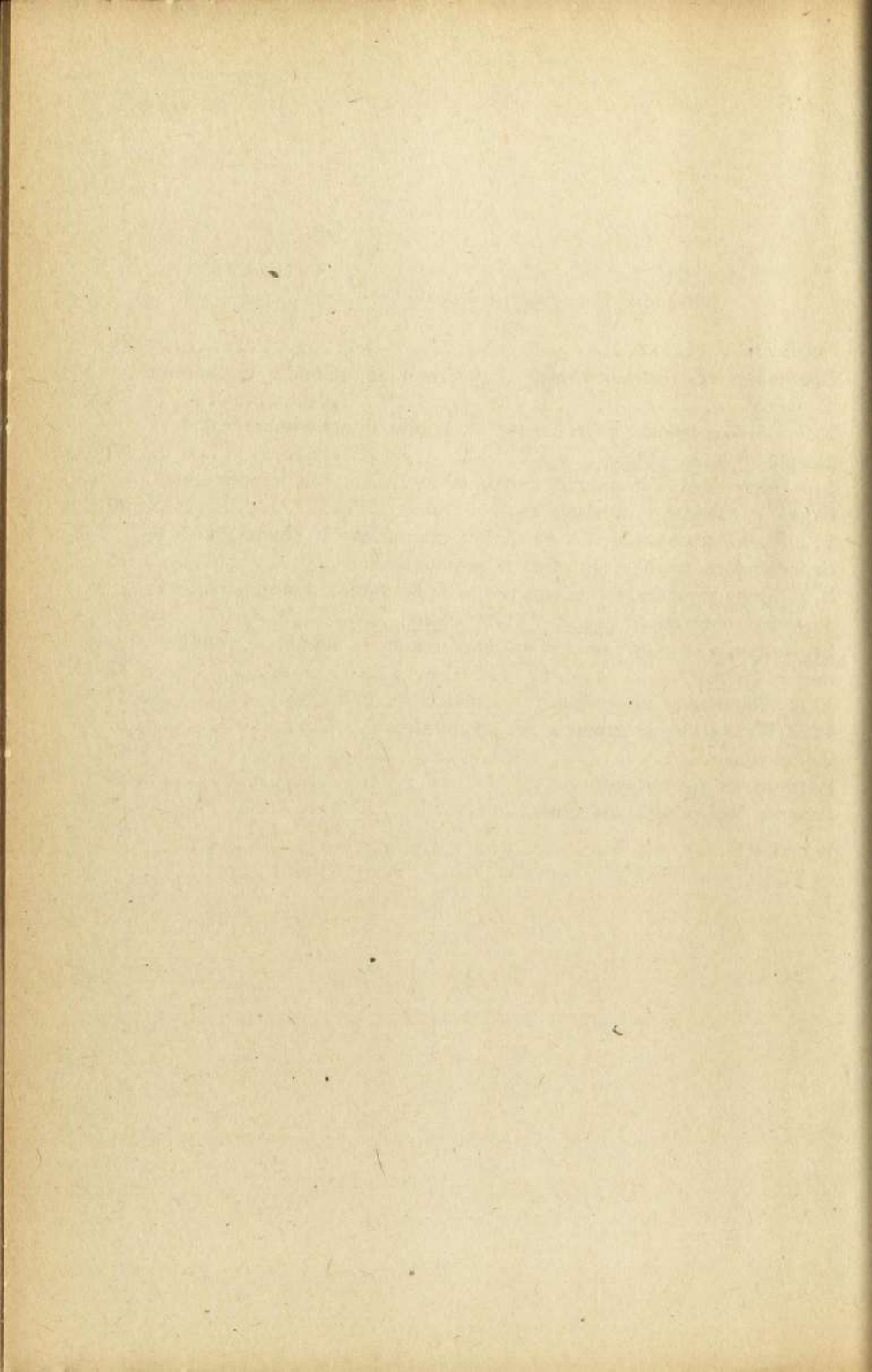
In defining the syntactical characteristics of the subordinate clauses the author takes into consideration both the inner syntactic unity of the two clauses and the character of the formally connecting syntactical means.

An attempt at an adequate classification of the incomplete sentences with kakto and a distinction between the interpolated and the introductory clauses is also made.

The polysemy of the subordinating conjunction kakto is established in the course of the analysis as one of the most characteristic features of the syntax of the works of our publicists before the Liberation /L. Karavelov, Hr. Botev, V. Drumev, P. R. Slaveykov/.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод.....	25
Подчинени обстоятелствени изречения за начин и сравнение с <u>както</u>	29
I. Пълни подчинени изречения за начин и сравнение със съюзна връзка <u>както</u>	30
I.1. Изречения без съотносителна дума или съотносителен израз в главното изречение.....	30
I.2. Пълни изречения за начин и сравнение с както със съотносителна дума в главното изречение..	35
I.3. Пълни изречения за начин и сравнение, поясняващи съотносителния израз <u>така</u> / <u>тъй</u> / <u>също</u>	37
II. Непълни обстоятелствени изречения за начин и сравнение с <u>както</u>	42
II.1. Подчинени изречения с елипса на подлози.....	43
II.2. Изречения с елипса на сказуемо.....	47
Заключение.....	47
Резюме на руски език.	49
Резюме на английски език.....	50

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XIII, кн. 2 Филологически факултет 1974/75

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE

"CYRILLE ET METHODE" DE V. TIRNOVO

Tome XIII, livre 2 Faculté philologique 1974/75

КРАСИМИРА МИНКОВА

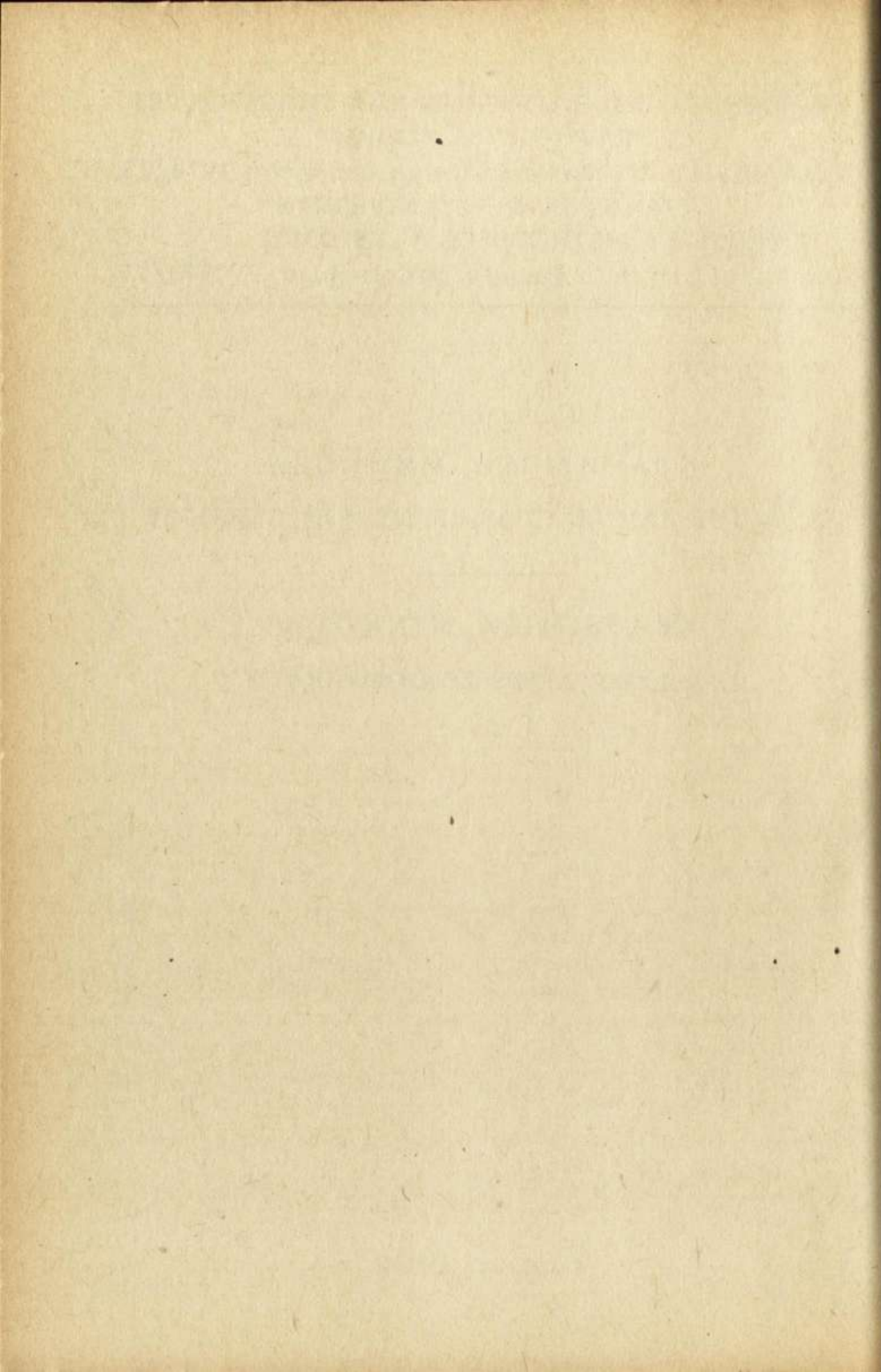
АБЛАТИВ ПОСЛЕ СРАВНИТЕЛЬНОЙ СТЕПЕНИ.

KRASSIMIRA MINKOVA

L'ABLATIF APRES LE COMPARATIF

София 1978

Вокруг исходного значения отложительного падежа в древнеиндийском языке группировались многочисленные производные значения: отложительный падеж обозначал предмет, от которого направлено движение, а также предмет, от которого нечто отделяют, освобождают, спасают, скрывают, воспринимают, которого боятся или стыдятся; эта же форма служит для обозначения причины, материала или источника и, наконец, предмета, с которым нечто сравнивается¹.

В форме аблатива сравнения "стоит название предмета, исходя из которого определяют степень качества другого предмета... Отсутствие при сравнительной степени предложных сочетаний отложительного характера, — пишет А.Б.Правдин, — свидетельствует о разрыве смысловых связей с основными аблативными значениями удаления, отделения и т.д."²

Есть немало случаев, когда форма отложительно-родительного беспредложного сохранилась в современных языках, не теряя былую связь значения с первоначальными формами. Отсутствие предлога не свидетельствует о разрыве смысловых связей с основными аблативными значениями. Сфера абстрактного употребления падежных форм способствовала сохранению беспредложной формы, но и в эту область иногда проникают предлоги. Здесь надо говорить о собственно грамматическом значении в древних и современных и.-е. языках, о господстве определяемого слова в словосочетании, об устойчивой формуле. Такие обороты, употреблявшиеся по традиции, выражающие абстракцию высшего порядка, вряд ли восходят к самому древнему периоду. Как и везде, и здесь они связаны с более древними, конкретными значениями. На наш взгляд, формы сравнительной степени появились едва после зарождения падежной системы. В поисках их первообраза нам помогут некоторые особенности образования сравнительной степени в праславянском языке и в других и.-е. языках.

Формы сравнительной степени в славянских языках образуются путем присоединения суффиксов *-jъbъ* -, *-jes* -. Но этот суффиксальный элемент не примыкал к основам всех при-

¹ А.Б.Правдин, Аблативные значения родительного в старославянском языке, КСИС, № 25, М., 1958, стр.23.

² Там же..., стр. 42.

лагательных, например, он не присоединялся к суффиксам *-ok-*, *-vk-*, *-bk-*, *-bn-*, *-jb-* и некоторым другим. А.М. Селищев приходит к выводу, что "образование таких основ сравнительной степени происходило в то давнее время, когда существовали формы прилагательных и без этих суффиксов или же сочетания *-ok-*, *-vk-*, *-ik-*, *-in-*, *-jo-* имели в то время такое значение, которое соответствовало значению сравнительной степени³. После подробного рассмотрения способов словообразования и формообразования в и.-е. языках, изложенных С.Младеновым в его труде "Сравнительно индоевропейско-езикознание", из которого будет приведен обильный фактический материал, мы пришли к выводу, что не только суффиксы *-ok-*, *-vk-*, *-in-*, *-jo-*, но и *-jbs-*, *-jes-* и многие другие, используемые в и.-е. языках для образования степеней сравнения имен прилагательных и наречий, когда-то не были формообразующими, а словообразующими. Грамматическое значение в указанных суффиксах появилось значительно позднее. Первоначальное положение было совершенно иным.

Мы считаем, что в области словообразования происходили процессы, аналогичные тем, которые совершались в падежной сфере. Здесь можно говорить о совместимости и несовместимости значений корней и аффиксов. Один и тот же словообразовательный формант, присоединяясь к корням или основам разного характера, мог приобретать разные оттенки в своем значении и в результате получались слова или с конкретным, или с абстрактным значением. Естественно, мы говорим о том древнем периоде, в который словообразовательные форманты сохраняли еще четко выраженное лексическое значение слова, от которого были образованы. "Доста често езиковата история открива, че езикови елементи, които сегашният говорител смята за "суффикси", не са нишо друго освен някогашни отделни думи, които с предходните са образували *composita* и са станали "композиционни членове", а сетне и обикновени суффикси... Доста многобройни са случаите, в които езиковата история е в състояние да ни посочи какво е било значението на разни "суффикси" или форманти."⁴

³ А.М.Селищев, Старославянский язык, ч. II, М., 1952 г., стр. 132.

⁴ С.Младенов, Сравнит. индоевр. езикознание, стр. 250.

В родственных словах представлена так называемая "корневая база". Существует и "суффиксная база", например, *-*tere-*, *-*tero-*, *-*tro-*, *-*ter-*, *-*tor-*⁵. Наряду с именами существительными в общеиндоевропейском языке существовали именные прилагательные, структурно не отграничиваясь от существительных, отличаясь от них только способностью изменяться по родам⁶. Прилагательные не только в современных языках могут при известных условиях субстантивироваться, а имена существительные, со своей стороны, переходят в разряд имен прилагательных без каких-либо словообразовательных аффиксов. Кроме этого существительные и именные прилагательные в дальнейшем образовались при помощи присоединения одних и тех же суффиксов и только значение корня и контекст играли решающую роль при их разграничении.

Начнем с и.-е. формантов с плавными /r, l/: *-*ro-*, *-*ra-*, *-*la-*, *-*lo-*. "Мисли се, че и двата вида форманти с плавни са произлезли от наречия за място. Били са образувани имена със сравнително значение, като изпърво се е сравнявала противоположността. Така се явява прилагателно **uperos* към гр. *ὑπερος*, лат. *super*, гот. *ufar*, ст.-сакс. *obar*, ст.инд. *upāri*, ст.в. нем. *ubir* от ст.инд. *upa*, гр. *ὑλο* и т.н.; от и.-е. **uperos* се обяснява ст.инд. *uparāḥ*, ав. *upara* 'горния', лат. *superus* и др. съществителни; в гр. *ὑπερα* 'горно въже'.

И.-е. **nderos* 'долен' срещу наречие гот. *undar*, лат. *infra*, ст.инд. *adharaḥ*, лат. *inferus*, ст.в. нем. *untaro* и пр.⁷.

Наречия места, от которых произошли форманты с плавными, с течением времени примкнув к корню и слившись с ним, потеряли свой прежний вид и сохранили лишь плавные. Они придавали новообразованному слову значение 'находящийся близко к тому, что обозначено корнем'. Относительные прилагательные обозначали признак предмета, определяемого его отношением к близко от него находящемуся месту или пред-

⁵ Там же..., стр. 247.

⁶ См. подробно об этом: А.А.Потебня, Из записок по русской грамматике, т. III, М., 1968.

⁷ С.Младенов, Там же..., стр. 285.

мету, названному словом, превратившимся в корень. Примыкая к существительному с лексическим значением отрезка времени, указанные форманты образовали относительные прилагательные, обозначающие признак предмета, определяемый его отношением ко времени. Напр., ст. инд. *usrā-h-* 'сутринен, руме-ноблескав', *usrā* 'зора', лят. *aušrā*, гр. $\alpha\upsilon\chi-\alpha\upsilon\rho\sigma$.⁸

На наш взгляд, все приведенные С. Младеновым случаи употребления упомянутых формантов возникли в разное время, поэтому предлагаем следующую гипотезу.

Появившийся в области пространственных наречий, указывающих на место совершения действия, формант снова возвращается в нее или в своей первичной форме, или с уже наступившими изменениями в его внешнем виде. Новые объединения обстоятельственных наречий места и форманта, восходящего к бывшему пространственному наречию места, имели содержание вроде предполагаемого сочетания болгарских слов 'отпред близко' или 'напред близко', или 'насам близко'. С течением времени слившись со словами и превратившись в формант, это слово со значением 'близко', потерявшее свой первоначальный внешний вид, но не и первоначальное значение, стало использоваться для образования обстоятельственных пространственных наречий со значением 'ближе к тому, что названо корнем'. Если корень был бывшим наречием, указывающим на направленность действия, то в зависимости от его конкретного значения новое слово приобретало значение достижения или удаления от того места действия, на которое указывало наречие, превратившееся в корень. Древнее объединение, отвечающее по содержанию сочетанию болгарских слов 'насам-близко' дало 'по-насам', конечно, с другой формой, но с таким же значением достижения, а 'нататьк-близко' - 'по-нататьк', со значением удаления. Если наречие, превратившееся в корень, не указывало на направленность, то в объединении не развивалось в такой степени, как в первом случае, но также присутствовало значение направленности, которое можно охарактеризовать как значение нерасчлененной направленности удаления-достижения, так как в зависимости от позиции наблюдателя могло выступать одно из обоих значений. При отсутствии специальных обстоятельственных наречий, обозначающих направленность, наречия послед-

⁸ Там же..., стр. 282.

него типа выступали в функциях всех указанных типов. Например, в русском языке сочетания типа 'по-близко', которые уже не являются сочетаниями, а наречия в форме сравнительной степени, используются и в словосочетаниях с глаголом движения 'подхожу ближе', и в словосочетаниях с глаголами пребывания в пространстве 'нахожусь ближе', в болгарском - 'стоя по-близко до' и 'идвам по-близко до'. Предлоги в данном случае нельзя расценивать как исконно употреблявшиеся в этих словосочетаниях, а как более позднее наращение. Раньше эти словосочетания имели такой же вид, только без предлогов.

Итак, эти словообразовательные суффиксы создались в области пространственных наречий. После присоединения наречия с плавным к другому наречию места, от которого остался только формант $-*t-$, в результате переразложения получился новый формант: $-*tro-$, $-*tero-$. От того же пространственного местоименного наречия места развился и аблативный аффикс $-t/-d/$, который не выражал самостоятельно направленность, а все словосочетание, благодаря глаголу, имело это значение. Все-таки кое-какие оттенки развились в этом аффиксе и получили возможность выявиться едва тогда, когда он вошел в сферу словообразования в качестве словообразовательного форманта, и то благодаря глагольным корням, о чем см. ниже. Получив возможность едва здесь выражать самостоятельно направленность движения, а в абстрактном плане - направленность действия, формант $-*t/-*d/$ придавал это значение и другим формантам, с которыми он соединялся. Его абстрактные значения удаления-достижения появились в сочетании с глагольными корнями, и, как было указано выше, создалась основа для образования и наречий, указывающих уже на направленность движения. Вполне возможно, что эти значения развивались параллельно у всех формантов, которые мы рассматриваем, так как они или представляли собой бывшие пространственные наречия местоименного характера, восходящие к указательным местоимениям, или пространственные наречия неместоименного характера, указывающие на место действия. В сочетании с глагольными корнями у этих аффиксов развилась возможность обозначать направленность, так же, как это случилось при их функционировании в качестве падежных аффиксов. Присоединяясь к глагольным корням, эти аффиксы обра-

зовали отглагольные прилагательные, в составе которых значение глагольного корня и значение этих аффиксов объединялось и в совокупности выражалось значение удаления действия: действие как бы исходит от того, кто действует, признак которого указывается прилагательным. Стало быть, в отглагольных прилагательных в древности их связь с глаголами чувствовалась совершенно четко. Все они представляли собой причастия и едва с течением времени, когда, благодаря своей специфике промежуточных, гибридных образований, совмещающих грамматические свойства глагола и прилагательного, они получили возможность утратить категории вида, времени и залога и перешли в разряд прилагательных. Процесс адъективации совершался на всем протяжении истории языков, происходит и теперь. Одни и те же суффиксы наблюдаются во всех языках и в отглагольных прилагательных, и в причастиях. Здесь мы говорили о более поздних периодах. Если обратимся вообще к качественным прилагательным и их генезису, то, согласно новейшим исследованиям, приходится признать, что и они являются отглагольными образованиями. Общеизвестным считается факт одновременного появления частей речи. Имя прилагательное отсутствует только в меньшинстве эргативных языков. Доказано, что качественное прилагательное и причастие восходят к глаголу. Они отсутствуют в языках активного строя. После изменения принципа лексикализации глаголов и перестройки на новую дихотомию они начинают образовываться. В некоторых эргативных языках, например, в алгонкинском языке юрок качественное прилагательное отличается от интранзитивного глагола "вариацией формы при атрибутивном употреблении в соответствии с классом определяемых ими субстантивов", а в языке бурушаски качественные прилагательные имеют общий деривационный аффикс с формой герундия -*um*. В табасаранском дагестанском языке качественные прилагательные и причастия, "которые именно и являются отглагольными прилагательными", имеют одинаковые формативы -*u*-, -*ub*-, -*u*⁹. Следовательно, по своему происхождению качественные прилагательные являются отглагольными прилагательными так же, как и появившиеся позже отглагольные

⁹ Г.А.Климов, Очерк общей теории эргативности, М., 1973, стр. 171-174.

прилагательные-причастия. Такого процесса формирования прилагательных и причастий не наблюдалось вообще в период господства активной семантической детерминанты, поэтому мы и постулировали взаимовлияние или, по крайней мере, параллелизм в развитии формантов, используемых и в падежной, и в словообразовательной сфере.

Когда мы будем в дальнейшем приводить примеры и называть некоторые образования отглагольными прилагательными, мы будем использовать это название, имея в виду их более поздний переход в разряд прилагательных. В сущности, в начальный период своего существования они были причастиями, а потом превратились как бы в застывшие причастия по своей форме. Другие причастия остались, функционируя как причастия и до сих пор.

Так аффиксы наречного или местоименно-наречного характера послужили для образования многих новых слов.

Из указанных формантов с плавными /-r-, -l-, / -l-, на наш взгляд, также восходит к указательному местоимению-наречию. "Показно) име с -l- личи в лат. *ollus*, *nullus ille*, в *ultimus*, в *alius*, *alter*, гр. *ἄλλος*, ирл. *tall*, *anall* и под., лат. *ollus* ше да е вм. *olnos*, срав. праслав. *ol-ni- -българ. *лани*, пол. *łoni* и т.н.¹⁰ Формант -l- употребляется и для образования причастий и прилагательных и в других ностратических языках: -l- — в алтайских; -la-/ -läl- — в уральских; -il- /прич./ — в картвельских языках¹¹.

Формант -l-, первичное и.-е. *lo — употребляется в славянских языках для образования действительного причастия прошедшего времени на -л-. Напр., БЫТИ — БЫЛЬ, и.-е. *bhu.

Многие прилагательные с бывшим формантом -z-, известные нам и в современных языках, когда-то были отглагольными, т.е. были причастиями. Напр., и.-е. *bhudh -'бдя, будувам', авест. *zaēni-budra* 'ревностно бдящ', лит. *budrūs*, ст.-сл. БЪДРЪ, рус. бодрый".¹² И.е. *ero кьм корен **pet-*

¹⁰ С.Младенов, Там же..., стр. 346.

¹¹ В.М.Иллич-Свитыч, Опыт сравнения ностратических языков. - Сб. "Слав. языкознание". VI междун. съезд славистов, М., 1968, стр. 413.

¹² С.Младенов, Там же..., стр. 282.

'летя, перо...' личи в ст.инд. прилагателно *pataróh* 'летащ',¹³

Параллельно с отглагольными прилагательными /причастиями/ от глаголов при помощи тех же суффиксов образовались имена деятелей / *nomina agentis* /, названия орудий и отвлеченные отглагольные имена со значением действия, что еще раз подчеркивает мысль о передаче этими суффиксами новому слову переносного значения удаления действия от того, что названо корнем. Названия деятелей и названия орудий обозначают лицо, совершающее действие, от которого действие как бы исходит, орудие, от которого "исходит" действие по воле действующего лица.

"Не са малобройни и имена за деятели, *nomina agentis* в арийски, гръцки, италски и славянски /- тель/.... в гр. и лат. ясно личи степенуване *τῆρ: τῶρ, τῶρ*. Ст.инд. *vēt-tar* 'познавач - велец', гр. *ἴστωρ* 'знаещ, свидетел' /гл. *ἴσμεν*/, слав. *съ-вѣдѣтель* /гл. *вѣдѣти*/... Ст.инд. *dātār-*, ав. *dātār-*, гр. *δοτῆρ, δωτῆρ, δῶτωρ*, лат. *dātor* слав. ДАТЕЛЬ и т.н. Ст.инд. *prati-grahītār* 'приемател', *grābhītār* - 'който улавя, грабва'..., 'грабител'..., слав. ПРИ-АТЕЛЬ.

Ст.-българ. КОУРЬ 'петел' /ср.рус. курица като *nomina agentis* към и.-е. глаг. *kōō - 'викам, пея', ст.инд. *kāuti*...

"Форманти - *tro-*, - *tra-*, - *tlō-*, - *tlā-*, - *stō-* представят отгласни степени на - *tor-*, - *tōl-* в *nomina agentis* или в отглаголни отвлечени имена и имена на оръдия: ав. *dāvire-m* ср.р. 'цар', лит. *dūklos* 'кош, в който се дава храна на коне', арм. *tur*, слав. ДАРЬ, гр. *δῶρον*; ст.инд. *pā-tātrā-m* 'крило', гр. *πτέρον* 'перо, крило', ст.инд. *patarāh* 'който лети', и.е. корен *pet;

лит. *vētra* 'буря', слав. ВѢТРЬ, пол. *wiatr* и т.н. срещу корен ВЪ- в ВЪЯ, ст.инд. *vā-yu-h* 'вятър',¹⁵

"- *dhlo-*, успоредица на - *dhro-*; в западнослав. /чеш., пол./ в юж.изт.слав. асимилирано в - *lo-*; рус. мыло, чеш. *mýdlo*, корен в гл. мыти.

лат. *sūbula*, ст.в.нем. *suila*, лит. *siūlas*, чеш. *šidlo*, българ. шило, пол. *szydło* - глагол лат. *suo*, слав. ши-ти.

¹³ Там же..., стр. 284.

¹⁴ Там же..., стр. 284-287.

¹⁵, ¹⁶ С.Младенов, Там же..., стр. 284-287-290.

слав. *-/d/ lo* срещу *-tro* +: чеш. *rádlo*, пол. *radło*...
лат. *arātrum*, гр. *ἀροτρον* и т.н., гл. *aro* слав. ОРАТИ¹⁶.

И в области словообразования появление названий орудий на базе суффиксов с исконным значением места действия и пространственной близости как бы повторяет процесс появления условий для выражения значения орудия действия падежными формами.

Едва через посредство области отглагольных образований создались условия для сочетания этих суффиксов и с другими, неглагольными корнями. С непространственными наречиями и с качественными прилагательными, с которыми стал сочетаться указанный суффикс, значение удаления переросло в значение удаления от исходного состояния данного признака, названного корнем, в значение увеличения степени интенсивности проявления признака. Об этой древней связи между глагольными формами и степенями сравнения прилагательных свидетельствуют некоторые реликты в картвельских языках, исследователи которых усматривают в формах сравнительно-превосходной степени прилагательных образования, исторически восходящие к аффиксам статического глагола¹⁷.

В самом начале своего употребления в рассматриваемых условиях эти суффиксы в и.-е. языках были словообразовательными. В пользу этого предположения говорит, с одной стороны, факт, что, кроме указанных суффиксов, были и другие со значением абстрактного удаления, развитие которых аналогично развитию суффиксов с плавными, которые также позднее стали употребляться для образования форм сравнительной степени. С другой стороны, эти суффиксы присоединялись к разным корням, образуя разные части речи. Напр., суффикс *-ero-*, сочетаясь с местоименными корнями, образовал местоимения, в которых сохранялось значение удаления, отделения. Напр., **q'otero-s* 'кто из', др.-инд. *katará-h*, ав. *ka-târa*, гр. *κότερος*, гот. *hwapar*, д.-в.-н. *ih/wedar*, лит. *katrâs*, др.-болг. КОТОРЫИ, чеш. *který*, русск. который и т.д.¹⁸

¹⁶ С. Младенов, Там же..., стр. 284-287-290.

¹⁷ Г. А. Климов, Указ. срч., стр. 174.

¹⁸ Там же..., стр. 286.

"Освен *-ero-*: *-ro-* се явява *-tero-*: *-tro-*..." из-първо в сравнителни степени от пространствени наречия и предлози"¹⁹. Как уже было указано, суффиксы *-tero-*, *-tro-* появились в результате переразложения и не являлись с самого начала суффиксами для образования сравнительной степени, как считает С.Младенов, о чем свидетельствует и фактический материал, собранный им. Надо было всем этим формантам перейти через несколько переходных областей, начиная с глагольной, для того чтобы развить в себе значение грамматической абстракции высшего порядка, до чего они дошли после длительного пути развития /пространственное наречие места - словообразовательный аффикс - формообразующий аффикс/.

"... срещу гр. *έν*, лат. *in*, праслав. *ъ* в *ѠТЬТЬ* и т.н. се образува **entero* - в ст.инд. *antár*, лат. *inter*, корн. *unter* и от това прилагателно и.е. **enteros*, ст.инд. *ántarah* - 'вътрешен', лат. **interior*.

От *pro* 'напред', 'преди' ст.инд. *prá*, гр. *ἔρο* - гр. *ἔροτος* 'преден', 'по-предишен', ав. *fratarā*, ст.инд. *pratara-m* нар. 'по-нататък'.

гр. *γλυκύτερος* 'по-сладък' - *γλυκός*...

И.е. съчетание *is-tero* се среща също в гр., лат., герм. и др., гр. *ἔριβτος* 'най-добър' и *ἔριβτερός*, ст.в.н. *winistar* срещу *wini* 'възлюблен', лат. *magister*, *minister* от наречия *magis*, *minus*"²⁰.

Форманти изразявали не только направленность, но и смежност. Развиваясь в этом направлении и присоединяясь к именам, они обозначали близость, а на основании этого значения развилось значение принадлежности, как и в падежной области. Так были образованы от новых наречий места многие конкретные существительные, называющие органы, предметы, находящиеся внутри, принадлежащие кому-либо, являющиеся частью кого-либо, чего-либо. Например, от древнего 'по-навътре' образовались названия частей тела, которые находятся 'внутри'.

"гр. *ἔυτερος* мн.ч. 'вътрешности', арм. *ənderk*, слав. *ѠТРО..*, *ѠТРОБА*, гр. *ὑτέρος* 'матка', лат. *uterus* 'матка', лит. *vėdaraš* 'вътрешности', ст.в.н. *ādarā* 'жила',

¹⁹ Там же..., стр.286.

²⁰ С.Младенов, Там же..., стр.285-286.

ирл. *in-athar*, ст. инд. *jathāram* 'търбух'²¹. С суффиксом -*er*- были образованы "родственные" имена, названия родственников, тех, кто "ближе всех" для человека. Всех этих примеров достаточно, для того чтобы убедиться в словообразовательном характере рассматриваемых аффиксов. Их развитие не во всех направлениях привело к превращению последних в формообразующие. Так, например, присоединяясь к конкретным именам существительным, эти аффиксы образовали относительные прилагательные, обозначающие признак по отношению к месту, или разновидности относительных прилагательных - притяжательные. Значение принадлежности в падежных формах появилось на базе значения пространственной смежности и части целого. Прототипом отсутствующего в большинстве эргативных языков относительного прилагательного является имя существительное, употребляемое в атрибутивной функции²².

"гр. *ὄρος* 'планина' - *ὄρεῶδες* 'планински' *δῆμος* 'народ' - *δημοῦδες* 'принадлежащ народу', а в лат. расширено - *estris* : *terrestris* от *terra* 'земля'²³.

Итак, во всех рассмотренных примерах мы видим разные хронологические пласты и разные степени перехода от конкретного к отвлеченному значению. Некоторые из отвлеченных значений, развившихся таким образом, стали позже грамматическими. Для того чтобы подкрепить это предположение, рассмотрим и другие аффиксы, использовавшиеся для образования как сравнительной степени или вообще форм степеней сравнения, так и причастий, относительных прилагательных, абстрактных существительных, названий деятелей и орудий.

Форманты -*no-*, -*nā-*, и их произведенные

На наш взгляд, форманты -*no-*, -*nā-* восходят к указательному местоимению **no-* : **eno-* **ono-*, с дифтонгами в степенях *oino и *aino-* : "гр. *ὄνσι* е 'онзи, „другият ден след утре' в *κεῖνος* стои *εὔος* след *κε* ; дор. 'онзи' е *εῖνος* от *τε* + *εὔος*; ст. в. н. *ёнег*, н. в. н. *jeneg*, в гот.

²¹ Там же..., стр. 286.

²² Г. А. Климов, Указ. соч., стр. 172.

²³ С. Младенов, Там же..., стр. 286.

степен **ain-jainas*, арм. *ain* слав. ОНЪ, ОНА, ОНО - за по-далечно показване... ср.ст.инд. *anya-h*...²⁴.

Как и при употреблении формантов с плавными, и здесь образуются абстрактные отглагольные существительные. "От и.е. корен - 'извивам, кривя' е и балтийско-славянската отвлечена дума и.е. **uoi-nā*, лит. *vaina* 'грешка', слав. вина/ стб. ВИНА, рус. вина/²⁵.

Есть большое количество слов с основой на *ī-*, к которому присоединяется формант *-n-*. Так получилась суффиксная база: **ni-*, **sni-*, **eni-*, **oni-*, **seni-*. "Съществителни основи на *-ni-*, *-eni-* и т.н. са по-богато развити в арийски и германо-балтийски, и то като отвлечени глаголни имена"²⁶.

Отглагольные прилагательные /причастия/ образуются путем присоединения некоторых из указанных формантов /**eno-*, **ena-*, *-ono-*, *-ona-*/ к основам глаголов. Так формируются причастия прошедшего времени от глагольных основ на е: о. Например, др.-инд. **uegh-* в лат. *veho*, гот. *ga-wigan* и т.д.... др.-инд. *vahana-h* - действительное причастие настоящего времени и отглагольное существительное, слав. ВЕЗЕНЪ. От и.-е. **vert-* и лат. *verto*, слав. ВЪРТѢТИ, др.-инд. *vārtana-m* - суш., *va vartana-h* 'вращающий'²⁷.

Формант *-n-* образует отглагольные имена /прич., прил., *nom. agentis* / во всех ностратических языках. Так, он выступает в виде *-n-* в алтайских; *-na/-nā-* в уральских; *-ln-/прич., инф./* в дравидийских; *-na-/прич., отглагол. имя/* в картвельских; *-no-* /прич., прилаг./ - в индо-европейских²⁸.

В наречиях и отнаречных прилагательных - относительных: /*-no-*, *ino-* и под: / . Напр., гр. *ἑσπερινός* 'вечерний', лат. *vesperna*, лит. *vakarinis*, гр. *νυκτερινός* 'ночной', лат. *nocturnus*, срав. гр. *νοκτωρ* ... Присоединяясь

²⁴ Там же..., стр. 346.

²⁵ С.Младенов, Там же..., стр.273.

²⁶ Там же..., стр.278.

²⁷ Там же..., стр.274.

²⁸ В.М.Иллич-Свитыч, Указ. соч., стр. 413.

к форманту -t-, формант -'n- образовал производные суффиксы -tno-, -tna-/tṅno-, -tṅna-/ , которые используются для образования некоторых наречий времени, напр., *nūtno-h* или *nūtanaḥ* 'настоящий' от наречия *nū* 'теперь', гр. *νῦν* 'теперь', слав. *НЫНЕ*, нем. *nun*²⁹.

Форманты -tno-, -tṅna-, -tṅno-, -tṅna- образуют относительные прилагательные. От гр. *ἀλλί* - в сложных словах - *ἄλις* 'соль', прилаг. *ἄλιος* 'из соли сделанный', лит. *auksinas* 'золотой', от *auksas* 'золото', слав. ЖЕЛѢЗЬНЬ от ЖЕЛѢЗО³⁰.

Эти суффиксы используются и для образования конкретных имен существительных. Напр., в сочетании с и.-е. *ī* или *ei-*, -*oi-*, формант -n- наблюдается в славянских словах типа *звѣрина*, лит. *žvėrėnà* 'дичь'³¹.

Во всех приведенных примерах с суффиксами, в состав которых входит формант -n- /-no-, -na/, в более или менее ясном виде присутствует значение части целого, отделения, выделения этой части, и отсюда значение материала, из которого сделан предмет. Местоименное наречие места, превратившееся в суффикс, выражало или близость в абстрактном плане, или направленность действия, также через посредство глагольной области. Такие предпосылки в первичном значении форманта позволили ему выступать и в качестве падежного окончания. Родительный падеж образуется в алтайских языках путем присоединения аффикса -n/л/в уральских -n, в дравидийских -n, в картвельских -n/сван/, в индоевропейских -n/в гетероклит. склон/³². В свете такого понимания первичного значения форманта -n-, представляется не случайным его наличие в славянском предлоге и приставке НА-, для которого М.Фасмер предлагает следующее объяснение: "НА, предл. с вин., местн. п. укр. *на*, др.-русск. *на*, также в качестве приставки, ст.-сл. *НА εἰς, εἰν, κατὰ* болг. *на*, сербох. *на*, словен., чеш., польск., в.-луж. *na* // Родств. лит. *māo* 'от, с', употребляется также в качестве приименной при-

²⁹ С.Младенов, Там же..., стр.275-277.

³⁰ Там же..., стр.276.

³¹ Там же..., стр.276.

³² В.М.Иллич-Свитыч, Там же..., стр.411.

ставки; *ни* - 'с-, у-, от-', глаг. приставка, лтш. *niõ*, 'от, из, с', ... авест. *апа* 'через, вдоль', гот. *апа* 'на, в, против', гр. *ἄνω* 'вверх, наверх'.

Видно, что рассматриваемый формант в качестве предлога или приставки сохранил в других языках не только значение достижения, но и значение отделения, удаления, выделения. Мы считаем также, что появление количественного значения у славянской представки НА - стало возможно в связи со значением достижения, касания, присоединения части целого. А значение высокой интенсивности действия, придаваемое этой приставкой глаголам, развилось на базе ее более конкретного, количественного значения. В связи с этим становится понятным и происхождение усилительного оттенка в значении приставки для образования превосходной степеней в славянских языках.

"НАИ - ст. -сл. НАИ-, болг. *най*, сербох. *на*, словен. *na* -, *naj* -, чеш. *na* -, *nej* -, польск. *na* -, *naj* -, в. луж. *naj*, содержит *на* в соединении с дейктической частицей *-i*-, срав. авест. *ī* "34.

Так и это указательное местоимение-наречие, превратившееся в словообразовательный формант, получило абстрактные значения удаления-достижения через посредство глагольной и отглагольной сферы.

Форманты -to-, -tā-, -do-, /-dho/, -d/h/a

Как и в функции аблативного аффикса, и в словообразовательной области формант *-t-* обозначал абстрактное удаление-достижение действием данного объекта. "Значение то на глагольных прилагательных или причастиях на *-to-* не было, как то в слав. само страдательно: ст. инд. *śrutā-h*, и.е. **k'lutó-se* 'наистина прочут', 'прославлен', но *śrutā-h*, и.е. **sruto-se* 'течущ, който тече'; гл. корень **sru* : **sreṣ* в ст. инд. *śrávati* 'тече', гр. *ῥέει* "35.

"Во многих языках эргативного строя, - пишет Г.А.Климов - наблюдается процесс становления причастий, в целом

³³ М.Фасмер, Этимолог. словарь русского языка, т. III, М., 1973, стр. 33.

³⁴ Там же.

³⁵ С.Младенов, Там же..., стр. 293.

ряде случаев, представляющих собой уже вполне сформировавшийся класс слов... Бросаются в глаза две основные структурные особенности этих причастий. Во-первых, они, как правило, не знают залоговой дифференциации форм...³⁶. Указанная особенность причастий говорит в пользу предположения о первичном словообразовательном характере этих суффиксов и о том, что они не выражали страдательности-нестрадательности, о чем свидетельствуют только что указанные пережитки прошлого. Позднее, когда появилась залоговая дифференциация, известные уже формы стали перегруппироваться и выражать уже дифференцированно или только удаление-совершение действия - причастия действительного залога, или достижение, охват действием объекта - причастия страдательного залога.

В славянских языках сохранилось употребление форманта -*t*- в качестве суффикса причастий страдательного залога прошедшего времени. Если форманты -*n*- и -*t*- соединялись друг с другом, они образовали суффиксную базу /-*nt*-/, /-*nt*-/, -*uent*-,, -*ment*-/. "В сег. действ. причастие се являва именно -*nt*-/, -*nt*-/. Напр., от и.-е. корен *es -, -*s* 'сьм' ст. инд. вин. пад. ед. ч. м. р. *sāntam* и.е. *sent-*m* осн. в нем. *sind* 'са', дат. пад. ед. ч. ст. инд. *satē* от *s-nt-ai*; гр. *φέρων*, -*οντος*, гот. *bairands*, лат. *ferens*, слав. БЕРЫ, БЕРЖШТА"³⁷.

И в сочетаниях формантов -*n*- и -*t*-,, как и для каждого из них в отдельности, характерно возникновение абстрактных значений близости, направленности действия, на базе которых, как и в форме прародительного падежа, появились условия для зарождения значения совместности, абстрактного орудия, содержания. "И.-е. -*uent*- е особенно многобройно застъпено в арийски, гр., италски, ст. индийски: ст. инд. *agnivānt-*-'снабден с огън'. И.-е. -*ment*- под вид -*mant*- е производителен формант само в арийски. Ст. инд. *mādhumant*-'богат със сладост', авест. *mādhumant*-'съдържащ медовина'³⁸.

Формант -*t*- образует отглагольные существительные /*nomina actionis* /. "... ст. инд. *piti*-*h* 'пиене', ав. *vispōpitiš* 'всичкопиеш', , слав. ПИТИ.

³⁶ Г. А. Климов, Указ. соч., стр. 174.

³⁷ С. Младенов, Там же..., стр. 300.

³⁸ Там же...

В балтослав. един косвен падеж на имената на и.е. - *ti-* служи за инфинитив, както в гръцки от имена на - *men-* /*δομεναί* /. Нерядко се срещат редом различни степени в имената на - *ti-*: нем. *Fahrt* 'пътуване' - ст.в.; нем. *Furt* нем. *Furt* 'брод', ... слав. за-висть, ст.инд. *vitti-h*, гл. ВИДЪТИ. Има съчетания - *-eti-*, *-oti-*, *-sti-* "39.

Большое количество отвлеченных отглагольных существительных образовано при помощи присоединения форманта - *tu-* и его сочетаний. Как и отглагольные образования с формантом - *ti-*, и здесь известные падежи используются в качестве инфинитива, напр., вин. пад. в древнеиндийском, а в славянском - в качестве супина.

Параллельно с отвлеченными именами образуются и *nominus agentis: citti-h* 'разум, разумный', слав. ТА-ТЬ, ирл. *tād*, гот. *hliftus* /основа - *tu-*/ 'вор', др.-инд. *mānti-h* 'совет, советник' 40.

Эти форманты образуют и конкретные имена существительные, названия орудий. Бывшие действительные причастия настоящего времени используются в качестве конкретных имен: и.-е. **dent-*, **dont-* 'зуб' = 'кто ест', др.-инд. *ddnt*, гл. **edō* 'ем'; гр. *ὀδοῦς*, йон. *ὀδών, ὀδόντος*, лезб. *ἔδοντες*, лат. *dens, dentis*, крим. *dant*; *dnt-* в гот. *tunfus*, а в нем. *Zahn*, др.-в. нем. *zand* и в др.-инд. *dan-tāh* ав. *dantoh* 41.

Форманты - *ko-*, **kā-*, **ghā-*, *gho-*

Формант - *ko-* наблюдается в отналичных прилагательных преимущественно от пространственных наречий места: *-pro-ko-s*, от **pro-*, др.-инд. *pra*, гр. *προ*, слав. ПРО, нем. *vor* и т.д..., лат. *reci-procus, procul*, слав. ПРОКЪ, русск. прочь, русск. сущ. прок 'успех', др.-болг. ПРЪКЪ, ПРЪКО, русск. перекъ, прасл. **per-ko*, предлог **per-*; низькъ от *низъ* 42.

В сочетании с формантом - *s* - в - *isko* - формант - *ko-*

39 Там же..., стр.297.

40 Там же..., стр.298.

41 Там же..., стр.300.

42 Там же..., стр.306.

используется в балтославянском и германском для обозначения принадлежности и происхождения: др.-прусск. *tawiskan* 'отцов', 'отцовский', *tāws* 'отец, папа', *diewiskāi* 'божественный, божественно', *deiwa/s-* 'бог', др.-инд. *dēva-ḥ* и т.д..., лит. - *iškas dēviškas, lėtuviškas* 'литовский'... слав. -ЪСКЪ в др.-болг. ЗЕМЛЬСКЪ, ... новоболг. шки от -чьскѣи: войнишки..., герм. - *iska*, нем. -/i/seh, сканд. -/i/sk, англ. - *ish*..., от *manna-* гот. *manisks*, др.-нем. *mennisc* 'человеческий', нем. *Mensch* 'человек'⁴³.

В сочетании с формантом -п- в -en-ko/onk->-anyu, др.-герм. - *inga* этот суффикс образует названия лиц: др.-в.-н. *arming* 'нищий' от *arm*, *kuning* 'князь' от *kuni* 'колено, род'. В балт./лит./ - *inkā-*, от -пко, и -enka лет. - *ika-* от -Tenko- с предшествующим -in-, лит. *Laukiniņkas* 'полянин'...; слав. -ръ-, сочетающееся с разными основами, наблюдается в СЪІНЪКЪ, КАМЫКЪ, смягченное -АЦЬ вм. -АК-... МБСЫЦЬ, -ИКЪ, -НИКЪ, ж.р. -ИЦА, -НИЦА, распространенные во всех славянских языках. И.-е. - *ika* наблюдаем в древнеинд. *tānika-ḥ*, новоперс. *tanuk*, слав. ТЪМЪКЪ, ТЪНЪКЪ⁴⁴.

Форманты с -s-/s-, -es-, -os-, -ds-, -is-, -us-, -so-, -sa/

Формант -s- употребляется для образования отвлеченных отглагольных существительных, используемых в некоторых языках в качестве инфинитивов. "От и.е. формы по -es- основни се явяват в ар. и лат. инфинитиви: и.е. *bher 'нося', праар. дат. ед. *bhar-as-ai в ст.инд.инф. *bhārasē* 'да нося' / *bharas/* - 'носене', ав. *avanhe* 'да помогне' - ст.инд. *avasē*; лат. - *ere* от *esi в мест. пад.ед.ч., ст.-лат. *genere = gignere* /абл. *getere* от *genos, generis* и т.н./"⁴⁵.

И в этих формантах чувствуется первоначальное значение местоименного наречия места, которое в зависимости от условий могло перейти в значение близости, совместности,

⁴³ Там же..., стр.309.

⁴⁴ Там же..., стр.307.

⁴⁵ Там же..., стр.303.

орудия: гр. *δύμενυς*, в индоиранском и в греческом, др.-инд. *dur-manas* 'имеющий мужской дух', гр. *ἄνδρομενυς*, гр. *δύε-μενυς* = др.-инд. *dur-manas*⁴⁶, ав. *duš-ma-nah*, от новоперс. и тур. *duşman* в болг.

Как и все рассмотренные до сих пор форманты, и эти участвуют в образовании причастий: и.-е. суффикс -*ues*- наблюдаем в причастии действительного залога прошедшего времени в индоиранском, балтославянском и греческом: от и.-е. корня **uid* в авест. *vidvā*, гр. *εἶδώς*, ср.р. *εἶδός* и в др.-инд. *viduṣ* / *viduh* /, авест. *vīduṣ* или слав. РЕКЪ, РЕКЪШИ; и др.-инд. вед. - *vas* = и.-е. **ues*, *vid-vas*, а в известных падежах, напр., в род.ед.ч. -*us*, *viduṣ-ah*, ав. *vīduṣ-ō* род.мн.др.-инд. *viduṣ-ām*, ав. *vīduṣ-am*, ав. местн. падеж *vīduṣu* и т.д., как и в ж.р.ед.ч. им.пад. в др.-инд. *vīduṣt* старослав. РЪКЪШИ, ВЪДЪШИ и т.д... м.р. РЪКЪ, рядом с ВИДЪВЪ, ж.р. ВИДЪВЪШИ⁴⁷.

И.-е. -*s*- в сочетании с относительным местоимением **ko-* образует суффиксы для сравнительной степени -*ies*-, -*ios*-, -*ues*-, -*tyōs*-, -*ison*-... "изпърво и.е. **io-s* ше да е било преносително показно местоиме"⁴⁸.... Лат. *maiōr/ior*, ав. *mazyā*, ирл. *sinīu* от *seniōs*, *ios* в лат. *maius*, гот. нар. *hankis*, -*is* от прагерм. -*iaz*-, и.-е. -*ios*-, слав. *К/Е/* в древнеболг. БОЛК, -*is*- в лат. *magis*, гот. *mins* от *minniz* и под...; и.-е. **neu-ies*, др.инд. *navaya-h* / но и *navt* *yaṣ*, др.-болг. НОВЪШИ /, лат. *novior* ...; в гр. весьма разнообразны формы: *ὀλιζω*, *ὀλειζω* / *ὀλιθω* / и *ὀλιγος* ...; в прагерм. был обобщен тип -*is-or*, гот. *hardiza*, др.-в.-н. *hertiro*, н.-в.-н. *harter* от прилагат. гот. *hardus*, нем. *hart* 'твердый'⁴⁹.

Форманты с носовыми согласными *m, n* /-*mo*-, -*ma*-
и т.д.... /

При помощи этих формантов образуются отвлеченные от-

⁴⁶ Там же...

⁴⁷ Там же..., стр.305.

⁴⁸ Там же..., стр.347.

⁴⁹ Там же..., стр.304-305.

глагольные существительные. "От и.е. корень $g^u h \ddot{e} r - : g^u h \ddot{o} r$ 'жар, горя' тькмо с именна степен на корена $g^u h \ddot{o} r - /$ е било образувано име $g^u h \ddot{o} r m \ddot{o}$ - 'горещина, горещ', ст.инд. $g^h a r m \ddot{a} - h$ сьщ.м.р. ав. $g a r m \ddot{a}$, прил., и $g a r^2 m \ddot{a} - m$, сьщ. ср.р. старопр. $g o r m \ddot{o}$ - 'горещина', ст.в.нем., новонем. $w a r r$ 'горещ', лат. $f o r m u s$, а с глаголна степен на коренната гласна арм. $j e r m$, гр. $\vartheta e r m \ddot{o} s$ и ст.трак. $g e r m -$ в имена като Герман, Джерман..., от и.е. корень $*d h \ddot{u} -$ 'пуша, димя' са ст.инд. $d h u m \ddot{a} - h$, слав. ДЫМЪ, лит. мн.ч. $d u m a i$, гр. $\vartheta o m \ddot{o} s$, 'душа', гняв', срав. $\vartheta \ddot{u} \epsilon \lambda \lambda \alpha$ 'буря', ст.в.нем. $\ddot{z} o m m \ddot{e}$ нем. $D u n s t$ 'пушек' ⁵⁰.

Формант $- m e n -$ может образовать имена существительные среднего рода, называющие действия, а в м. и ж. роде - название деятеля. Слав. ЗНАМА 'знак', и.-е. корень $*g^h n \ddot{o} -$: др.-инд. $s \ddot{a} d m \ddot{a}$ 'сидение', действие и место; гр. $\vartheta \eta m \ddot{a} / \mu \alpha$ $\vartheta \eta m \ddot{a} /$: $\vartheta \acute{e} m \ddot{a} /$ и.-е. $*d h \ddot{e} -$ 'ставлю'. Отглагольные существительные на $- m e r$ в известных падежах являются инфинитивами в индоиранском, греческом и др., напр.; др.-инд. вед. $d \ddot{a} m \ddot{a} n \ddot{e}$ 'для дачи', 'дать', $\vartheta i d m \ddot{a} n \ddot{e}$ для знания, 'знать', гр. $\iota \sigma m e r \mu i$, авест. $s t a o m \ddot{a} n e$ 'величать', гр. местн. падеж на $- m e u$ у Гом., в тес., беот., арк., дор. и т. д. $\iota \sigma m e u$ 'знать', $\vartheta \acute{e} m e u$ 'ставлю'. В лат. дат. пад. ед. ч. основ на $- m e n$ является повелительным инфинитивом ⁵¹.

Формант $- m -$ образует отглагольные имена / $n o m i n a$ $a g e n t i s$, $a c t i$, $i n s t r u m e n t i$ / и в других ностратических языках: $m -$ в алтайских, $m a / - m \ddot{a} -$ в уральских, $- m e i -$ / юж. драв. прич. и отглаг. имя / в дравидийских, $- m -$, $- m e -$ в картвельских, $m /$ в семито-хамитских ⁵².

Медиопассивные причастия в арийском, греческом, лат. имеют $m e n o -$, $- m e n \ddot{a}$ а в балтослав. $- m o -$, $- m \ddot{a} -$ / по С.М., из $* m n o$, $- m n \ddot{a} /$. И.-е. $* b h e r o m \ddot{a} i$ медиопассив. причастие наст. времени было $* b h e r o - m e n o s >$ др.-инд. $b h a r \ddot{a} m \ddot{a} n \ddot{a} - h$, гр. $\vartheta e r \ddot{o} m e u o s$, но слав. ВЕЗОМЪ, лит. $\vartheta \acute{e} z e m \ddot{a} s$, а в ст.-прусск. $p o - k l a u s i m \ddot{a} n \ddot{a} s$, лат. $l e g i - m i n i$, 2 л. мн.ч. $p a s s . i n d . p r a e s$. соответствует гр. $\lambda e x \ddot{o} m e u o i$ ⁵³.

⁵⁰ Там же..., стр.267-268.

⁵¹ Там же..., стр.270-271.

⁵² В.М.Иллич-Свитыч, Указ.соч., стр.412.

⁵³ С.Младенов, Указ, соч., стр.270.

Формант используется и для образования превосходной степени. "Освен - *gmo- като формант за превъзходна степен срещу -*tero* - за сравнителна степен има и -*gmo*- за превъзходна... и.е. *en-tgmos ст.инд. *antamaḥ*, ав. *antama-*, лат. *intimus*, др.инд. *ant ara-h* "interior", сравн. степен др.инд. *uttama-h* 'най-горен', авест. *ustama-*, но гр. *ὑψιστος*... И.е. - *smmo- в итало-келтски е произлязло от -*s*- основи: лат. *maximus* срещу *magnus, major*... 54.

Приведенные примеры показывают несомненную связь между формами отглагольных существительных, причастий-отглагольных прилагательных, с одной стороны, и формами степеней сравнения, с другой стороны. Несколько формантов, восходящих к древним указательным местоимениям и постулированным местоименным пространственным наречиям места, могут образовать и причастия, и отглагольные существительные, и относительные прилагательные, и формы степеней сравнения самостоятельно или в сочетании друг с другом. Эта возможность форманта соединяться с глагольными корнями и иметь уже не конкретное значение указания на исходный пункт или конечный пункт движения, а абстрактное значение удаления-отделения-совершения кроется в способности первоначального пространственного наречия места, к которому он восходит, указывать на близость места действия. Возможность форманта выражать абстрактные оттенки значения удаления-достижения появились лишь в его соединениях с глагольными корнями, для чего, естественно, были предпосылки в его первоначальном значении. Форманты -*g*-, -*s*-, *m*-, присоединяясь к основам качественных прилагательных, образовали новые слова со значением абстрактного удаления от исходного состояния признака, обозначенного корнем. Теперь употребление аблатива после сравнительной степени, на наш взгляд, становится понятным. Наше предположение о том, что рассматриваемые суффиксы вначале были словообразовательными, подтверждается их употреблением и в других случаях, указанных выше, с тем же значением. Они придавали значение абстрактного удаления и всем остальным корням, к которым присоединялись. "В славянских языках прилагательные относитель-

ные /золотой - сделанный из золота, потом вообще относящийся к нему, напр., сходный с ним; сельский - из села, относящийся к нему/ восходят к незапамятной старине, но они очевидно производны и, как всякое прилагательное, предполагают существительное, которое могло стоять при другом имени паратактично /дуб дрова/ или гипотактично. В последнем случае в др.-инд., лат....оно стояло в аблативе, по внешней форме отождествленном с родительным. В славянских языках такие родительные, не имеющие при себе своего определительного, вытеснены соответственными прилагательными"⁵⁵.

Следовательно, и этим фактом подтверждается предположение, что указанные аффиксы выполняли такие же функции, как и аффиксы прародительного падежа и аблатива.

Все остальные пространственные наречия места, превратившиеся в словообразовательные, а позже некоторые из них в формообразовательные суффиксы, обозначали разновидности пространственной близости, на которую они указывали, что явствует из их абстрактного значения в отглагольных образованиях /существительных, причастиях и т.д./, и на базе отглагольных образований дальше в относительных прилагательных и конкретных именах существительных. Теперь понятно, что суффикс сравнительной степени не примыкал в славянских языках к суффиксам -ок-, -ьк-, -ьл-... и т.д. не потому, что их значение соответствовало значению сравнительной степени /качественные прилагательные по своему происхождению являются отглагольными образованиями/, а потому, что эти форманты восходили к пространственным местоименным наречиям, родственным тому, от которого произошел суффикс, используемый для образования сравнительной степени, которые после своего превращения в словообразовательные и формообразующие суффиксы использовались и в тех других случаях, где функционировали и суффиксы сравнительной степени. В принципе все рассмотренные форманты могут сочетаться друг с другом, но, очевидно, такие сочетания уже образовались в более древние периоды, как видно из суффиксной базы любого из рассмотренных формантов. Что касается причастий, то и в современных языках наблюдается несколько пестрая картина употребления формантов, и то при образовании одного опреде-

ленного вида причастий. В славянских языках образование причастий находится в тесной связи с категориями глагольного вида и залога. Использование отдельных формантов для образования причастий действительного и страдательного залога связано прежде всего с характером глагольной основы. Страдательность-нестрадательность зависит от переходности-непереходности глагола, которая может быть неодинаковой не только в разных группах языков, в разных языках одной группы, но и в одном и том же языке в разные периоды его существования, а и отдельные глаголы в разных значениях могут быть то переходными, то непереходными.

Неразграничение причастных суффиксов древнее явление. Как было указано выше, в языках эргативного строя, где можно наблюдать в историческое время возникновение некоторых частей речи, причастия появляются до зарождения залоговой дифференциации. Остались пережитки прошлого и в и.-е. языках. Мы выше уже привели примеры из древнеиндийского, где один и тот же формант употреблялся для образования и действительного, и страдательного причастия. Это касается прежде всего форманта $-t-$, по свидетельству примеров С. Младенова. Выше уже несколько раз было указано на возможность выражения нерасчлененной направленности удаления-достижения этим формантом, выступавшим и в функции аблативного аффикса, и в словообразовательной области. Многие наречия более позднего происхождения также выражали нерасчлененно абстрактную направленность, удаление-достижение, причину-цель. Этот факт еще раз подчеркивает мысль, что рассмотренные форманты не были формообразующими вначале, а лишь содержали в себе возможность стать такими. Любой из суффиксов, только что приведенных в качестве примеров, мог стать формообразующим. Несколько суффиксов употребляются для образования одного и того же причастия. Любой из формантов, когда-то нерасчлененно выражавший абстрактные значения удаления-достижения, возникших на базе конкретных значений указания на исходный и конечный пункты движения, мог использоваться в отдельных языках для выражения и одного и другого значения. Если он выражает значение достижения в страдательных причастиях, то в застывших древних причастиях, превратившихся в отглагольные прилагательные в отдельных языках, тот же формант может выражать и значение удаления.

Таким образом, в разных и.-е. языках стали употреблять отдельные суффиксы из отмеченной серии и для образования степеней сравнения, а раньше они существовали параллельно с другими, так как сохранились в других областях словообразования во всех языках. Было уже отмечено, что некоторые языки знают использование этих формантов и для образования превосходной степени. В славянских языках форма превосходной степени развилась из формы сравнительной. В связи с этим естественно заключить, что среди описательных форм превосходной степени /самый новый и новее всех/ форма с родительным падежом более древняя. Ср. пример у А.М.Селищева: САМИ СЪШТЕ ВЪСЪХ НЕЧИСТЪИШЕ /Супр. рук./⁵⁶.

В древности сравнение выражалось прилагательными в сравнительной степени, изменяющимися по падежам, а не неизменяемыми формами. В русском языке потеря "большей части падежных форм прилагательными сравнительной степени началось не позже XIII в., по крайней мере, неправильное /без согласования/ употребление форм им.-вин.ед.ср.р. и им.мн.ч. мы встречаем уже нередко в памятниках XIII и XIV в."⁵⁷.

⁵⁶ А.М.Селищев, Старославянский язык, ч. II, М., 1952, стр. 139.

⁵⁷ А.Соболевский, Лекции по истории русского языка, Киев, 1888, стр. 157.

L'ABLATIF APRES LE COMPARATIF

Krassimira Minkova

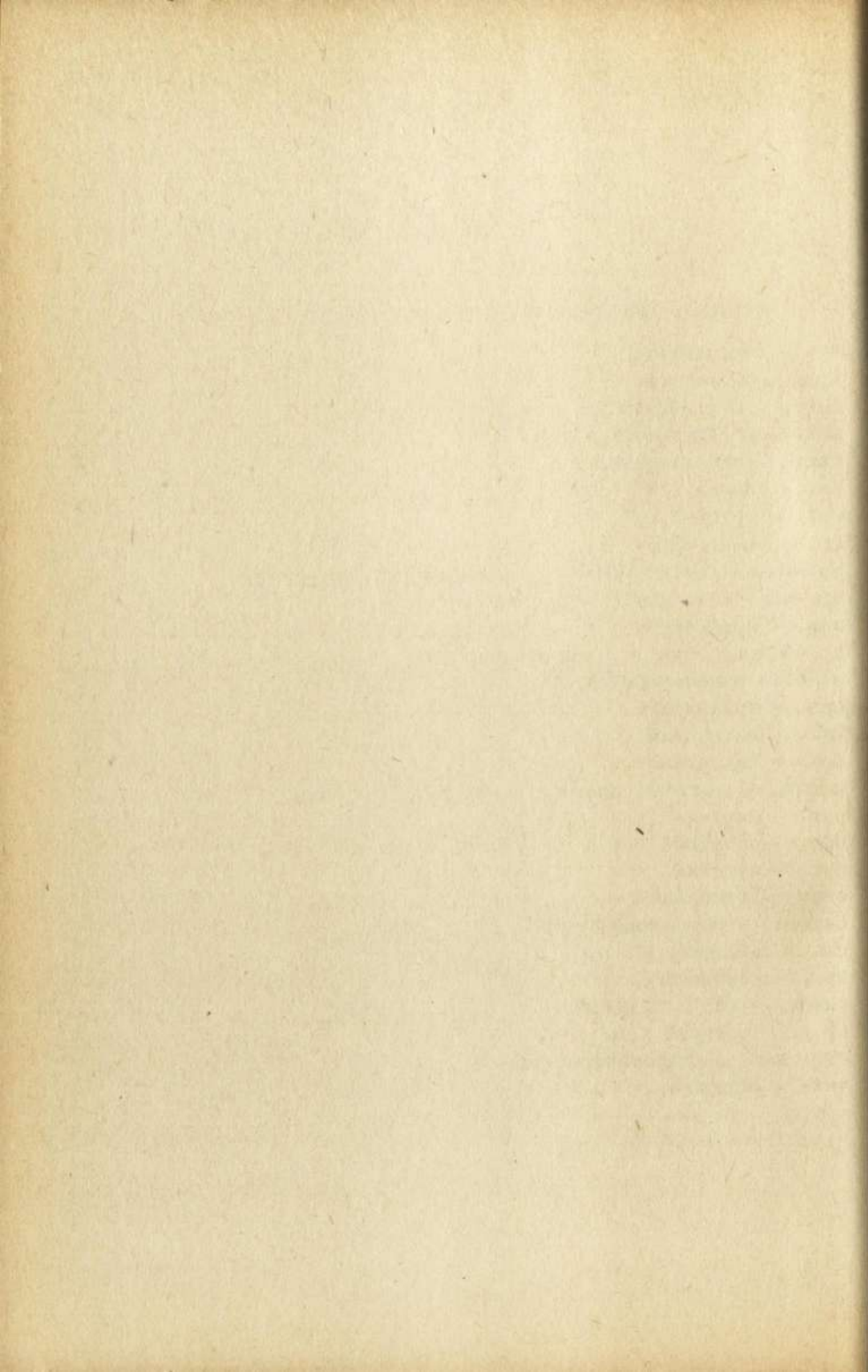
/Résumé/

Le comparatif des adjectifs et des adverbes présente un grand degré d'abstraction et il serait injuste de reporter l'emploi de cette forme aux périodes les plus reculées du développement de la langue. Il faut essayer de découvrir une signification ancienne plus concrète des suffixes dont on forme le comparatif dans les différentes langues indoeuropéennes. Certaines particularités de la formation du comparatif en vieux slave et dans les autres langues indoeuropéennes permettent d'affirmer que la valeur grammaticale des suffixes en question est à la base d'une valeur concrète du suffixe. Après une comparaison détaillée des valeurs de ces suffixes ajoutés à des parties de discours différentes on arrive à la conclusion que c'étaient adverbess de lieu. Leur capacité de se joindre à des radicaux verbaux et d'avoir non plus une signification concrète portant sur le point initial ou final du mouvement, mais plutôt une valeur abstraite de séparation, d'éloignement, repose sur leur valeur première - proximité de l'endroit où se fait l'action. Seuls, ou en combinaison avec un autre adverbe de ce genre, ils deviennent des éléments de formation de mots nouveaux - des particules, des noms déverbaux, des adjectifs de relation. A la base de la première signification concrète apparaissent des nuances abstraites qui se développent après l'adjonction de ces suffixes à des radicaux verbaux, ainsi qu'à des adjectifs qualitatifs, et les dérivés ainsi obtenus possèdent un sens abstrait d'éloignement du premier état de la qualité exprimée par le radical. Ainsi, l'emploi de l'ablatif des noms après un comparatif se justifie du point de vue de la valeur de base de l'ablatif.

СПИСОК ПРИНЯТЫХ СОКРАЩЕНИЙ

- ав. - авестийский.
- арм. - армянский.
- беот. - беотийский.
- вин. - винительный падеж.
- герм. - германский.
- гл. - глагол.
- гот. - готский.
- гр. - греческий.
- др.-в.-н. /ст.-в.-нем./-- древневерхненемецкий.
- др.-инд. /ст. инд./ - древнеиндийский.
- дор. - дорийский.
- др.-болг./стб./ - древнеболгарский.
- и.-е. - индоевропейский.
- ирл. - ирландский.
- лат. - латинский.
- лит. - литовский.
- местн. - местный падеж.
- нар. - наречие.
- пол. - польский.
- рус. - русский.
- сван. - сванский.
- сербох. - сербохорватский.
- см. - смотрите.
- ср. - сравните.
- сканд. - скандинавский.
- ср.р. - средний род.
- ст. сакс. - старосаксонский.
- чеш. - чешский.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"
Том XIII, кн. 2 Филологически факултет 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE
"CYRILLE ET METHODE" DE V. TIRNOVO
Tome XIII, livre 2 Faculté philologique 1975

РУСИН РУСИНОВ

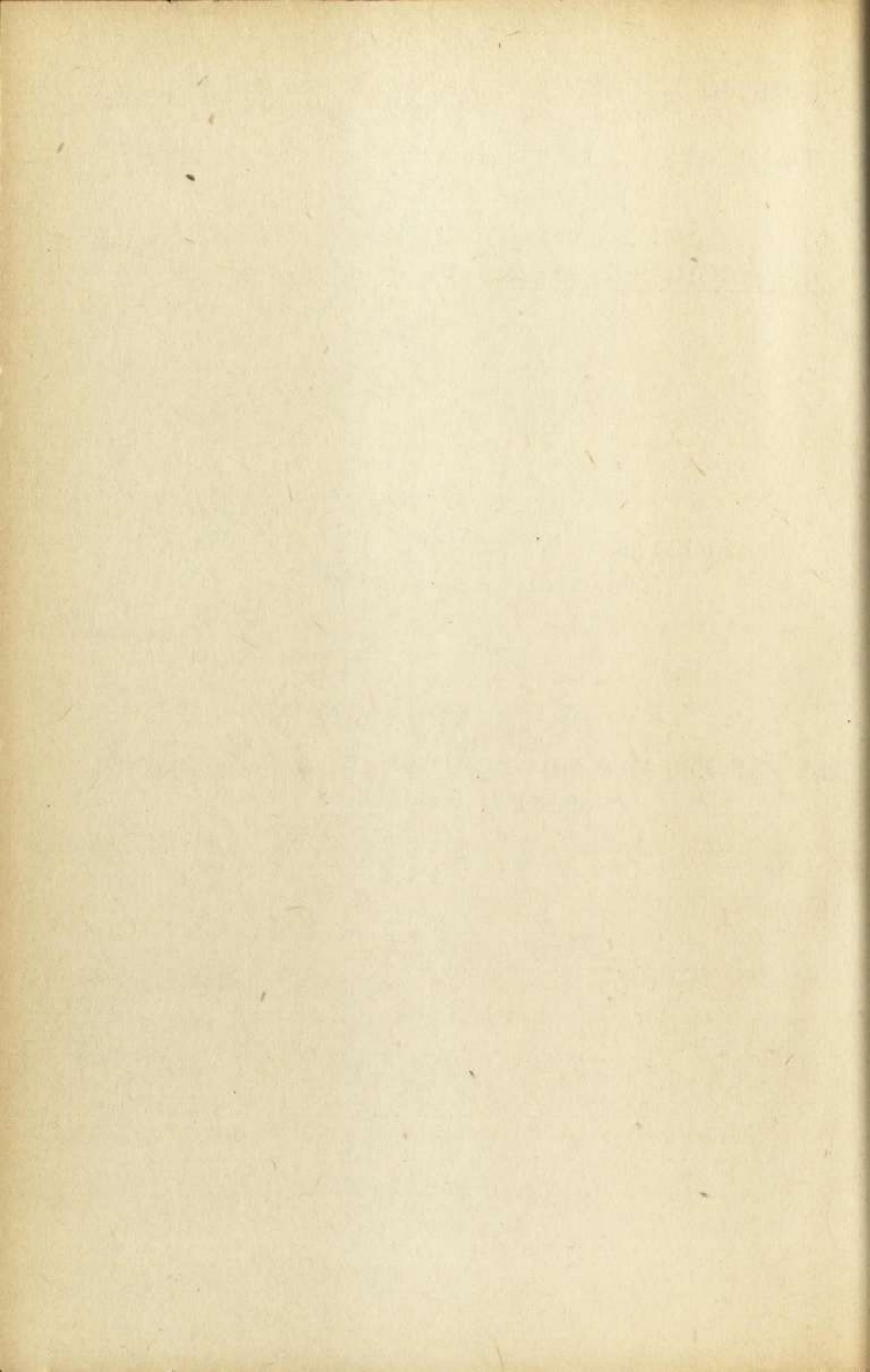
ГРАДСКИТЕ ГОВОРИ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО
/Предварителни бележки/

ROUSSINE ROUSSINOV

LES PARLERS DES VILLES PENDANT LA RENAISSANCE
/Notes préliminaires/

София 1978

Проучването на българските градски говори в исторически и съвременен аспект се подценява от езиковата ни наука. Диалектологията се занимава предимно с по-"чистите" и по-добре запазени от историческо гледище селски народни говори, стремежи се да ги изучи като регионални езикови системи и да приложи спрямо тях метода на лингвистичната география. Едва напоследък нашите диалектолози обърнаха поглед към съвременните градски говори, оформили се у нас под влияние на настъпилите дълбоки политически, икономически, културни и други изменения след Девети септември 1944 г., и свързаните с тях миграционни процеси.¹ В бъдеще градските говори все повече ще привличат вниманието на специалистите – диалектолози, социолингвисти, историци на книжовния език, методици.

Но те ще отдадат нужното внимание не само на съвременните градски говори, но и на градските говори от миналото. От градските говори през Възраждането се интересува не само диалектологията, но и историята на новобългарския книжовен език, защото книжовният ни език, както отбелязва Л.А. Андрейчин, "се е изградил върху основата на градските говори в тази област /в областта на Централния Балкан – бел. Р.Р./ като говори на културни средища, от които е излизала голяма част от българската интелигенция преди и след Освобождението"².

---

¹ Вж. Ц. Младенов, Усвояване на книжовния изговор в диалектни условия, Български език и литература, 1961, кн. 3, с. 16–27; И в. Умленски, Диалектни черти в езика на интелигенцията от Кюстендилско, Известия на Института за български език, кн. XIX, С., 1970, с. 795–801; М. Виденов, Към въпроса за т. нар. интердиалект, Славистични изследвания, кн. III, С., 1973, с. 149–155; М. С. л. Младенов, Някои въпроси на съвременните отношения между българския книжовен език и диалектите, Списание на Българската академия на науките, 1974, кн. 5, с. 14–19.

² Л. Андрейчин, За говорната основа и особеностите на нашия книжовен език, в Борба, В. Търново, бр. 46, 16. IV. 1970 г.

Според Л. Андрейчин "в градовете са се развивали процеси на взаимодействие между различни говори, причинено от приток на разнообразно по произход и диалект население от околностите"³, и в резултат на това са се оформили съответни градски говори, несъвпадащи напълно с говора на околните села. Трябва да се каже, че такива процеси се развиват и в някои средишни икономически замогнали се села, особено от балканските и предбалканските райони. Имайки пред вид това, можем да отнесем понятието "градски говор" и към говора на някои села, в които през миналия век са процъфтявали занаятчийството и търговията.

От друга страна, Л. Андрейчин гледа на градските говори, които са оказали влияние върху изграждането на новобългарския книжовен език, като на говори на културни средища. Това предполага, че върху говора на образованите среди от тези селища е оказала известно влияние и книжовната традиция.

Схващането на Л. Андрейчин за ролята на градските говори в строителството на новобългарския книжовен език се отличава съществено от становището на съветския българист С. Б. Берншейн, според когото през XIX в. у нас е съществувало разговорно културно койне на градското население и това койне е послужило като основа на изграждащия се книжовен език. Той пише: "Все дело заключается в том, что литературный язык возникает не на основе каких-то крестьянских диалектов, а разговорного культурного койне городского населения. Так, конечно, было и в Болгарии. Этот междиалектный "культурный" язык имел различные варианты диалектного происхождения, но существенным образом отличался от крестьянских диалектов. В первой половине XIX в. в нем были сильны западноболгарские диалектные черты, с середины XIX в. начали активно наступать восточные особенности."⁴

Към становището на С. Б. Берншейн се доближава схващането на немския българист К. Гутшмит, който, разглеждайки ръкописни българско-новогръцки разговорници от първа-

³ Л. Андрейчин, Говорът на град Враца през Възраждането, История на град Враца, С., 1976, с. 396.

⁴ С. Б. Берншейн, К изучению истории болгарского литературного языка, сб. "Вопросы теории и истории языка", 1963, с. 38.

та половина на XIX в., отбелязва, че "переводчик или писец сознательно избегал некоторых локальных языковых особенностей", че "наряду с многочисленными диалектными локальными особенностями представлены также черты, свидетельствующие о стремлении употреблять надрегиональные формы взамен местных".⁵ Оттук авторът прави следния извод: "Разговорники, таким образом, не только служили для изучения новогреческого языка, а и являлись попыткой сознания определенного типа литературного языка."⁶ В доклада си пред VII международен славистичен конгрес във Варшава /1973 г./ той се изказва още по-определено в полза на становището на С.Б. Берншейн: "Во создании болгарского национального литературного языка были заинтересованы широкие круги поднимающейся городской буржуазии, пользовавшейся уже койнэ с определенным количеством наддиалектных черт."⁷

Още преди да бъде издигната темата на С.Б.Берншейн и К.Гутшмит, Л.Андрейчин писа, че изграждането на новобългарския книжовен език не е свързано с разпространението и книжовното фиксиране на "някакъв "неутрален" говоркойне, както в историята на други книжовни езици"⁸.

В това отношение Л.Андрейчин е несъмнено прав. През

⁵ К.Гутшмит, Диалект и литературный язык в рукописных болгарско-новогреческих разговорниках первой половины XIX века, сб. "Исследования по славянскому языкознанию", М., 1971, с.46, 54.

⁶ Пак там, с.54.

⁷ К.Gutschmidt, Parallele und divergente Entwicklungstendenzen in jungen slawischen Schriftsprachen und der Soziolinguistische Gesichtspunkt /pezume/, VII Miedzynarodomy kongres slawistow. Streszczenia referatow i komunikatow, Warszawa, 1973, с.318; Parallele und divergente Entwicklungstendenzen in jungen slawischen Literatursprachen aus soziologischer Sicht, Zeitschrift für Slawistik, Band XVIII, 1973, Heft 4.

⁸ Л.Андрейчин, Някои въпроси около възникването и изграждането на българския книжовен език във връзка с историческите условия на нашето възраждане, цит./ по сб. Из историята на българския книжовен език. Съставил Л.Андрейчин, С., 1964, с.14.

епохата на Българското възраждане не се достига до формиране на определен говор-койне, който в една или друга степен да надмогва диалектното разнообразие и да изпълнява ролята на междудиалектно средство за общуване. Освен това езиковата действителност не потвърждава и тезата за създаване отначало на говор-койне върху западнобългарската говорна основа, а по-късно и на говор-койне върху източнобългарска говорна основа.

Поради специфичните исторически условия, при които протичат процесите на изграждане на новобългарския книжовен език, несъмнено е трябвало да се изходи направо от народните говори, но тук трябва да се отбележи, че на съответните местни говори не им се възлага книжовна функция в техния натурален вид. Изхождайки по начало от родния си говор, нашите книжовници, като се почне от Петър Берон, се съобразяват в по-голяма или в по-малка степен и с установената вече писмена или книжовна традиция, която не е имала еднороден характер, и съобразно с тази традиция и с личните си възгледи за езиковото строителство, формирани под влияние на различни източници и въздействия, запазват или изоставят едни или други особености на говора си и се стремят към езикова система, която да има надрегионален характер.

Върху основата на съответния говор в някои културни средища с продължителна писмена традиция се е достигнало до такава писмена форма на езика, която притежава черти, несъпадащи напълно с чертите на местния говор. За такава писмена форма на езика може да се говори в някои културни средища през втората половина на XVIII в., но още по-силно нейната роля изпъква през първата половина на XIX в. В една или друга степен тази писмена форма на езика е била използвана от грамотните лица в културното средище, но тя едва ли е могла да повлияе съществено върху устната им реч. Поради това нямаме достатъчно основание да твърдим, че е съществувал говор-койне. От друга страна, трябва да се каже, че тази писмена форма на езика е могла да бъде пренесена и в други културни средища, където се е използвала в същия или в частично променен вид.

Трудно могат да бъдат обяснени някои характерни особености на Бероновия език в "Рибния буквар" /1824 г./, ако не се вземе под внимание писмената форма на езика в котленското културно средище, оформила се най-пълно в преписвачес-

ката дейност на поп Стойко Владиславов. Създадената тук писмена традиция е била пренесена и в други по-близки или по-далечни културни средища, като напр. Елена, Трявна, Търново и др., и е съдействувала за формиране на писмена форма на езика и в тези средища, еднотипна с котленската.

Под влияние на различни източници и фактори първите български възрожденци са си създавали писмена форма на речта, чийто характер е имал съществено отношение към изграждането на новобългарския книжовен език, особено в началните му етапи. От една страна, писмената форма на речта у тези книжовници е била във връзка с писмената практика на грамотните среди по онова време, а, от друга страна, в зависимост от диалектния произход на книжовниците, от степента и характера на образованието им, а също и в зависимост от някои други фактори писмената им форма на речта се характеризира и с някои нови черти. Въпреки че е твърде рисковано да се погледне на писмената изява на грамотните среди у нас докъм средата на XIX в. като на оформен говор-койне, не може да се отрече връзката на тази писмена изява с развитието на градските говори като говори на културни средища през Възраждането.

Колкото и да са били ограничени миграционните процеси през средновековието и в епохата на османското иго, в много от българските градове, а също и в някои села, които са се ползували с по-големи права и са предоставяли по-големи възможности за икономическо превъзможване, са се преселвали цели семейства, родове или по-големи групи население, идващо от различни места и носещо различни говорни особености. Продължителният съвместен живот на население от различен произход и с различни говорни особености е довел до формиране на такива говори в градовете, които се отличават по някои свои особености от говорите на околните села.

В тази статия ще споделя някои предварителни бележки за градските говори в културните средища през Възраждането, като се ограничи с разглеждане на някои общи въпроси във връзка с взаимоотношението им с изграждащия се книжовен език и с методиката на тяхното проучване. Конкретни наблюдения върху някои градски говори като говори на културни средища и някои по-обща постановки за отношението им към формирането на българския книжовен език направи през послед-

ните години Л. Андрейчин.⁹

През Възраждането доста български градове, а също и някои процъфтяващи в икономическо отношение села се превръщат във важни културни средища с бурно развиващ се просветен и културен живот. В много от тях е съществувала писмена традиция още отпреди XIX в. и развитието им в просветно и културно отношение през XIX в. в една или друга степен се е опирало на нея. Културните средища през Възраждането се характеризират с нарастване ролята и мястото на образованието в живота на населението и с развитие на светските училища, с появата на местна интелигенция и нейното постепенно увеличаване, с откриването на различни културни институти и основаването на различни културно-просветни организации, с организирането на разнообразни културни прояви. В културните средища се забелязва значителен приток на възрожденска литература, посочавана главно по пътя на спомоществованието, бързо се повишава интересът към периодичния печат.

Градските говори като говори на културни средища са исторически обусловено явление.¹⁰ Те се развиват под въздействие на езика на книжнината, на просветния и културния живот. Обособяването им като говори на културни средища се намира в зависимост от степента на развитие на търговско-занаятчийската класа, от състоянието на просветния и културния живот в селището, от количествения състав на интелигенцията и нейното място и роля в духовния живот, от броя на поколенията, които при общуване непосредствено използват тази езикова формация. Тъй като градските говори като говори на културни средища се намират под въздействие на езика на книжнината, на обществено-икономическия, просветния и културния живот, на

⁹ Вж. Л. Андрейчин, За говорната основа и особеностите на нашия книжовен език, в. Борба, В. Търново, бр. 46, 16. IV. 1970 г.; Говорът в Севлиево и българският книжовен език, В. Росица, Севлиево, бр. 22, 30. V. 1970 г.; Говорът на град Враца през Възраждането, История на град Враца, С., 1976, с. 398-408.

¹⁰ За краткост по-нататък ще си служим и само с "градски говори", но ще се имат пред вид градските говори като говори на културни средища.

цялостната духовна атмосфера, при която протичат животът и дейността на образованите българи, в речта на образованите носители на тези говори могат да настъпят едни или други изменения. В културните центрове градските говори подлежат на по-бързо развитие и изменение в сравнение с развитието и изменението на селските народни говори.

Развитието на градските говори като говори на културни средища е тясно свързано с културния живот и с книжовния език. От една страна, върху основата на определени градски говори като говори на културни средища се извършва формирането на книжовния език, а, от друга страна, изграждащият се книжовен език чрез различните си форми на проявление оказва обратно влияние на речта на образованите им носители.

През Възраждането още не съществува единен книжовен език и няма единен културен център, който да оказва регулиращо влияние върху развитието на градските говори. През първата половина на XIX в. все още се водят спорове за основата, върху която трябва да се изгради книжовният език, и книжнината, издадена по това време, е твърде разнообразна в езиково отношение. Наред с произведенията, в които на черковнославянския език се отрежда основна роля в строителството на новобългарския книжовен език, има и произведения, в които езикът е в основни линии народен /от западнобългарски или от източнобългарски диалектен тип/, а черковнославянският език е използван като средство за постигане на единство в случаите, когато в народните говори има няколко форми или думи с еднакво значение. Но в същото време се разпространяват и книги, чийто език е последователно народен. Това е линията, започната от П. Берон с "Рибния буквар" и продължена от Ан. Стоянович /Кипиловски/, В. Априлов, Ив. Богоров, Ил. Стоянов, П. Р. Славейков и други просветни и книжовни дейци.

Влиянието на черковнославянската школа върху образованите носители на градски говори е доста слабо. По-осезаемо върху речта на ограничената по брой и по степен на образование интелигенция е влиянието на славянобългарската школа отначало, а по-късно превес взема влиянието на новобългарската школа. Тя има по-големи възможности за влияние върху говора на формиращата се търговско-занаятчийска класа и на интелигенцията, тъй като нейната постановка за характе-

ра на книжовния език не влиза в непреодолимо противоречие с народната реч, а само отстранява някои рязко забележими диалектни особености, като ги заменя с други езикови особености, които имат по-широка териториална основа или пък са възприети от нея под влияние на книжовната традиция.

В средата на XIX в. вече се утвърждава народната основа на книжовния език, но и тогава отношението на градските говори към книжовния език не е еднакво. Едно е отношението на градските говори от западен тип към книжовния език, друго е отношението към него на говорите от източен тип, тъй като постепенно се извършва смяна в диалектната основа на книжовния ни език, в резултат на която смяна източнобългарските говори заемат все по-широко място в него. Но даже и отношението на източнобългарските градски говори към книжовния език не е еднакво. Най-силно влияние върху нашето образование и върху езика на просветените слоеве от българското общество вътре в страната имат Пловдивската и Търновската езикова школа с превес на Търновската школа през 70-те години на миналия век.

Освен това по същото време оказват влияние върху нашето общество и езиковите школи на Л. Каравелов и на М. Дринов. Положенията, издигнати от тези школи в норми, обикновено имат основание в едни или други градски говори, но не винаги се покриват с тях, защото върху техните дейци оказват въздействие и други фактори /книжовна традиция, теоретически схващания за характера и пътищата на езиково строителство и пр./. Най-единни в структурно отношение са моделите на книжовен език, обосновани от Търновската и от Каравеловата школа, които са изградени главно върху основите на съответния градски говор /търновския и копривщенския/. В книжовноезиковия модел на Пловдивската школа намират отражение положения от различни градски говори /в съчетание с елементи и от старобългарската писмена традиция/. Школата на М. Дринов също не е изградена върху единна говорна основа.¹¹ Влиянието на тези школи върху речта на образованите лица в страната не е напълно диференцирано. Липсата

¹¹ Вж. Л. Андрейчин, Унификационни процеси в българския книжовен език през първите две десетилетия след Освобождението, Български език, 1973, кн. 5, с. 371 - 373.

на единен книжовен език през Възраждането задържа процесите на унификация в градските говори.

Градските говори през Възраждането като говори на културни средища се развиват при специфични общественно-исторически условия, твърде различни от условията в някои други славянски страни. Развитието им като говори на културни средища е тясно свързано с откриването на светски училища у нас. Но поради робските условия светското образование, чието начало се полага с откриване на Габровското училище /1835 г./, се развива с бавни темпове, липсват подготвени учители, а и степента на получаваното образование не е твърде висока. Развитието на светското образование у нас съдейства за формиране на интелигенция, което пак е съществена предпоставка за превръщането на градовете в културни средища.

Когато разглеждаме градските говори през Възраждането като говори на културни средища, трябва специално да отбележим, че техни носители са образованите лица /учители, обществени и революционни дейци, книжари, писари, свещеници, търговци, занаятчии и др./. Под влияние на езика на книжнината в речта на образованите носители на градския говор навлизат някои нови елементи, които не са характерни за речта на останалите му носители. Градските говори в тази им форма се използват от образованите обществени среди главно в сферата на деловото общуване и отчасти в сферата на всекидневно общуване. Тъй като образованите слоеве през Възраждането са твърде нееднородни по степен на образование и въвличане в икономическия, обществения и културния живот, то и степента на усвояване и използване на съответната /културна/ форма на градския говор не е еднаква за всички нейни среди.

При развитието на културната форма на градските говори през Възраждането твърде силно е влиянието на училището и на книжнината, а също и на другите форми за обществена просвета /читалища, библиотеки, театрални трупи и др./. Семейната среда не може да окаже сериозно въздействие върху езика на младото поколение, тъй като през онази епоха много рядко се среща потомствена интелигенция. Все пак не може да се отрече напълно ролята на семейната среда за предаване на тази форма на градския говор от по-старото на по-младото поколение, особено в периода след Кримската война.

От една страна, образованите българи владеят родния си

говор, усвоен от семейната среда, а, от друга страна, под влияние на новите форми на икономическия живот, на училището, на книжнината, на периодичния печат, а също и по пътя на участието си в някои форми на обществения и културен живот усвояват в една или друга степен и културната форма на съответния градски говор.

За разлика от селските народни говори, които се използват само при устно общуване, градските говори като говори на образованата част от обществото през Възраждането имат две форми на проявление - писмена и устна. Трябва да се признае, че по-основна е писмената форма и в нея под влияние на книжовната традиция се проявяват по-строго някои езикови положения, отколкото в устната им форма.

Трудно е сега да се определят първите прояви на културната форма на градските говори у нас през Възраждането, тъй като материалите за проучването им са твърде оскъдни. Може да се предполага, че народната основа в езика на П.Хилендарски и на неговите последователи - Й.Кърчовски, К.Пейчинович, С.Врачански, не възхожда пряко към съответни селски народни говори, а към едно по-друго състояние на речта, присъщо на просветената част от духовенството в манастирските средища, които по онова време са били и основни средища на културния живот. Тези езикови прояви не могат да бъдат определени като говори от градски тип, но те подготвят почвата за развитие на културната форма на градските говори.

Значение за историята на новобългарския книжовен език има говорът на образованите българи в Брашов в края на първата четвърт на XIX в., а също и говорът на образованите българи от други градове, в които е имало български търговски колонии. Представа за една от разновидностите на този говор ни дават писмата на В.Н.Ненович.¹² За писма на български търговци от Брашов и от други търговски центрове, писани на "хубав, чист български език", споменават М.Бур и С.Т.Маслев.¹³

¹² Вж. М.Бур, Писма на книгоиздателя Васил Н.Ненович в будапещенските архиви /1824-1826/, Известия на Института за българска литература, кн. XXI, С., 1972.

¹³ М.Бур, ит. съч., с. 225; С.Т.Маслев, Васил Е.Априлов в Брашов, Исторически преглед, 1962, кн. 1, с. 81.

При написване на "Рибния буквар" П. Берон изхожда от езиковата практика на образованите българи, които произхождат от Източна България и по-конкретно от селища, намиращи се от двете страни на Централна Стара планина. Езикът на Берон отразява явления, които са по-общи и са характерни за повече говори от централната балканска област, въпреки че в него са запазени и някои специфични черти на котленския говор.

С появата и развитието на светското образование у нас, т.е. след 1835 г., започва процес на формиране на културна форма на градските говори. Но и преди това в някои селища с просветни и културни традиции може да се говори за наченки на такава форма. Твърде рано наченки на културна форма за езиково общуване се появяват в котленския говор. Въздействие за това оказва преписваческата традиция, съществувала в Котел, а също така и наличието в селището на училище, най-напред килийно, а след това и на гръцко, в което са работили изтъкнати за времето си учители.

Културната форма на градските говори не се изгражда едновременно във всички селища на страната с развит икономически и културен живот. Най-напред се достига до появата на такава форма обикновено в онези селища с развити занаяти и търговия, в които най-рано са били открити светски училища и се е формирала известна, макар и немногочислена интелигенция. За по-пълно развитие на културната форма на градските говори у нас може да се говори едва след Кримската война, главно през 60-те и 70-те години на миналия век. Тъй като по това време още не съществува единен книжовен език, интелигенцията се стреми да усвои нормите на онази книжовноезикова школа, по чийто модел е протекло обучението и в училище. По такъв начин в говора на интелигенцията от определен район намираме отражение на езиковия модел, застъпван от една или друга езикова школа. Обаче често пъти в говора на интелигенцията се забелязват влияния едновременно от различни езикови школи.

През Възраждането съществуват разнообразни по състав и особености градски говори. Може да се говори за търновски, еленски, котленски, тревненски, казанлъшки, карловски, пловдивски, копивщенски, самоковски, софийски, врачански, ломски, свишовски, шуменски и други градски говори, но влия-

нието, което оказва върху тях езикът на книжнината, не е в еднаква степен и няма еднороден характер.

Някои градски говори като говори на културни средища се обединяват в една по-голяма езикова общност. Такава общност образуват напр. търновският градски говор и говорите в Севлиево, Елена, Ловеч, Габрово, Казанлък и някои други селища. Посочената езикова общност е била създадена твърде рано, още през XVII и XVIII в., но за по-голямо сближаване на речта на образованите среди от тези средища играят роля и някои други фактори: влиянието на котленската преписваческа традиция върху преписвачи и други книжовни дейци от тези селища, откриването на светски училища в тях и широкото използване на "Рибния буквар" при обучението по роден език, разгръщане на просветен и културен живот, който в областта на езика изпитва влияние от водещия по онова време търновски градски говор /главно чрез Търновската езикова школа/.¹⁴ Влияние от него изпитват и някои градски говори, които се намират извън пределите на посочената област. Търновският градски говор като говор на културно средище се е формирал върху основата на говора във Велико Търново под въздействие на книжовната езикова традиция, чийто характер се свързва с езика на "Рибния буквар".

Съществено значение за превръщане на търновския градски говор в говор на културно средище, каквото е Търново през Възраждането, има дейността на еленското училище, което още през 30-те години на XIX в. се преустройва във взаимно училище, като обучението се водело по Бероновия "Рибен буквар".¹⁵ Езикът на създателите на еленското училище - Ив. Момчилев и Н. Михайловски, не споделя някои регионални особености на еленския говор, а отразява езиковите особености, характерни за една по-широка област, в пределите на която основно място се пада на Велико Търново и неговия говор.

Благодарение на Ив. Момчилев, Н. Михайловски и на учителите, бивши техни ученици, в Елена, а по-късно и във В. Тър-

¹⁴ Вж. Л. Андрейчин, Когато изгряваше денницата на нашия книжовен език, в. Балканско знаме, Габрово, бр. 45, 15. IV. 1970 г.

¹⁵ Вж. Еленски сборник, С., 1968, с. 62.

ново, Г.Оряховица и в други по-близки и по-далечни селища обучението се извършва на език, съответстващ на модела на книжовен език, кодифициран от Търновската езикова школа. По този начин в посочените селища се формира интелигенция, която е носителка на търновския градски говор. Из средите на тази интелигенция излизат много обществени и книжовни дейци през 60-те и 70-те години на миналия век, а също така и през първите десетилетия след Освобождението. Цялата тази обстановка, която тук се представя в най-бегли линии, благоприятствува да заеме търновският градски говор основно място сред централните балкански говори и през първите две десетилетия след Освобождението да играе значителна роля в процеса на интеграция на езиковите явления и постигане на единство в книжовната езикова практика.¹⁶

Ролята на търновския градски говор е била подкрепена в това отношение от градските говори в Севлиево, Габрово, Ловеч, Трявна, Казанлък, Карлово и други по-малки селища /въпреки че градските говори на тези селища не са били напълно единни/.¹⁷ В една или друга степен търновският говорен тип е бил присъщ и на интелигенцията от други селища на Североизточна и Югоизточна България. Това още повече разширява социалната основа на българския книжовен език. Тези факти също така обясняват ролята на посочения говор при установяване на основните и най-характерни норми в книжовния ни език през първите две десетилетия след Освобождението.

Изучаването на градските говори през Възраждането като говори на културни средища среща много трудности и най-голямата от тях е свързана с определяне източниците, от които може да се черпи материал за тях. Може би е излишно тук да се напомня, че не притежаваме фонетично записана реч на образовани лица от онова време, а за изучаване на градските говори трябва да привличаме материал, предназначен първоначално за други цели. Нашите източници за градските

¹⁶ Вж. Л. Андрейчин, Унификационни процеси в българския книжовен език през първите две десетилетия след Освобождението, Български език, 1973, кн. 5, с. 375.

¹⁷ Вж. Л. Андрейчин, Говорът в Севлиево и българският книжовен език.

говори са само писмени и те имат това голямо неудобство, че в тях поради условностите на правописа и силата на писмената традиция не намира точен отпечатък живата реч.

Тъй като източниците за проучване на градските говори са само писмени, нужно е данните от тях да бъдат внимателно съпоставени с днешното състояние на съответния градски говор, за да се установи, от една страна, дали писмената традиция не заличава някои изговорни особености, а, от друга страна, да се прецени степента на влияние на езика на книжнината върху речта на образованите среди. Нужно е също така да се съпоставят данните за градския говор с данните за околните селски народни говори и да се види по какво градският говор се отличава от тях. Най-сетне трябва да се извърши преценка и за ролята на съответния градски говор в изграждането на книжовния български език през Възраждането. Към такава методика за проучване на градските говори ни насочва Л. Андрейчин с изследването си за говора на град Враца.¹⁸

Следователно проучването на градските говори от Възраждането се натъква на много и сериозни трудности, но все пак, доколкото е възможно, те трябва да бъдат преодолени, за да получим по-пълни и по-сигурни сведения за тези говори и най-вече за онези от тях, които са играли роля в изграждането на книжовния ни език.

Проучването на градските говори трябва да се извършва в две насоки: а/ да се опишат характерните особености на говора като относително самостоятелна функционална система и б/ да се долавят новите черти и развойни тенденции в речта на образованите му носители като резултат от влиянието на езика на книжнината, т.е. да се опише така наречената в тази статия културна форма на градския говор.

За проучване на градските говори през Възраждането могат да се използват следните източници:

1. Личната кореспонденция на образовани лица от селшища, в които е имало активен просветен и културен живот. За да се получат по-сигурни данни за характерните особености на съответния градски говор, трябва да се изучи от езиково гле-

¹⁸

Вж. Л. Андрейчин, Говорът на град Враца през Възраждането, История на град Враца, С., 1976, с. 398-408.

дише преди всичко кореспонденцията на лица, които са родени в града или в селището, изравняващо се по условия за живот с условията в града, които отначало са учили в родното си място и са се установили да живеят и да работят в него. Като се съпоставят данни от кореспонденцията на лица от различни обществени слоеве, може да се получи по-пълна картина за състоянието на градския говор.

Важно е да се вземе под внимание степента на образование на лицата и отношението им към просветното дело и книжнината. Интересно ще бъде да се проучат писмата както на лица, които са имали по-високо образование и са работили като учители, книжовници, книжари и др., така също и на търговци, просветени занаятчии и др., които са използвали писмената реч само за делови нужди.

2. Протоколи, дневници, търговски книжа и др. И тук трябва да се имат пред вид не само мястото, където са създадени тези материали, но и някои основни данни за лицата, които са ги писали – родно място, образование, отношение към просветния и културния живот в селището и извън него, интерес към книжнината и пр.

3. Тетрадки и записки на ученици по различни предмети. За проучване на градските говори могат да послужат ученически тетрадки, в които има самостоятелно правени записки, съчинения, отговори на въпроси или други материали, които могат да ни дадат представа за речта на учениците.

Може да бъдат използвани и запазени от епохата на Възраждането ръкописни разговорници и речници.

4. Беседи и сказки на учители и на други лица, запазени в ръкопис и по начало непредназначени за публикуване.

5. Дописки и други материали от вестниците. Те могат да се използват като допълнителен източник за проучване на градските говори, тъй като езикът им е подложен на редакторска обработка преди публикуването. Следователно нужно е внимателно да се прецени дали езикът на дописката отразява говора на нейния автор и едва тогава да се привлече като източник за проучване на съответния градски говор.

6. Най-сетне за проучване на градските говори имат известно значение указанията за изговора на думите, каквито указания намираме в някои граматики, а също и в някои предговори или послеслови към възрожденски книги. От една страна, в граматиките намират отражение езикови положения, кои-

то са характерни за определен градски говор или за определена говорна област, а, от друга страна, по-известните възрожденски граматика са упражнили въздействие върху речта на интелигенцията и по кодифицираните в тях езикови положения може да се съди за някои особености и за някои нови тенденции в речта на образованите слоеве в съответната говорна област.

Колкото по-разнообразен е материалът, толкова по-вярна и по-пълна картина за състоянието на градските говори през Възраждането може да се получи.

Изследванията, посветени на градските говори през Възраждането, могат да имат различен характер и обем в зависимост от предназначението им и стойността на събрания материал. Може да се направи сравнително пълно описание на говора, доколкото позволява това наличният езиков материал, но може да се извършват и частични проучвания. И двата вида изследвания имат място в лингвистичната ни литература.

Тук вниманието ни бе насочено към разкриване на някои от най-общите черти на градските говори през Възраждането като говори на културни средища и към доизясняване методиката на проучването им. Тези бележки имат предварителен характер и вероятно някои положения в тях са спорни. Когато се направят конкретни проучвания на отделните градски говори, поставените в тази статия проблеми ще получат по-пълно и по-точно осветление.

ГОРОДСКИЕ ГОВОРЫ ЭПОХИ ВОЗРОЖДЕНИЯ

Русин Русинов

/Резюме/

Городские говоры эпохи Возрождения - явление, исторически обусловленное. Их становление тесно связано с экономическим развитием отдельных населенных пунктов и процветанием ремесел и торговли в них, с зарождением и развитием светского образования и с появлением местной, хотя и немногочисленной, интеллигенции, ставшей организатором культурной жизни этих населенных пунктов. Городские говоры постепенно формируются на основе традиционных, обладают многими из их основных характерных особенностей, но другими своими особенностями отличаются от них, что объясняется литературной традицией.

Носителями городских говоров в эпоху Возрождения были образованные болгары /учителя школ, общественные деятели и деятели революции, хозяева книжных лавок, священники, купцы, ремесленники и т.п./. Перечисленные слои общества пользовались городскими говорами в основном в сфере делового и реже в сфере бытового общения.

Основным источником для изучения городских говоров эпохи Возрождения является личная переписка образованных жителей соответствующих населенных пунктов. Материалы о них можно извлечь также из протоколов, личных дневников, торговых бумаг, заметок различного характера, выступлений школьных учителей и других образованных лиц. Эти документы сохранились в рукописи и, как правило, не предназначались для печати.

LES PARLERS DES VILLES PENDANT LA RENAISSANCE

Roussine Roussinov

/Résumé/

Les parlers des villes pendant la Renaissance présentent un phénomène conditionné par le développement historique. Leur formation est en liaison étroite avec le progrès économique que marquent certaines agglomérations consistant dans l'épanouissement des métiers et du commerce ainsi qu'avec l'apparition et le développement de l'éducation laïque et la création d'une intelligentsia locale, quoique peu nombreuse, qui se fait l'organisateur de toute la vie culturelle des villes. Ces parlers sont créés sur la base des parlers traditionnels et possèdent une grande partie de leurs traits caractéristiques et s'ils s'en éloignent par d'autres traits, cela s'explique par l'influence de la tradition littéraire.

Ce sont les Bulgares instruits /maîtres d'école, hommes politiques, révolutionnaires, libraires, prêtres, commerçants, artisans, etc./ qui se servent de ces parlers surtout dans les communications d'affaires et en partie dans la communication quotidienne.

La source principale de l'étude des parlers des villes pendant la Renaissance c'est la correspondance personnelle des personnes instruites. Les procès verbaux, les livres de commerce, les notes personnelles de caractère différent, les conférences faites par des maîtres d'école et par d'autres gens instruits qui nous sont restés en manuscrit, n'étant pas destinés, par principe, à être publiés, fournissent du matériel pour leur étude.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XIII, кн.2 Филологически факултет 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE

"CYRILLE ET METHODE" DE TIRNOVO

Tome XIII, livre 2 Faculté philologique 1975

СТАНЬО ПЕНЧЕВ ГЕОРГИЕВ

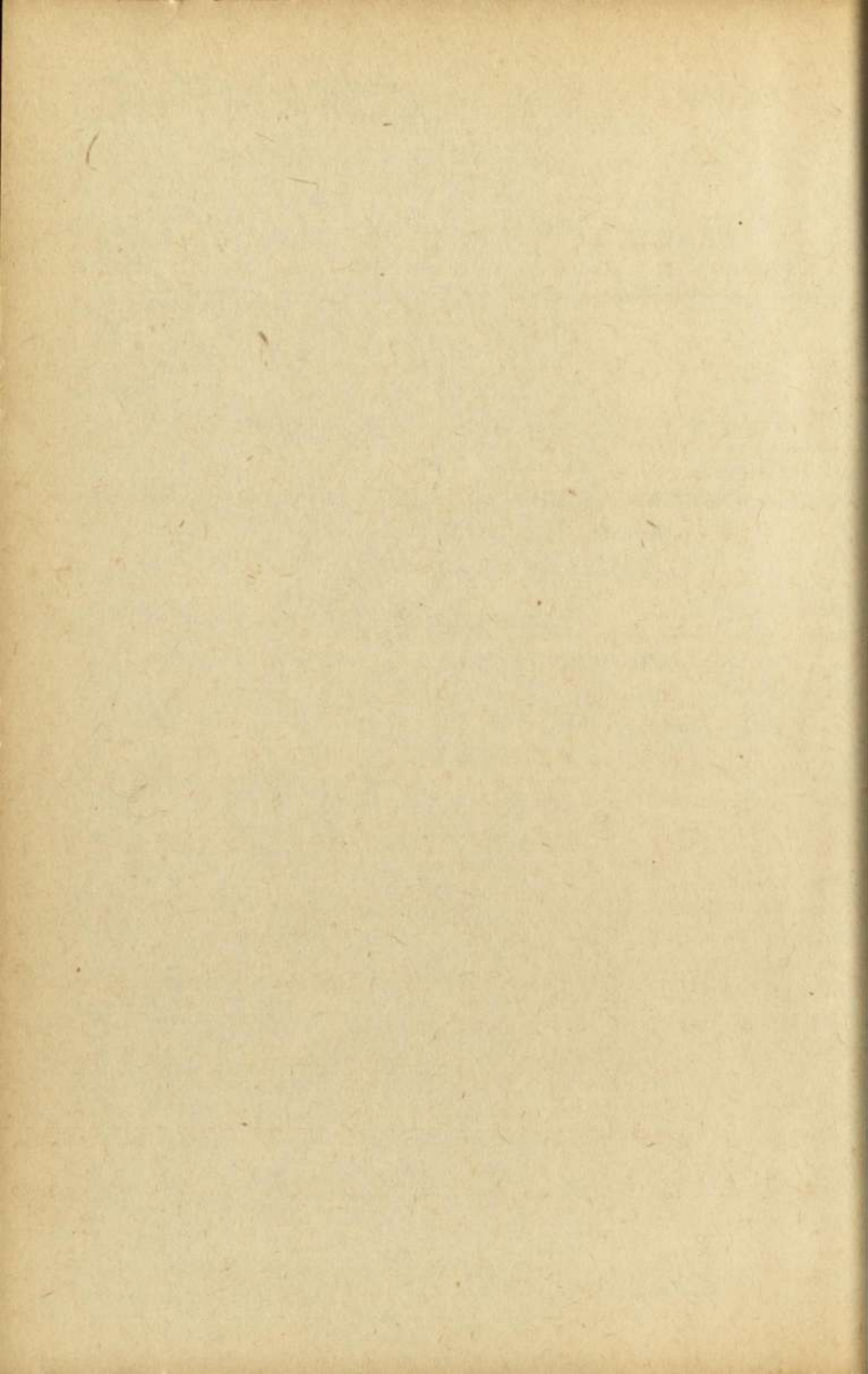
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНА СТРУКТУРА НА НАРЕЧИЕТО
В СЪВРЕМЕНИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
/Продължение от т. XI/

STANU PENTCHEV GEORGIEV

WORD-FORMATION STRUCTURE OF THE ADVERB
IN MODERN BULGARIAN

/A sequel from v. XI/

Начините за образуване на наречията, под които се подвеждат отделните словообразователни типове, модели и редове, са следните: формално-смислова лексикализация, семантична деривация, морфологична деривация, композиране, семантично разчленяване и адаптиране на чужди наречия. В първата част на монографията беше дадена теоретическа постановка на всеки от словообразователните начини и беше проучен първият – формално-смисловата лексикализация, с голям относителен дял в лексиката на наречието. Остава да бъде разгледана словообразователната структура на наречията от другите пет начина на образуване, които са предмет именно на настоящото проучване.

2. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦИЯ

/конверсия/

При семантичната деривация, или морфолого-синтактически начин на образуване, мотивиращата дума, без да претърпява структурноморфемни изменения, по силата на своята употреба и нова синтактична зависимост променя първичната си категориална принадлежност и преминава от една част на речта в друга. По същество това е и морфологична промяна, тъй като семантичният дериват придобива нов морфологичен облик, нова морфологична парадигма на формите и значенията. Новият морфологичен облик на наречието се заключава в неговата неизменяемост. Според О. С. Ахманова това е образуване на нова дума с привеждане на дадената основа в друга парадигма на словоизменение.¹ При запазен морфематичен състав се извършва семантична и формална, лексическа и граматическа промяна, като се образува нова дума, омоформа на базисната, от която се заема готовата словоформа. Новата дума, производната, има свое собствено лексикално значение

¹ О. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, М., 1966, с.202.

и нова граматическа качественост за разлика от мотивиращата, което определя и нейната самостоятелност на отделна дума. Следователно образуването на нова дума по пътя на семантичната деривация без наличието на допълнителен строителен материал е по същество семантична и граматическа трансформация с нова лексемна самостоятелност и обособеност. И.А.Мельчук смята, че конверсията може да се опише в термините на нулевата афиксация: "Тем самым ясно, что именно хотим понимать под конверсией : такой морфологический способ, при котором в роли означающего выступает правило, или операция, изменения грамматической характеристики языкового знака."² Ясно е, че конверсията не трябва да се свежда единствено до граматическа промяна, като се пренебрегват промените в лексикалното значение, както я разбира Е.С.Кубрякова: "Для единиц, связанных отношениями словообразовательной производности по конверсии, в семантическом плане типично совпадение лексического значения, но расхождение категориальных значений."³ При образуване на наречията по този начин се извършва съществена морфологическа промяна, тъй като производното наречие като неменлива дума изгубва напълно граматическата характеристика на думата, от която се образува. Съвсем правилна в това отношение е мисълта на Б.Н.Головин: "История конверсии сложна и несводима к простому перемещению слова из одной части речи в другую."⁴ Бл. Блажев изразява следното мнение по този повод: "Переход различных слов в наречия связан с изменением семантических, синтаксических и морфологических особенностей соответствующих слов и сочетаний слов. Переход одного слова /напр.существ. вечер/ в наречие происходит путем превращения форм этого слова в форму другого

² И.А.Мельчук, Конверсия как морфологическое средство, "Известия АН СССР, серия литературы и языка", 1973, вып.1, т.XXXII, с.19.

³ Е.С.Кубрякова, Словообразование, кн. "Общее языкознание /внутренняя структура языка/", М., 1972, с.373.

⁴ Б.Н.Головин, Введение в языкознание, М., 1973, с. 134.

слова."⁵ Извършва се следователно съществена промяна и в семантичната структура, защото много от елементарните семантични компоненти /семите/ се променят или се поставят в нови зависимости и йерархия, за да се формира значението на наречието.

Лексикализирането на думи и форми от други части на речта като наречия може да бъде частично или пълно, като в първия случай лексикализираната единица запазва живи омонимичните отношения с мотивиращата, например наречията сутрин, бързо, бавно и др., а във втория омонимията е била само етап в развитието, докато в съвременния език тя вече не съществува. Това е исторически процес, обусловен от важни промени в езика, от изпадането на думи и форми, много от които се запазват само в границите на словообразуването като негово семантично и морфологично качество. Мотивиращата дума изпада, а производната остава да съществува като единствена по звуковия си състав. Най-типичен пример за пълна, цялостна адвербиализация е преминаването на падежни форми в системата на наречието поради разпадане на склонението на имената, а най-буен процес на частична адвербиализация е функционирането на съществителни имена и качествени и относителни прилагателни имена като наречия. И в двата случая резултатът за лексикалния състав на наречието е един и същ - образуват се наречия като пълноценни, самостоятелни думи със своя семантика и употреба.

2.1. Наречия от несклоняеми форми на имената. Главно се образуват от съществителни и прилагателни имена, отличаващи се с наличието на семантичен признак, който може да бъде помислен като адвербиален - или като качество на действието, или като обстоятелство на неговото извършване.

2.1.1. Наречия от съществителни имена. Адвербиализацията включва съществителни имена, които по начало имат значение за време или признак. Като наречия те запазват непроменена и неизменяема една от формите на името и семантично я обобщават, за да се изрази съотнесеност на действието към някакво обстоятелство или към някаква измеримост.

---

⁵ Бл. Блажева, К вопросу об адвербиализации сочетаний слов в болгарском и русском языках, С., 1956 /кандидатска дисертация/, с.12.

От съществителните за време се използват названията на годишните времена и на моменти или периоди от деня и денонощието. Обобщават се членувани и нечленувани форми, и то предимно в единствено число, като се противопоставят в самата система, напр. нощ - ношта. Въз основа на членуваните и нечленуваните форми на имената се образуват наречия за определено /фиксирано/ време и за периодичност, повторителност. Напр. есента означава 'тази есен', строго определена есен, която е най-близката до времето на говоренето, непосредствено отнесена към него. Тя е минала или предстояща. В рамките на фиксираното време се извършва действието като конкретно протичащо, затворено в определени граници и цялостно, ненадхвърлящо дадения момент. Затова най-често тези наречия се поставят в позиция при глаголи от свършен вид, напр.: "Вечерта в десет часа се почука отвън на прозореца" /К. Константинов/. "Вечерта в този ден се готвеше една вечеринка" /Мих.Г./". "Заранта той занесе главите на убитите на българската власт" /Ив.В./". "Заранта пристигнаха заедно с Брезови във файтона" /Ив.В./". "Есента ме приеха в университета" /Л.фр., бр.10, 1969/. Нечленуваните форми означават всеки такъв отрязък или момент от времето като повторителен, свързан с действие, което се повтаря или което се свързва по своето извършване с даден момент по начало, взет като негова характерност. Посочва се времето като неопределена повторителност на един и същи период: "По тази причина вечер се прибираха по-рано" /Ц.Гинчев/. "Той често се успиваше сутрин" /Д.Тал./". "Мичето се събуждаше сутрин от тежест в главата" /Ст.Ц.Д./". Затова тук се употребяват несвършени глаголи, обикновено в минало несвършено време, или свършени с повторително значение. Нечленуваните есен и пролет се употребяват и със завършек -и: "Събира рано пролети децата" /Ст.Ц.Д./". По този повод В. Бородич пише: "В таком случае эти наречия соединяются с формами имперфекта или настоящего времени, означающими действия, которые могут повторяться"⁶. В по-ново време се адвербиализират и имената на месеците, напр. януари, септември със значение

⁶ В. В. Бородич, Наречия времени типа нощес, вечерта и ношем, "Институт славяноведения. Краткие сообщения", № 18, 1956, с.31.

'през януари', 'през септември'. По значение те се отнасят към наречията, които фиксират определено време – месец от годината, която тече, а когато се отнася за друга година, към наречието се прибавят и други пояснения, напр. септември миналата година. Въпреки че по значение са определени, те са нечленувани, тъй като съществителните имена, от които се образуват, не могат да се членуват. Те не могат да се употребяват повторително.

На морфологичното противопоставяне на членувани и нечленувани форми на наречията отговаря и семантично противопоставяне върху основата на едно общо значение за време. Това е своеобразна диференциация на значенията за ограниченост, фиксираност /определените/ на действието по време и неограниченост, нефиксираност /неопределените/. Ограничеността се изразява в свързване на извършването със строго определен период – момент от по-голяма единица за време, който побира действието. Затова в семантичната структура на наречието е неизбежен признакът за цялостност, всеобемност, който кореспондира на признака завършеност в семантиката на глагола или в семантичния план на реализиране на действието. Напр.: "Сутринта рано студентът отиде на гости" /Ал.К./. "Бодков не се върна вечерта" /Ал.К./. Неограничеността по време се свързва преди всичко с признака повторителност, резултат от съотнасянето не към един строго определен, а към много, неограничени по брой моменти. Тази количествена неограниченост, съотнасянето с повече индивидуални моменти осуетява строгата фиксираност на действието спрямо определен момент и го свързва с един продължителен период, който може да бъде затворен – да обхваща едно протекло вече действие, или да бъде отворен, без посочване на минало действие. Явява се нов семантичен признак, който е чужд на темпоралната ограниченост и индивидуалност – именно качествен признак, за характера на времето, а не неговата реална осъществимост. Значението за даден период по своя характер като че ли се намира в потенциална антонимичност с други периоди и това изтъква неговия характер, напр.: "Вечер край шумни стакани своята болка гася" /Хр.См./. "Навик стана на Вълкадина да стане сутрин, да подкара пред себе си кравата" /Й.Й./. "Пролет започват да растат" /Й.Й./.

От изясняване се нуждае характерът на морфологичното

противопоставяне на членуваните и нечленуваните форми в случая. То не противоречи на общата постановка за наречията като неизменяеми думи, защото не се извършва в рамките на формалната парадигма на една лексема, а в семантичната парадигма на лексемната група. Двете форми - с наличие на определителен член и без него, се обособяват като самостоятелни лексеми, като отделни неизменяеми словоформи със свое индивидуално лексикално значение, със семантична структура, която се организира по признака определеност или неопределеност. Или според В. Бородич: "Между наречиями времени указанных двух типов, повидимому, существуют отношения между определенными /членными/ формами существительных и неопределенными /нечленными/"⁷.

Изчерпателната характеристика на словообразователния процес при адвербиализацията на съществителните имена изисква да се обхванат всички случаи, а те подлежат на краен списък, защото не всяко съществително име, а само имената от определен семантичен кръг се включват в процеса. В друг случай семантичната парадигма на наречията за ограниченост и неограниченост на времето не налага непременно адвербиализация на членувани и нечленувани форми на съществителните имена и противопоставянето включва в опозиционно отношение други наречия от тези съществителни имена. Най-често една членувана форма се противопоставя на адвербиализирана падежна форма, напр. лятото - лете, зимата - зиме, ношта - нощя. Това показва, че парадигматичното противопоставяне е един от факторите на адвербиализация поне в началния момент, когато подобно явление възниква в езика.

Наблюденията показват, че адвербиализацията на съществителните имена е много по-широко явление, което въвлича в противопоставянето едни и същи форми. При идентичност на словоформите поради други условия, например фонеморфологични, като невъзможност да се членува дадено съществително име, основната му форма се адвербиализира на базата на многозначността или омонимията. Така са се образували наречията от имената на месеците - март - през март и винаги през март, септември - през септември и винаги през септември.

Резултат на разгледаната адвербиализация могат да бъдат

⁷ В. В. Бородич, цит. съч., с. 33.

и наречия за количество, макар да са изолирани случаи. Съществителното носи в себе си значението за време, но само като познавателен момент, като семантична основа за новата семантична структура на наречието за количество. С тях се изразява количественост на времето като признак на протичането на действието. Употребява се както единствено, така и множествено число, свързани с признаците множественост и единичност, напр.: "Ше трае години - рече той шепнешката" /Орл.В./.

Наречия, образувани от несклоняеми форми на съществителни имена, произлизат от съществителни гратис, контрабанда, отчасти сума. Това са чужди съществителни имена за назоваване на качества или количества, което е предпоставка за тяхното приобщаване към групата на наречията, за преосмислянето им като пояснения на действия или предмети, чието количество посочваме. Един от семантичните им варианти се обособява, като се лексикализира основната им форма в неизменен вид и става наречие. Наречието гратис, произлязло от съществително име със значение 'безплатен билет', става синоним на наречията даром, безплатно. "Жадуваме днес чиновнически жалък шат и гратис малко женски ласки" /Хр.См./.

Наречието контрабанда от съответно съществително име означава извършване на непозволено действие, по-точно пренасяне или придобиване на нещо скришом, със заобикаляне на закона, напр.: "От върха нашето око проникна контрабанда в оградите на Стара Виена" /Ал.К./.

Наречието сума означава количество и пояснява не действието пряко, а негови пояснения: "С християнско търпение изказа той сума горчиви истини по адреса на селяците" /Г.Кирк./.

"Ше се лутаме сума време из полето" /Т.Г.Вл./.

То съдържа в семантиката си и субективен елемент за преувеличение, обикновено за време, народ и др. Синоним е на много и също като него има силно изразено значение на прилагателно име, неизменяемо по форма. С него се означава надхвърляне на необходимо количество.

2.1.2. Наречия от прилагателни имена, причастия и числителни. Прилагателните имена са най-големият резерв за образуване на наречията. Тяхната адвербиализация е процес с много широки, почти неизмерими граници - както по време, така и по обхват на лексиката. Тази адвербиализа-

ция е наследена още от старобългарски език, а днес обхваща всички качествени прилагателни и голяма част от относителните. Тя е типична не само за български език и за останалите славянски езици, но изобщо за индоевропейските езици: "В индоевропейских языках наречия образуются от всех классов слов: от существительных, прилагательных, числительных, местоимений и глаголов, чаще всего от прилагательных, реже всего от глаголов и личных местоимений"⁸.

Адвербиализацията на прилагателните имена като словообразователен процес има няколко съществителни страни. Преди всичко трябва да се разгледат закономерностите на формиране на новата семантична структура въз основа на адекватното значение, а след това да намерят осветление и въпросите за резултата от словообразователния процес, за характера на производните наречия по класове – определителни, обстоятелствени и др. Не е маловажен и въпросът за границите на разпространение на процеса, за това, кои прилагателни имена и в каква степен се включват в него.

Семантичната деривация от прилагателно име към наречие не е механическо пренасяне на готово, адекватно значение върху наречието, а качествена промяна на значението, формиране на ново лексикално и категориално-морфологическо, свързано с обособяване на нова част на речта. Защото по начало наречието от прилагателното име изразява качество на действието, признак, който може да се съотнася с предмета, със субекта, но чрез посредството на глаголната семантика като признак на действието или с друг адекватен признак, в отделни случаи като обобщен признак на предмет. Словообразователната промяна в прехода към наречието е преди всичко семантична върху основата на една готова вече форма, която се обособява като нова лексема. За да се разкрият и характеризират промените от подобен род, трябва да се вземе пред вид главното семантично-категориално различие между прилагателното име и наречието. Адвербиализацията на адекватното значение е свързана с утвърждаването на нов доминант сред елементарните семантични признаци и обобщаване към неутралност, която го приобщава и приспособява синтактически

⁸ Г. С. Шур, Наречия и предлози в германских языках, Сравнительная грамматика германских языков, М., 1966, с. 22.

към семантиката на глагола или прилагателното име. Ако можем в случая да говорим за преустройство на семантиката, което не е съвсем точно, тъй като става дума за пълна промяна и преминаване от една част на речта в друга, ние трябва да го виждаме в няколко насоки при една всеобща и задължителна обобщеност.

На първо място изборност на значението, семантично ограничаване, абсолютизиране на едно от значенията на прилагателното име. По същество имаме стесняване на значението в процеса на словообразуването при формирането на наречието. Напр. прилагателното важен означава - 'който има значимост' и 'който си придава значимост', а наречието важно приема само второто значение, напр. казах важно, минах важно. При разглеждане на тази промяна трябва да се установи дали тя е повсеместна, или засяга само част от лексиката и ако е частична, коя именно лексика обхваща. Интересно е също да се знае дали ограничаването е по отношение на един и същи вид, напр. за начин, място и др., т.е. в пределите на един и същи вид, или важи и за другите видове, т.е. могат ли да се образуват или не от едно и също прилагателно име различни по вид наречия, напр. за място, за време, за начин и др. Многозначността на образуваните по този начин наречия трябва да се смята предимно за вторично явление, породено от готова вече адвербиална основа, макар че може да бъде съотносителна с многозначността на мотивиращото прилагателно име.

На второ място, трансформация на значението, при която то се видоизменя, с прибавяне на нови семантични признаци, а това са признаци на самото действие, макар и да са съотнесени с предмет. Трансформацията на адекватното значение в адвербиално е процес на нарастване на семантичните признаци с прибавяне на такива като интензивност на действието, темп, степен, образец и др.

На трето място, изграждане на нова семантична парадигма, включване на наречието в нови взаимоотношения с другите наречия в синонимните редове и антонимията. Ако многозначността на наречието не се наследява от прилагателните имена, а се развива впоследствие, същото може да се каже и за синонимията и антонимията, които могат да имат

своя първообразен вид в прилагателните имена, но по съществия развиват на адвербиална основа.

На четвърто място, дистрибутивна промяна с увеличен потенциал на съчетателните връзки на наречието в сравнение с прилагателното име. Семантичната обобщеност е свързана с дистрибутивна свобода, която далеч надхвърля дистрибутивната зависимост на прилагателното име от съществителното.

Адвербиализацията се отнася главно за качествените прилагателни имена, които се обхващат от нея изцяло, и частично засяга относителните, предимно образуваните с наставка -ски. Абстрахирането на адективното значение при формирането на наречието е именно откъсване от предметността, характерна за семантиката на относителните прилагателни имена. Затова трябва да се търси известно изравняване по посока на качествения признак и отслабване на относителния върху наречна основа. Ако можем да говорим все пак за относителни наречия, ние при това се базираме на тяхната връзка с относителните прилагателни, в състава на които има и съответна наставка, на тяхното значение, което е израз на отношение, макар да е неосъществено за семантичната обобщеност на наречието.

2.1.2.1. Адвербиализация на качествени прилагателни имена. Словообразователният процес включва всички прилагателни имена от този клас, тъй като качественото значение по-лесно се обобщава като независимо от предметното отношение, а като пряко отнесено към действието. Нещо повече - забелязва се, че адвербиализацията е процес на обособяване на качественото значение, наследено от прилагателното име, на засилване или прибавяне на значение за качество в някоя от посоките на новата категориална същност. На адвербиализация подлежи повече това адективно значение, което означава качество, резултат на някакво действие. Напр. печален /обзет от печал/ и печално - с печал, която придружава и определя характера на действието, а второто значение - 'в окаяно състояние', остава на заден план: "Искаше да се настрои печално" /Ал.К./. "Едни печално се усмихваха" /Ал.К./. Изоставя се характерологичният признак, който означава недействена същност на предмета. Процесът е общовалиден за качествените прилагателни имена, а засяга частично,

но дълбоко и относителните, които придобиват и качествено признак. Затова посоките на семантично-структурно преобразуване в процеса на адвербиализацията се изясняват и утвърждават от участието на качествените прилагателни имена в този процес.

Интензивността на адвербиализацията на качествените прилагателни имена се вижда не само от възможността да бъде включено в процеса всяко от тези прилагателни имена, но и от по-многостранните резултати, от образуването и на други видове наречия освен определителни за качество, напр. за количество и степен.

Законът за изборност на значението, за стесняване, ограничаване на многозначността в процеса на семантичната деривация е задължителен, последователно прокаран. В противоречие с неговото действие са случаите, когато адекватната многозначност се превръща в адвербиална омонимия, образуват се два или повече еднозначни омоними. За пример може да се посочи наречието дълбоко, образувано от съответно качествено прилагателно име. Омонимичното раздвояване не се унаследява, а се извършва на адвербиална почва поради обобщаване на по-конкретното значение на прилагателното име за място с отдалеченост от повърхността в значение на наречие за място и на преносното значение на силна изразеност и вътрешна съсредоточеност - в значение за степенност. Адвербиализацията е винаги в някаква степен семантична трансформация на адекватното значение. В наречието дълбоко дори конкретното значение за място не повтаря значението на прилагателното име, което означава размерност на отдалечаване от повърхността, а наречието придобива значение за място, където се извършва действието или се намира предметът: "Посред бял ден виеха и ровеха снега около хижите, дълбоко зарити в земята" /Ст.Заг./. "Старата неприязън е проникнала така дълбоко в душите" /Ем.М./. Абстрактното значение на наречието за степенност има един доминиращ признак - за силна изразеност, който организира значението за вътрешна съсредоточеност, напредване на процеса и др. Напр.: "Замисли се за миг дълбоко" /Ст.Заг./. "Той спи вече дълбоко" /Ал.К./. "Били дълбоко увлечени" /Ал.К./. "Дълбоко сме убедени" /Ал.К./. Омонимичността на тези наречия се начертава от прилагателното име и се обособява в рамките на наречието, напр.

висок човек, висок глас и стои високо, извика високо.

Изборността на значението е лишаване обикновено от реалното, по-конкретното значение и обобщаване на преносното, или абстрактното, именно това, което има заложен признак на адвербиалност и лесно може да се превърне в доминиращ адвербиален признак в семантиката на наречието. Именно според наличието на такъв признак в адективното значение и според неговия характер можем да прогнозираме и характера на адвербиалната промяна и обобщеност. Напр. прилагателното здрав има две значения: 1/ който е в добро здравословно състояние, не е болен и 2/ който е устойчив, устоява на въздействие. Наречието здро̀во е трансформация на второто значение, което заедно със своята по-голяма абстрактност съдържа признака за степен, напр.: "Устата здро̀во задъвкаха сухия хляб" /Ст. Заг./. "Всичко е здро̀во прикрито" /Ал. К./. "Здро̀во хвана и тоягата си" /Ст. Зах./. Второстепенното значение на прилагателното богат е обобщено в съответното наречие бога̀то, в което от трите значения - 'снабден с пари, съдържащ много блага и скъп /хубав, изобилен/' е обобщено последното значение, което се трансформира в значение за степенно количество /със значение на много/, напр.: "В съседното второкласно отделение се намести бай Ганьо с няколко другари, бога̀то снабдени с провизия" /Ал. К./. "Той е дал и едно пространно описание на Рилския манастир, с което ние бога̀то си служим" /Ив. В./. Ще посочим още следните примери: безвкусен - 'лишен от приятен вкус и изработен без усет за хубавото'; безвкусно - адвербиализира се само второто значение: "Тя беше в дълга, безвкусно ушита рокля" /Ст. Ц. Д./.

Могат да се посочат още много примери, които потвърждават изборността при адвербиализиране на адективното значение, но общата закономерност, проявяваща се като тенденция при едни от прилагателните имена и като задължително правило при други, за намаляване на многозначността се проявява в различна степен в зависимост от абстрактността на обобщения признак. Колкото значението на прилагателното име е по-абстрактно, толкова изборността е по-малка и вероятността за запазване на повече значения е по-голяма. Преходни са случаите, когато се обобщава основното значение, а заедно с това остава жива връзката с останалите значения, която се

пренася и на адвербиална почва и може да подпомага и тук известна семантична диференциация. Напр. прилагателното постоянен означава качество на предмет или проява, които: 1/ непрекъснато, неспирано се осъществяват; 2/ траят и съществуват дълго време или са неизменни и 3/ явяват се често. Наречието постоянно обобщава значението за непрекъснатост, която се свързва с отнесеност към всяко време, и останалите значения, макар и да не са напълно обособени в система на многозначност, се съдържат като елементарни семантични признаци в семантиката на наречието и могат в отделни случаи на дистрибутивна зависимост на наречието от глагола да доминират и да възпроизвеждат в някаква степен многозначността на своя прототип – прилагателното име: "И постоянно да се въоръжават и да изнуряват своите сили" /Хр.Б./. "Той беше постоянно с нея" /Ив.В./. "Картините на балета постоянно семеняваха" /Ал.К./. Можем да посочим още следните случаи:

Предварителен – 'по-ранен, извършен преди това и неокончателен', и предварително – 'преди започване на дадено действие': "И вземаше предварително всевъзможни мерки" /Ал.К./. "Направих предварително знак на другарите си" /Ал.К./.

Буен – 'силен и бърз; пълен със сила, сочен; непокорен'; буино – значение за интензивност и неударжимост: "Водите започнаха да текат по-буино" /Ст.Заг./. "Все тъй буино и разпалено говори" /Ст.Заг./.

Бърз – 'който работи ускорено', 'работа, която трябва незабавно да се извърши'; бързо – интензивност и неударжимост: "Той се хвърли върху разбойниците тъй бързо и неочаквано" /Ст.Заг./. "Хората бързо се отпуснаха" /Ст.Заг./.

Както се вижда от примерите, обобщаването на основното значение зависи от това, доколко в него присъствува признак, който може да се развие в адвербиален, да стане измеримост на действието, напр. интензивност, време, количество, степен, продължителност и др. По отношение на някои от тези признаци полисемията на прилагателното име може да бъде синкретична, което не може да не се отрази и върху обобщената семантика на наречието. Унификацията на значението е по-силно изразена при тези наречия, които не съответствуват на качествено значение на прилагателните имена, напр. количествените и степенните, а е по-слаба при наречията за начин. Адвербиалната обобщеност е израз на по-голяма аб-

страктност, затова при един по-рязък преход, когато се обобщава конкретен признак, унификацията е по-силна, докато при обобщаване на абстрактни прилагателни имена изгледите за запазване на многозначността са по-големи. Напр. строг е абстрактно прилагателно име със значение за качество на лице, което не обича волност или е възискателно в работата си, а наречието строго притежава и двете значения, които тук се трансформират като определящи действието с някои нови допълнителни признаци на субектна изразеност, заплахата и др., напр.: "Бездарните също осъждат строго" /Ст. Мих./.

"Попита строго бай Ганю" /Ал. К./.

От прилагателното подозрителен със значение за предмет, който поражда подозрение и който допуска подозрение, подпада се на подозрителност /напр. лице/, образуваме наречието подозрително с диференциация на двете значения: 'гледа подозрително' и 'държи се подозрително'. Дори наречието може да засили тази семантична диференциация на многозначност, да засили някои от значенията, които в семантичната структура на прилагателното име не са достатъчно ярко разграничени: "Той изглежда подозрително лежащия" /Ал. К./.

"Лекарят изглежда подозрително баба Гана" /Г. Кар./.

Семантичната трансформация при образуване на наречия от прилагателни имена е важна насока на семантична деривация, но в същото време тя в известна степен придружава всяка от изразените вече насоки. Затова за семантична трансформация в по-тесен смисъл на думата можем да говорим тогава, когато образуването на адвербиалното значение не е придружено със семантично редуциране на адективното, а е негово преобразуване с повтаряне на семантичния обем и с неговото запазване и обогатяване. Трансформацията най-ясно личи при еднозначните прилагателни имена или при тези двузначни, чието семантично разчленение се базира на субектно-обектна основа - за протичане на действие от предмета или за негова самоизява и развитие. Производното наречно значение, общо взето, запазва единичната или раздвоената семантика на първообразното прилагателно име, но засилва динамичните признаци, като темп, интензивност, размерност и др. Качеството, изразено атрибутивно-синтетично с прилагателно име, е съвкупно със субстанциалната същност. Значението на прилагателното име е единно, резултат от обединяване около един домини-

нантен признак на много други несъществени признаци. Наречието трансформира това значение, като засилва някои от второстепенните признаци, които стават съществени в семантиката на динамичното свързване с действието, а в същото време поражда нови признаци. Наречието бавно например засилва значението за интензивност и възбужда нови допълнителни значения, напр. за тържественост, плавност и др. Напр.: "Шествието върви бавно" /Ел.П./. "Чемшира се обърна към пътя и бавно свали калпака си" /Ем.М./. "Гласът се оправи, като бавно се възвисяваше с леки потрепервания" /Г.Райч./. Обобщеност на значението в посока на адвербиална трансформация се вижда от следните случаи:

Безцелен - безполезен, пуст; безцелно - безсмислено, напр.: "Ние обиколихме безцелно сума квартали" /Ал.К./. "Разхождам се така безцелно" /Ал.К./.

Добродушен - който не проявява злоба; добродушно - с изязвяване на добродушие: "Солдатиът се усмихна добродушно и ги спря" /Ив.В./. "Пресича го добродушно Иванчо" /Ал.К./.

Смирен - който не се гордее; смирено - проява на смиреност: "Гледали надолу смирено, броили броениците си" /Л. Кар./. "Но тя си стоеше смирено, с наведени очи" /Й.Й./.

Например прилагателното снизходителен означава качество на човек, който показва снизхождение и в преносен смисъл проява, която съдържа снизхождение, а наречието снизходително придобива значение за определен начин на изразяване отношение, в което се забелязва снизхождение: "Оправдавах те снизходително бай Ганя" /Ал.К./. "Изговори снизходително бай Ганю" /Ал.К./. Резултат на семантична трансформация са наречията злобно, продължително, безпомощно, случайно, странно и др., които се образуват от еднозначни прилагателни имена с динамизиране на качеството и изграждане на производна семантична структура върху новата категориална основа: "Очите на стареца блеснаха злобно" /Ст.Заг./. "Момчил го изгледа продължително" /Ст.Заг./. "Райковият рог извири продължително" /Ст.Заг./. "Домакинята само се косеше безпомощно" /Ив.В./. "Той случайно бил узнал, че се намирам в тоя град" /Ив.В./. "И глухо и странно се счуваха нашите стъпки" /П.П.Сл./. "Бие в очите на европейца някак си странно" /Ал.К./.

Иновацията като една от посоките на адвербиализация на прилагателните имена може да бъде частична и пълна. Частичната иновация е свързана с появата на значение, което е по-различно от значението, съответстващо на адекватното качествено значение, т.е. различно от значението за начин. Напр. значението безкрайно означава извършване във висока степен със свобода на размерност, неограниченост, което е единственото значение на наречието и затова може да се подведе към пълната иновация. Това значение за количество идва да замени три качествени значения на прилагателното име безкраен – който не достига завършек, който е без край в пространството /неизмерим/ и който е многоброен /неизмерим/: "За негде като тръгне, сам безкрайно се тъй радва" /Ст.Мих./. "От блясъка на очите ѝ лъхаше нещо безкрайно скъпо" /Ем.Ст./.

Новата семантична парадигма на наречията, образувани от прилагателни имена по силата на семантичната деривация, заедно с дистрибутивната промяна най-добре и най-отчетливо характеризират резултатите от словообразователния процес, още повече, че по нашето разбиране дистрибутивните отношения се обуславят от семантиката на наречието и дават езиковите средства на нейния външен израз в отношенията между думите. А тези средства крият възможност, без да се привнасят външни елементи, като се изхожда от действителността на самия език, да се формализира описанието на семантиката.

Дистрибутивната промяна, свързана преди всичко с по-голямата свобода и оттам и по-висока честота на съчетаемост на наречието с глагола, се обуславя от новата семантична структура на безродова и безчислова зависимост от семантиката на думата, с която се свързва. Родовата и числовата зависимост на прилагателното име от субстанциалното съдържание на съществителното име тук вече не важи, защото качеството, признакът са обобщени и абстрахирани от него и са станали всеобщи, т.е. не могат да се превръщат в индивидуален признак, а се отнасят към различни действия, които подлежат на еднородно определение. Семантиката на наречието е безродова признаковост или субстанциалност. Наречието дълго например запазва най-общия признак за размерност в линеен ред, но самото то е резултат на съществена структурно-семантична промяна, при която този признак се освобождава от атрибутивната зависимост на субстанциалната същност, отделя се и се абстрахира като нов вид измеримост спрямо протичането. Измеримостта се неутрализира, става свободна, неза-

висеша от характера на действието, а това разширява диапазона на съчетаемост, в известен смисъл неограничен, свободен. Прилагателното дълъг се съчетава с ограничени по характер съществителни имена – за определен вид предмети с вещно съдържание, за време, за явление, а признакът продължителност може да се приложи към всяко извършване, към всяко траене, напр.: "Само две изобретения твърде дълго занимавали Ница" /Л.Кар./. "Той гледа дълго тази вещ" /Ст.Заг./. "Княгиня София дълго не можа да разбере де се намира" /Ст. Заг./.

Най-съществена, определяща е промяната, свързана с откъсване на производното наречие от съществителното име и преминаване в дистрибутивното обкръжение на глагола като средство на това обкръжение със съответна синтактична идентификация. Съотнасянето с предмета тук се запазва като далечна връзка, като субектност, включена в семантиката на глагола и съставлява в нея елементарен семантичен признак. Това е своеобразно аналитично свързване на признака с предмета за разлика от атрибутивното, което е синтетично. Но тук тази съотнесеност на признака с предмета е свързване, което се представя като действие, като признак на извършването и протичането, и затова наречието е пояснение на глагола. Тази динамичност на признака, изразен адвербиално, различава наречието от прилагателното име дори тогава, когато те са взаимозаменяеми в позицията на сказуемно определение, заемана от прилагателното име, и на адвербиално пояснение за начин, заемана от наречието! "Камбаната бие зловеша" и "Камбаната бие зловешо". При наречието дистрибутивната връзка се свежда до съчетаване с глагола, а при сказуемното определение – чрез глагола със съществителното име, с което прилагателното име се съгласува. Във втория случай глаголът е посредник, а в първия е център на фразата.

Дистрибутивната свобода се изразява и в това, че наречието се свързва с повече части на речта, че неговата обобщена и абстрахирана семантика освен с глагола го свързва и с прилагателното име, със съществителното име и с друго наречие, макар степента на тази съчетаемост да е различна, докато прилагателното име е дистрибутивно ограничено в зависимост от предметното съдържание и се съчетава следователно само със съществително име. Излизането на прилагателното име от рамките на неговата дистрибутивна зависимост от

съществителното име е в различна степен негова субстантивация със запазване на неговата формална изменчивост или адвербиална трансформация при отпадане на формалната парадигма, свързана с качествена категориална промяна, с преминаване към нова част на речта. Дистрибутивната свобода или ограниченост засяга както подчинената съчетаемост /т.е. позицията на зависимост от друга дума/, така и реакцията на наречието и прилагателното име спрямо другите думи в зависима позиция. Реакцията на наречието е по-богата и по-активна, макар да се изчерпва по своите разновидности в рамките на отношението с друго наречие или предложно-именно съчетание, напр.: "Знаят да негодуват красноречиво" /Ст.Мих./.
 "Късно през тази нощ напуснал стръвен горно поле" /А.Стр./.
 "На другия край на небето, високо на чертата на леса, поглеждаше сребърният бял месец" /Ст.Заг./.
 "Огряно от месеца, който стоеше ниско над леса, то приличаше на кръгла телсия" /Ст.Заг./.

Въпросът за реакцията на наречието има своята самостоятелност, затова тук няма да бъде разискван основно, но не е излишно да се спомене, че предложно-именната реакция е толкова по-необходима, колкото по-общо и абстрактно е значението на самото наречие, напр. наречието право със значение на посока. Това значение е по-широко и се нуждае от семантично ограничаване: "Пътят тръгва от Самоковската порта право по полите на Еленин връх" /Ив.В./.
 "Погледът гледаше право и остро като у ястреб" /Ст.Заг./.
 "Дълбоко в нейната душа някой жадно се прислушваше" /Ст.Заг./.

2.1.2.2. Адвербиализация на относителни прилагателни имена. Образуването на наречия от относителни прилагателни имена е процес, ограничен по обхват на адеквативната лексика, но по-сложен по характер на структурно-семантичните изменения, които го придружават и лежат в основата на адвербиализацията. В една по-сложна форма тук действуват закономерностите, които са присъщи и на адвербиализацията на качествените прилагателни имена. Първичното и реално значение на относителните прилагателни имена включва отношението между субстанциални същности, изразява различни зависимости между тях. Действителността на това отношение, свързана с признака притежателност, запазва характера на отношението и противоречи на неговото осъзнаване като качествена стойност. Затова тези прилагателни не се степенуват.

Но относителният признак на адекватност може в различна степен да се абстрахира от субстанциалните зависимости и да се доближава до качествена изразеност на адекватността. Развива се следователно вторично значение с елемент на качественост върху основата на сравнението с това отношение. Ако в първия случай при относителните прилагателни се изразява значение на, т.е. за притежание, принадлежност, във втория случай при качествена обобщеност това значение става като на с различна степен на абстрахиране и засилване на значението за качественост на признака и отдалечаване от значението за относителност. Напр. прилагателното дружески със значение 'принадлежащ на другари', 'присъщ на другари' започва да означава 'явяващ се като на другари, задушевен, близък'. Едното от значенията може да надделее по други причини, напр. поради семантична диференциация между стара /дружески/ и по-нова /другарски/ форма на прилагателното име. Относителните прилагателни образуват наречия, като се приеме вторичното значение. И тук се запазва правилото за избледняване на субстанциалното отношение, означавано от относителното прилагателно, за откъсване от субстанциалната зависимост и актуализиране на други признаци с качествено значение, което се представя като изява, като придружаване на действието. Ако вторичното, качествено-определителното значение не е оформено още на адекватна основа, макар да е заложено във всяко относително прилагателно име, тогава то се придобива на адвербиална основа като семантична иновация. Значението на наречието е обобщено, сравнително качествено значение. Възможността за семантично преустройство в посока на качествено-определително значение е възможност за образуване на наречия от относителни прилагателни имена. А такава възможност имат прилагателните имена с наставка -ски, -шки. Прилагателното име юнашки /скок/ означава проява, която се приписва, принадлежи на лице, на юнак. Но това е само в началото, защото то след това започва да означава притежание, което е недействително, което не е присъщо на предмета, означен със съществителното име, залегнало в словообразователната основа на прилагателното, а признак на друг предмет, който се сравнява с него. Сравнителният признак именно не се представя като собствена същност на предмета, а като негово качество по аналогия.

Преустройството на значението на относителност при образуване на наречията в посока на качествено определение се базира на различната дистрибутивна зависимост на двете различни части на речта. Прилагателното име е с по-големи възможности за израз на действителна принадлежност, тъй като се свързва с понятието предметност и е неделимо от него, напр. стъкласки завод, хайдуска дружина, докато наречието обобщава значението като признак на действието. На адекативна основа новото качество се отделя по метонимичен път чрез синеклоха - започва да означава един от съпътстващите притежателното значение признаци, напр. за сила /мъжки/, за смелост /юнашки/, за жестокост /кръвнишки/ и др. Едни от прилагателните вече изцяло изгубват действителната си притежателност /дружески/, а други не развиват новото значение /напр. стъкларски/ и не включват наченките на такова развитие, затова и не образуват наречия. Качествено значение може постепенно да стане самостоятелно значение на наставката -ски и да се получава като независим от първото семантичен резултат на словообразуването с тази наставка. На такава основа има борба между значенията за качественост и относителност на прилагателните с наставка -ски. Качественото значение тук е все още съпътстващо, а не основно, поради което неговата степенност не придобива формална изразеност, не се налага степенуването.

Като се има пред вид структурно-семантичната трансформация на относителните прилагателни имена в наречия, изразяваща се главно в развитие на адвербиално качествено-определително значение, може с основание да се постави въпросът, трябва ли да се говори за относителни наречия. Ако се базираме на семантиката, нямаме основание за отделяне на такъв клас наречия, защото технически например не означава вече принадлежност към техниката или принадлежност на техник, а качественост на методите, на устройствата; майсторски не означава притежание на майстор, а качество на изкуственост, определен начин на изпълнение; декламаторски не означава притежание на декламатор, а качественост на тонална и смислова самостоятелност, тържествено-приповдигнато или изкуствено изпълнение, напр.: "За отбора не може да се каже, че не е подготвен технически" /О.Ф., бр. 6869, 1966/. "Всичко беше грижливо и майсторски зашифровано" /О.Ф., бр. 8226, 1971/. "Изведнъж Македонски издигна чашата и каза декламаторски" //Ив.

В./ . Но наличието на известна формална разновидност и неабсорбирано напълно относително значение дава основание заедно с някои особености на тяхната дистрибутивна характеристика и синтактична идентификация да ги смятаме за относителни. Следователно квалификацията на наречията като относителни е етимологическа по същество. И качествените, и относителните са определителни, защото разкриват признак на действието като негова качествена същност. Доминираше е качественото значение, в чиято полева структура попадат и относителните наречия.

Макар наставката -ски да не служи като словообразователно средство при формирането на наречието, макар да не е включена в неговата афиксална словообразователна парадигма, тя се е свързала със словоформата на наречието и в морфологически план е признак на неговата структура подобно на адеквативното окончание -о, което е признак на качествените наречия. Можем да говорим за завършек на -ски като морфологическа особеност на относителните наречия. С други завършъци освен -ски и неговите аломорфи -шки, -жки, -ически не се срещат относителни наречия, резултат от адвербиализация на прилагателни имена. Доколко наставката -ски е станала морфологически показател на наречието, се вижда от факта, че относителните прилагателни с двойна форма, напр. на -и и -ски, могат да образуват наречия, докато прилагателни от същия клас и семантична група само на -и не се превръщат в наречие, напр. пачи и патешки /върви патешки, но не и пачи/.

Различната степен на обобщаване на адеквативното значение се свързва със запазване на сравнителния признак, който напомня на субстанциалното отношение, или с неговото избледняване, което засилва качествената обобщеност. Запазването на сравнителния елемент като актуален признак е свързано с двойственост на значението - по-конкретното /граждански - както е присъщо на гражданин/ и преносно-обобщеното /граждански - по определен начин, елегантно, чисто модерно/, напр.: "И Елена подава ръка, която войникът тръска приятелски" /Ив.В./. "Вий братски се прегърнахте, легнахте" /Ив.В./. "Той беше облечен граждански" /Й.Й./. "Той разполага с една предварителна предпоставка за творчество - дарбата му да вижда света, хората, птиците художнически" /Л. фр., бр. 44, 1971/. "Денем бе силно оживена търговски, а вечер - флиртов

ски"/Хр.Бръз/. "Нашето стопанско и културно изоставане в миналото са исторически признати факти" /Л.фр., бр. 49, 1964/.

Развитието на адвербиалното значение от значение на относително прилагателно в значение на наречие е свързано с отслабване на значението за сравнение и с ликвидиране на двузначната актуалност, с налагане на по-абстрактното значение за качество, напр.: "Но това става механически, по стар, закоравял навик" /Г.Кар./.

"Сега можем да се бием и умрем юнашки за нашата драга свобода" /Ив.В./.

"Най-напред Иван Шишман се държеше юнашки" /Л.К./.

"Само Сенебирски и Нягул са облечени полуграждански" /Й.Й./.

Колкото повече възможности крие прилагателното за надделяване на качествено значение, толкова и наречието е по-абстрактно, обобщено признаково по семантика: "Майчински нежно ше изхъхри някоя кобила" /Й.Й./.

"Той маха остена над воловете, подвиква им дружески" /Ел.П./.

Роля за това може да има и словообразователната същност на прилагателното име, напр. образуваните от други прилагателни имена, макар и чрез субстантивация, имат засилено качествено значение, напр. лудешки: "И така трептяха, така лудешки се слагаха и вдигаха" /Ел.П./.

"Един заек изскочи отнякъде и хукна лудешки по тютюневите стърнища" /Д.Д./.

Това важи и за образуваните от съществителни имена, които означават лица с различни подчертани склонности и характерни отрицателни прояви, напр. заговорник, клюкар, наставник, чапкънин, кръвник и др. Напр.: "Шшшт! - слага заговорнически пръст на устните си мъжът в сиво" /Б.Райн./.

"Тя го погледна кръвнишки" /Л.Кар./.

"А това малко ли е? - все така наставнически каза дядо Петър" /Хар.Р./.

"Да не е нещо по тютюневата кооперация, а? ... - каза клюкарски Джони" /Д.Д./.

"Черня сгодиха само за да не задиря вече момичето чапкънски" /А.Стр./.

Избледняване на сравнителния признак и засилване на качествено значение забелязваме при адвербиализацията на относителни прилагателни имена, образувани от съществителни имена за лица, които се налагат с някакво качество, свързват се с него в съзнанието ни, напр. мъжки, философски и др. Не е необходимо да се припомня сравнението, за да излъкне значението на наречието, напр.: "И блажим сръдце твое чисто, дето си мужски претръпяла" /Тр.дам./.

"Всичко това настройваше Кутинчев философски" /Л.фр., бр. 44, 1971/. Когато се адвербиализира

относително прилагателно, образувано от съществително име от други семантически клас, във сферата на съществителните за лица, тогава в значението на наречието могат да залегнат други признаци, свързани с характера на извършваното действие, като за съответствие, съобразяване с нещо, средство и др. "Естествоизпитателите ни доказват фактически, че всяко едно животно сънува" /Л.Кар., Хр.Б., Знаеш ли ти кои сме/. "Екипажът трябва да се сменя периодически" /О.Ф., бр.8050, 1970/. "Това е сложна задача, която практически може да бъде разрешена в отделни варианти" /О.Ф., бр.8293, 1971/. Вижда се, че словообразователната структура на мотивиращата дума може да има значение за семантичните резултати от нейното словообразователно действие. За относителните прилагателни, образуващи наречия, не е без значение и това, дали те самите са образувани от конкретни или абстрактни съществителни имена.

В съвременния български език срещахме и наречия с наставка -ски, които нямат омоним прилагателно име, но това не променя положението за тяхната производност. Обикновено те са заети от руски език, където са образувани по същия начин, или представляват едно по-старинно наследство в нашия език, напр. всячески е русизъм: "Съставила списък на лицата, които правителството всячески трябва да преследва" /Ив.В./.

Прилагателните на -ски следователно са активни словообразуващи /мотивиращи/ думи по отношение на наречието. Наставката -ски идва в морфологичната структура на наречието заедно с готовата дума, в състава на готовата лексема, спрямо която тя е активно и решаващо словообразователно средство. Следователно тя не е включена пряко в словообразуването на наречието, не формира неговата словообразователна структура. И все пак ние можем да смятаме, че наставката -ски лежи в словообразователния състав на наречието, което повтаря, заема словообразователния състав на прилагателното име. Можем да смятаме, че има думи, които формират състава, както много от наречията, образувани с наставки или от предложни съчетания, и думи, които се образуват от готов състав, заемат го от друга дума. Във втория случай словообразователната значимост на отделните афикси, след като лексикалната основа не е претърпяла морфемно изменение, запазват своята значимост и словообразователната разчлененост на

производната дума, придобита по пътя на лексикализацията, остава да важи в някаква степен. В този смисъл наставката -ски може да се смята за опосредовано словообразователно средство на наречието, за формант на неговата словообразователна основа. Подобна е значимостта на окончанието -о на качествените прилагателни имена при лексикализирането им в наречия. Засилената функция на наставката -ски като формант на наречието се проявява в тенденцията да изтласка в даден период успоредно съществуващи словоформи, напр. през Възраждането при формиране на книжовния език преди и след Освобождението наречията на -ически понякога се употребяват вместо наречия на -но, които са образувани от качествени прилагателни имена, напр.: "Мацко отказваше категорически да е гърмял с пишов" /Зах.Ст./. "Той не искаше да погледне съвсем трагически на работата" /Ив.В./. "Мислите му хаотически се бъркаха в главата му" /Ив.В./ "Как сладостно и трагически се рисуват вършетата на горите и лазурната синева на небето" /Ив.В./. Но тази тенденция не се налага и днес в съвременния език се разграничават наречията, образувани от качествени прилагателни на -ичен /-ично/, и образувани от относителни прилагателни на -ически: работи методично и се усъвършенствува методически. Надделяването на наречията с наставка -ически е валидно само в случаите, когато двете форми на прилагателното име са с относително значение, например математичен и математически. Тогава наречието утвърждава формата на -ически: обработвам данните математически.

Наречията с наставка -ски са еднородна група по отношение на категориалната им характеристика - това са наречия за качества. Тази еднородност на групата благоприятства за засилване на качественоопределителното значение, което заменя значението за признаково отношение между предметни стойности. Така се асимилира и сравнителният признак. Затова с оглед на запазване предметната представа в значението на някои наречия настъпва обратен процес - на нейното възстановяване, когато това е необходимо, с образуването на съчетание с предлога по, прибавен към наречието на -ски: по детски, по нашенски, по мъжки и др. Поради голямата смислова синтетичност на съчетанията от този род, които носят значението на наречието с признака за съотнесеност към

предметната реалност, внасян от предлога по, те отново започват да се лексикализират в наречие. Образуват се съставни, разделно сложни наречия, с тенденция към сливане на съчетанието и образуване на цялостна словоформа. Тази група съставни наречия има своята самостоятелност и случаите на предметно-смыслово обновяване на наречия с предлога по трябва да се смятат като допълнително явление към по-стабилния процес на образуване на такива наречия с по и от други думи и форми – от прилагателни имена, местоимения, напр. по нашему, по своему, по войнишки и др.

2.2. Адвербиализация на падежни форми. Превръщането на падежните форми на имената в наречия е продължителен исторически процес. Завършил твърде отдавна, той е оставил модели и образци, по силата на които и днес продължават да се пораждаат, макар и изолирано, нови наречия. Този процес е типичен и за останалите индоевропейски езици. "Образование наречий от падежных форм и с помощью суффиксов являются двумя основными типами пополнения лексического состава этой категории в индо-европейских языках" – пише Г. С. Шур.⁹ Според Л. Милетич "Ако един падеж, който служи за допълнение на предикат, не се схваща като падеж, това значи, че той постепенно губи своя именен характер и става предикативен. Наречието е именно такъв косвен падеж със засилено предикативно значение."¹⁰ И още: "Наречието е стар падеж, чието отношение към глагола не личи вече. То се явява безотносително, абсолютно и самостоятелно по отношение на глагола. Наречието вчера например можем да поставим при всеки глагол – затова казваме, че то е самостоятелна или абсолютна падежна форма."¹¹ Въпросът за разпадането на склонението, с което е свързано засилването на адвербиализацията на падежните форми, е проучен от Ив. Дуриданов.¹²

⁹ Г. С. Шур, цит. съч., с. 83.

¹⁰ Л. Милетич, Старобългарска граматика /синтаксис/, С., 1946, с. 114.

¹¹ Л. Милетич, цит. съч., с. 115.

¹² Ив. Дуриданов, Към проблемата за разволя на българския език от синтетизъм към аналитизъм, ГСУ, Ф. ф., т. II. 1, С., 1956, с. 87 – 273.

Усиленото образуване на наречия от падежни форми настъпва с разпадането на склонението, но това съвсем не означава, че самото разпадане е начало на процеса или негов завършек. И преди периода на разпадане на склонението отделни форми се лексикализират като наречия, а и днес са възможни нови образувания по аналогия с мъртвите падежни окончания. Но разпадането на склонението довежда до пълно развитие на процеса, увеличава възможностите за неговото повсеместно разгръщане. И все пак не всички форми се адвербиализират, а само формите на отделни, макар и немалко на брой имена. Като престават да съществуват в парадигмата на склонението, падежните форми се вкаменяват, превръщат се в неменливи думи и поради характера на своята адвербиална семантика започват да се употребяват като наречия. Разбира се, те претърпяват и семантични промени, за да станат нова дума, да преминат към друга част на речта. Какви са тези семантични промени?

На първо място, пораждаме на ново абстрактно значение, което придобива името с падежна форма, значение, което се освобождава от понятието за предмет, а започва да изразява качество на действието или негово обстоятелство. Напр. даромъ от значение за средство - 'с дарове', започва да означава подобие - 'като с дар'. Някои от тези значения са били присъщи на падежно-именната форма, а други са резултат на семантичен скок, на преминаване към съвсем ново значение.

На второ място, преминаване от една семантична сфера на наречието в друга, от един семантичен клас в друг, например от значение на обект към значение за начин, например телом, словом, скоком, силом, поредом, вкратце и др. По този повод В. Виноградов пише: "Степень близости именной формы к наречию определяется степенью ее изоляции, характером ее обособления от живой системы падежей и функций соответствующего имени существительного" ¹³.

Групата наречия от падежни форми е твърде продуктивна, със сравнително голям относителен дял в лексиката. И макар да е исторически продукт от разпадането на склонението, тя и днес като цяло оказва влияние върху съвременния словообразователен процес, в който по аналогия може да се образуват

¹³ В. Виноградов, Русский язык, М., 1972, с.305.

нови форми. Но това не ни дава основание да смятаме старото падежно окончание за словообразователна наставка. Преди всичко за това ни пречи обстоятелството, че образуването на наречията от падежни форми е нямало разчленена дистрибутивна връзка на съставните елементи, а е било дериват от съставните форми на всяка дума поотделно. За образуване по модела на групата можем да говорим днес при по-новите форми, които не са минали историческия път на употреба като съществителни имена в съответен падеж. Явлението днес е слабо изразено и едва ли може да се смята, че съществува особена словообразователна парадигма по този модел със съответна дистрибуция на наставка, за каквато често се смята старото падежно окончание. Инерцията в това отношение, отразила се в някои изследвания и граматика, не отговаря на обективните данни.¹⁴ В нашата граматическа литература надделява мнението, че образуването на наречия от падежни форми не е морфологическо словообразуване.¹⁵

В лексиката на наречието са се отложили падежни форми от всички имена, но най-много от съществителни и прилагателни. Числителното име е дало съвсем малко наречия, и то в ролята си на прилагателно име, например редните числителни. Почти всички косвени падежи имат отношение към процеса.

2.2.1. Наречия от родителен, дателен и винителен падеж на имената. Наречията от имена в родителен падеж трудно могат в по-голямата си част да се подведат под изискванията на принципа на семантичната деривация, защото не се образуват направо от падежната форма на името, а от предложно съчетание, напр. сутра, довечера, отвека и др., които при лексикализация са претърпели и други промени, например сливане на предлога с името, и затова ги причисляваме към смислово-формалната лексикализация, която е по-съществена като деривационен процес. От значенията на

¹⁴ Граматика на съвременното русско литературно езиково език, М., 1970, с.294.

¹⁵ Ал. Т. Балан, Нова българска граматика, С., 1940, с.296; Л. Андрейчин, Основна българска граматика, С., 1944, с.393; Ст. Стоянов, Граматика на българския книжовен език, С., 1964, с.416.

родителния падеж най-често на адвербиализация се поддава аблативното значение, и то предимно значението за време, и финалното, видно от наречията сутра, сноши, довечера и др.: "Сноши Младенов бе изчезнал някъде" /Ем.М./. "Блян бленувам отвеча" /П.П.Сл./. "Довечера ще го обработим" /Орл.В./. Пример за истинска семантична деривация при лексикализиране на родителния падеж са наречията вчера /от стб. вчѣра, род.п. на вечерь/ и дома от домъ с форма по о-склонение, напр.: "Вчера минаваше оттук" /В.нов., 4471, 1963/. "А ти хайде назад дома, хайде, вярна дъще" /Ив.В./. "Дома - отсече силният глас на Чапата" /Т.Г.Вл./.

Дателният падеж почти стои настрана от адвербиализацията на именните форми и само в изолирани случаи откриваме следи от него в словоформите на наречията като по новому, по своему и др., които ние смятаме за съставни наречия и ще ги разгледаме отделно. Напр.: "Иностранците тълкуваха по своему тези мимики" /Ал.К./.

Адвербиализацията на падежите форми засяга главно останалите косвени падежи - винителен, творителен и местен, които още в периода на склонението като жива система са изразявали темпорални, локални и в отделни случаи качителни отношения. От тях по-малко активен е винителният падеж, а най-активен творителният, следван от местния. На тях днес дължим голяма част от производните наречия.

Производни от формата за винителен падеж са наречията за време - лятос, есенес, пролетес, зимъс, нощес и др., със значение за фиксираност на времето, за определеност, осъществявана с показателното местоимение съ в състава им. За тях Л. Милетич пише: "Също такъв първоначален обект, а сега наречие е думата србшъ. Такива наречия има във всички индоевропейски езици с най-разнообразни значения: днь яче днь проходить, зимъсь, лѣтосъ, пролѣтосъ, есенесь са вече наречия, произлезли от стари обекти във винителен падеж"¹⁶. Наречията за време от тази група на адвербиализиране на винителни форми с показателно местоимение съ се намират в опозиционни отношения с неопределените, нефиксирани по значението си наречия от същите или от други думи с това значение. Опозицията на формите е съдействувала за тяхното обособяване, напр. опозицията нощес - нощем, днес - денем, лятос - лете и др.: "Той дойде нощес" /Ив.В./. "Днес в града се състоя тържествен митинг" /Р.д., бр. 50, 1973/. "Той

16

Л. Милетич, цит. съч., с. 115.

и днес е с нас - столетие след своята гибел" /О.ф., бр.8818, 1973/. "От зимъс тук не бе идвал никой" /Ем.Ст./. За място е наречието тълес, съставено по аналогия от наречието тѹде / у Мл. тѹдѣзь, тѹдѣсь/.

2.2.2. Наречия от творителен падеж. Адвербиализацията на формите за творителен падеж е най-масовият случай на образуване на наречия от падежни форми, които най-пълно очертава процеса в неговата сложност и многостранност. Според В. Виноградов "широта семантическото обема форми творителного падежа облекчае процес ее изоляции и адвербиализации"¹⁷. Тук срещаме достатъчно примери не само за непосредствените резултати от разпадането на склонението в определен исторически период и отлагането на конкретни склонитбени форми от творителен падеж на имената в лексиката на наречието, но и за автоматизиране на процеса и неговото излизане от рамките на историческия период и от първоначалната сфера на действие. Заедно с това се видоизменя и самият процес, неговият характер, без да се изгубва основната му същност - той се запазва като тип семантична деривация. Показателите на това изменение в посока на афиксалното словообразуване са следните:

1. Излизане на формата от строгите граници на именната мотивираност на наречието и разпростиране върху глаголни основи, образуване на производни наречия не само от именни, но и от глаголни основи.

2. Заличаване на родовата ограниченост на морфемата -м/-ом, -им, -ем/ и свързването ѝ със съществителни от женски род, напр. ношем, силом.

3. Заличаване на граматическото значение на окончанието за падеж и придобиване на семантична стойност, която се изравнява с други семантични съставлящи на адвербиалното значение.

4. Възможност за прибавяне и към други наречия, за еднородна мотивация на производното наречие.

И все пак е трудно да говорим за такова преобразуване на процеса, при което семантичната деривация на падежната форма се сменя с морфемна, с афиксално словообразуване, а падежното окончание се превръща в словообразователен афикс.

Трудно е да се каже, че флексийната морфема е създала свой словообразователен ред, в който да се очертава ясно нейната дистрибутивна характеристика на непосредствено съставляща, на формант, който се характеризира със словообразователно значение и афинитет към определен тип мотивиращи основи. Изобщо липсва оная регулярност на процеса, на вътрешните системни отношения с тяхната активност и типизирана проява, която осигурява самостоятелност и завършеност на явлението. Липсата на строга функционалност и изразеност на дистрибутивните отношения, при които се откроява двусъставността на производната основа и структурно-семантичната, преобразуваща роля на форманта, се проявява и в това, че той няма своя семантична обособеност, че в много случаи е чисто формален, звуково оформящ елемент на краесловието, че се прибавя по силата на външни аналогии, без да се изменя същността на производната единица, формирана и без това с достатъчен минимум словообразователни средства, напр. едва /м/, изпърво /м/. Ето защо днес е трудно да отделим в наличната лексика производни наречия на -м съвременната динамика на словообразуване от историческото езиково наследство. А това показва, че тук ние не разполагаме с един съвременен пораздащ механизъм, а с лексикална съвкупност, която абсорбира в себе си и уподобява и някои съвременни лексикални единици. Създадена като отделна група с крайно число лексикални единици в резултат на спонтанна историческа промяна, тя утвърждава определен модел на образуване, без той да придобие такава продуктивност и без да се стигне до такава разчленена двусъставност, която да обособи падежната флексия като словообразователна морфема. Създаденият модел не е разновидност на морфологичния тип словообразуване, а е вариант на семантичната деривация, действаща глобално върху част и от съвременната лексика при изчезнала вече основа за пораждаване на падежните форми. В този смисъл именно е даден път на аналозите, които заменят повсеместното действие на един отминал вече процес. Не случайно днес тези наречия са до голяма степен архаизирани, а една част от тях са индивидуални авторски образувания в художествената реч.

Като нямаме основание да говорим за деривационно значение и за деривационна разчлененост на някогашното падежно окончание в съвременния български език, ние с достатъчно ос-

нование смятаме, че е напълно възможна пряка адвербиализация на подобни форми, образувани по-късно от времето, когато е било живо или е било още в процес на разпадане склонението на имената, та дори и до днес. Ярکو свидетелство за това са наречията, образувани не от именни, а от глаголни основи. Съвкупността наречия от обсега на семантичната деривация на формите от творителен падеж може да се разгледа според характера на мотивиращата дума, чиято форма е подложена на адвербиализация, при анализ и на семантичните резултати от нея.

Семантичната трансформация на граматическото значение, изразено с творителен падеж на имената, е в основата на адвербиализацията и по същество е преминаване от релационно към номинативно, лексикално значение, което обезсмисля граматическата двуделност на словоформата и унифицира семантичното многообразие на творителния падеж в едно адвербиално значение за образец като проява на определителното значение и в по-малко случаи и на значението за време. Тази семантична унификация, съпътствуваща категориално-сисловата промяна, заличава и деривационната избирателност на морфемата и я атрофира като граматически или лексикален формат. Най-типичен случай на такава унификация е преминаването на инструменталното значение в определително. Нещо повече, дори и значението за време в производните наречия от този кръг има определителен признак, напр. денем, ношем. Предпоставките за подобно развитие са заложили може би в значението на самия творителен падеж, едно от които е именно значението за образец, напр. вихром - като вихър. Значението на наречието днес се определя от думата, която е залегнала в адвербиализираната форма, а завършъкът на -ом/-ем/ е сигнал за адвербиална неизменяемост и най-общо на значение за качествена съотносителност, присъща на значението за образец, без да е активният фактор на семантичното преобразуване, каквото е присъщо на действителните деривационни суфикси.

Значението на наречията на -ом се е сляло неотделимо със значението на другите словообразователни типове наречия, които принадлежат по значение към определителните. Това се доказва от наличието на синонимните отношения, например редом - заедно, успоредно; вихром - бързо; мигом - изведнъж. Но синонимната парадигма на наречията, образувани от съществителни имена, е само частична, а в значението за

образец е силно подчертан конкретният или абстрактният признак, осъзнаван вече като адвербиално качество.

В значението на наречията на -ом за образец е силно застъпен признакът подобие, сравнителният признак, който може да съществува именно на основата на субстантивността. Този признак, който можем да означим с като, има своите варианти: като за, като на, като в, или по-общо определително значение. Те в различна степен се покриват със значението на предложни адвербиални съчетания.

Да разгледаме наречията, производни от съществителни имена. Към образуваните от по-конкретни съществителни имена принадлежат наречията вихром, градом, кръстом, ребром, кръгом, телом, купом, гърбом и др., които съдържат в семантиката си силно изразен признак за сравнение или пък за определено положение на лице или предмет според някаква негова особеност. И тук по-общото значение на основата на уподобяването е вече силно развито, напр. градом означава висока степен на интензивност, множественост, количественост, а вихром означава бързина: "И колата вихром по полето лети" /П.П.Сл./. "И вихром полети напред" /П.П.Сл./. "Градом пот и от морно чело се рони" /П.П.Сл./. "Стрели пронизват кръстом далнините" /Н.Лил./. "Видя я гърбом под ръка с един господин" /Ив.В./. "И бай Ганьо се обърна гърбом" /Ал.К./. "Легна на сламеника гърбом" /А.Стр./. Образуваните от по-абстрактни съществителни имена, като развиват синонимия с други наречия в посока на качествено определително значение, запазват и семантична съотносителност с предложни съчетания при една по-силно изразена конкретност в значението на съчетанието. Тези наречия показват състояния и интелектуални качества на човека, интензивност на действието, определен начин на неговото извършване, идентичност и др., напр.: духом, силом, даром, мигом, знаком и др.: "Мъжът служи на жената и телом, и духом" /П.К.Яв./. "Еледжикските въстаници бяха отпаднали духом" /Зах.Ст./. "И мигом се мушна под крушата" /Орл.В./. "С дясна ръка мигом сваля четирима мъже" /Ив.В./. "Проникваше силом в подземните костници" /Ст.Заг./. "Сбогува се знаком с двамата чиновници" /П.К.Яв./. "Даром никой нищо няма да му даде" /Г.Кар./. Наречието редом означава положение на предметите, тяхното съотношение в извършването на действие-

то, а шепотом - наличие, средство: "Снахите на Павел жънеха редом със загорките" /Ел.П./."Ваши войски шом се отеглят, турци шът почна да ни колят рядом" /Д.Мант./."Шепотом Аглика зад кована порта бърже се обажда" /П.К. Яв./."За средство на извършване, което тук става признак на образец, са наречията ходом, словом, виком, скоком."

Висока честота имат антонимичните наречия денем и ношем със значение за период от денонощието, към който се отнася извършването на действието. Наречието запазва темпоралното значение на съществителното име, от което се образува. Би трябвало да се смята, че първоначално е образувано наречието денем, което има в състава си основа на съществително име за мъжки род и следователно е могло да има формата за творителен падеж на -м, а по аналогия с него и по силата на антонимичното отношение е получило съответната форма и наречието ношем, образувано от съществително в женски род. Двете наречия изразяват значение за повторителност, периодичност и в такъв случай са равни на наречията деня и нощя, на съчетанията през ношта, през деня и др.: "Денем призраци мъгливи, ношем тъмни тъмноти" /П.К. Яв./."А денем често ходеха за зайци" /Ц.Гинчев/. "Случваше се ношем да ме събуди призивът на роговете" /Ем.Ст./."Употребяват се още наречията утром, пътюм и пътем със значение за време - период и повторителност, или начин."

Друга група са наречията от форма за творителен падеж на прилагателни имена. Честотата им в сравнение с наречията, образувани от съществителни имена, е много по-ниска и това се обяснява със зависимата употреба на прилагателните, която не им позволява да се обособят семантично и формално като нова част на речта. Освен това падежните форми на прилагателните имена изпитват постоянната и силна конкуренция на адвербиализираните форми за среден род на същите имена, с които те са дублети. По-активна е употребата на наречията тихом и скритом/ с вариант скришом/, а спорадична или индивидуална - на наречията пешем, опаком и др.: "Ала една със друга тихом най-подире се сливат" /Ст. Мих./."Тихом пита - шо е юнак тъй невесел" /Г.Райч./."През нея Лина надничаше скритом" /Орл.В./."Сетне започнаха скришом, неусетно да ги крадат и ограбват" /Д.Тал./."Самоотвержеността ходи пешем, а пък злорадството на бял

ат язди" /Ст.Мих./ . "Оставил някой лист извърнал опаком да трепка и се мята" /П.П.Сл./ . Старинен е произходът на наречието ничком и ником от ничъкъ в тв.п.ед.ч. ничком /Мл./ , чийто корен откриваме в низ: "И пред него ничком припадат царе и боляри" /Ем.Ст./ . "Младата тъй си и захлупи лицето ничком и не се вдигна" /Ст.Заг./ . От числителното първи се образува наречието първом за последователност, предходност: "С тръни първом ще оградят двора" /Д.Мант./ . "Владимир погледна лицето първом на единия си секретар" /Ант.Д./ . Готовото вече наречие може да стане основа за образуване на ново производно наречие изпървом: "Той погледна изпървом нас" /П.П.Сл./ . Това наречие принадлежи към друг словообразователен тип - на формално-семантичната лексикализация, на сливане на предложни съчетания. По същия начин се образуват наречията излеком, изтихом, потихом, посредством /с предложно значение и употреба/, понастоящем, вкупом, скупом, поредом и др.: "Излеком подсвирква там шурец" /П.П.Сл./ . "Заклучението, което може да се извади посредством начин, по който в "Другар" цитира нашите мнения" /Д.Бл./ . "Вкупом забиваха и клепалата отвред" /Ем.Ст./ . "Войниците му заговориха вкупом" /Д.Анг./ . Наречието едвам трябва да се смята за дублетно на едва, познато като изконно в старобългарски език, където то е едва, приело чисто формалния завършек на -м по аналогия, а наречието вредом - на вред: "Едвам сварваме да вземем по кривач сол" /И.Й./ . "Едвам се вижда зад голямата редица" /Г.Стам./ . "Ше разцъфнат рубинени кървави пъпки по следите му вредом в света" /Хр.См./ . "Тя разляна е вредом край нас" /Ел.Б./ . Наречието добром се образува с известна субстантивация на прилагателното име.

Активна е групата на наречията от разгледания вече образец в съвременния български език, образувани от глаголи, а не от имена. Активността им се изразява не само във високата честота на употреба, но и във възможността за нови образувания в наше време. По начало, както вече се каза, този словообразователен ред датира от по-късно време, от периода след разпадането на склонението, когато окончието за творителен падеж е изгубило строгия си облик на окончание за м.р.ед.ч. на имената и е придобило аналогизираща, а заедно с това по-свободна употреба като завършек

на думи, които се адвербиализират непосредствено в границите на семантичната деривация.

Адвербиализацията на значението за глаголно действие и преобразуването заедно с това на глаголната форма, която се унифицира с формата на имената за творителен падеж, е свързана с придобиване на значение за състояние на субекта. Една негова проява се представя като признак на действието, което се актуализира чрез друг, спрегаем глагол. Затова в повечето случаи тези наречия характеризират действие, чийто субект се покрива с лице като деятел. Всичко това налага някои особености върху формирането на наречията от глаголи. Наречията произлизат или от глаголи за състояние, като например мълком от мълча, тръпном от тръпна, или пък от глаголи, които при абстрахиране от лице и време имат способността да означават положение на субекта, напр. ходом от ходя, родом от роя, /или род/, опипом от опипам, повтором от повтаря и др. За ходом и родом може да се смята, че не са образувани направо от глагола, а от съществителните имена ход и род, които също се съотнасят с глаголите: "Въглищата се поклониха мълком" /Ст.Заг./. "От тях се мълком рони среброснежен вишнев цвят" /Хр.См./. "Когато се яви повтором борба, то кой излезе на мегдан?" /Зах.Ст./. "Родом е унгарски словак" /Л.гл.,бр.85,1930-31 г./. "И ходом подкара коня към къщата" /Ант.Д./. "А момата милно гледа към юнака, тръпном гледа, тръпном чака" /Г.Райч./. "Заслазя опипом" /Ив.В./. "Само опипом намира болката" /Ант.Д./. Тези наречия имат най-общо значение за състояние и положение на субекта, ето защо те са определителни наречия за субектност. Това е форма на изразяване по адвербиален начин на съпътствувашо действие, което доближава тези наречия до значението и употребата на деепричастията. Тук принадлежат и сложните наречия мимоходом, тихомълком, наречието скупом, което се образува от произведен за случая глагол скупя за събиране на едно място: "Споменах одеве мимоходом за новата черква" /Ив.В./. "Почнаха един по един тихомълком да се измъкват" /В.Кънчев/. "Скупом някъде по завални поляни в миг вестяваха се пак" /П.П.Сл./. Наречието бегом може да се отнесе еднакво към съществителното бяг и към глагола бягам, защото и в двата случая дейностният признак е запазен и с него се изразява образец на извършване и интензивност.

От формата за творителен падеж би трябвало да се извеждат наречията на -ешком, -ешката, които съдържат компонента -ом в състава си. Но тук вече словообразователният тип е друг - морфологически, по много причини, между които една от най-съществените е тази, че наставката -ешком, преобразувана в -ешката, се формира върху основата на познатата наставка -ски, вариант -шки чрез разширение с прибавяне на нови елементи, които, макар и словоизменителни, служат за образуване на нова разширена наставка. Но това е въпрос на афиксалното словообразуване.

Генерализирането на окончанието -ом в адвербиализираните форми на творителния падеж не изключва адвербиална производност и от други форми, които не са толкова активни и имат единичен характер. Такива са например формите деня и нощя, производни от съществителни в творителен падеж единствено число с окончание -я. образуването на тези наречия от формата за единствено число има връзка с тяхната семантика, която по-силно изразява повторителност, периодичност, в сравнение с формите на -ом, които пък имат по-силно изразено значение за качественост, определителност. Както отбелязва К. Мирчев, "още в старобългарски паметници намираме творителна форма дения, образувана от нощи". Тя продължава да живее и до днес в адвербиалния израз деня и нощя.¹⁸ Напр.: "Деня тя е все в ума му, нощя я бълнува" /Ив.В./. "Братуваше с онбашият вечер, а нощя пушкаташе из комина" /Ив.В./.

2.2.3. Наречия от местен падеж. Адвербиализацията на формите за местен падеж има за резултат образуването на наречия за място и време и в по-малко случаи за начин. Предпоставки за адвербиалното обобщаване се съдържат в самата същност на падежа, който означава място в конкретния или по-абстрактен смисъл - локализация по място и време. Така падежната форма с адвербиално значение се лексикализира, като преминава с признаците на нова дума към друга част на речта. Лексикализацията на формите за местен падеж доказва още веднъж правилността на постановката за семантичната деривация, при която думата като цяло с отделна своя

18

К. Мирчев, Историческа граматика на българския книжовен език, С., 1963, с. 156.

форма се превръща в нова лексема. Това тотално придвижване от една част на речта в друга не ни дава основание да търсим в съответните производни думи наличието на словообразователни морфемии. Напр. завършъкът -е, който е континуант на стария ѣ като окончание за местен падеж, преминава в състава на наречията посредством готова форма на съществително име в лексиката на наречието, а не се прибавя днес към именни или други основи за образуване на нови наречия. Придвижването от съществително име към наречие чрез формите за местен падеж е исторически завършен процес, чиито лексикални резултати могат да се пресметнат количествено, по лексеми, без това количество да подлежи на нарастване. "Много от днешните наши наречия – пише Л. Милетич – са обекти в някогашен местен падеж: горѣ, долу, кромѣ, прѣди и пр. Има и предложни наречия: на кравѣ, въ малѣ, въ скорѣ, на единѣ, потомѣ и др."¹⁹

Ще разгледаме най-напред адвербиализацията на безпредложните форми. От наречията за място безспорно производни на местния падеж са горе и долу, образувани от конкретни съществителни имена за място. Преминаване от субстантивното към адвербиалното значение в случая е свързано с абстрахиране и обобщеност, при които субстантивното значение за название на материален обект остава само като вътрешна форма за ориентация по място, която заляга в основата на деиктичното значение на наречието. Напр.: "Долу градът сякаш се потеше" /Ем.Ст./. "По всичко личеше, че долу става схватка" /К.Вел./. "И земята долу беше още суха" /Й.Й./. "Така е там при вас, горе" /Д.Тал./. "Светлей горе в небесата" /К.Вел./. От уточняване се нуждае производността на наречието дома, което има твърде старинен характер и се смята за особена форма на стар местен падеж: "Представленное уже в древнейших памятниках /в Остромировом евангелии, Поучении Владимира Мономаха и др./, наречие дома, по-видимому, образовалось еше на общеславянской почве и восходит к старому местному падежу ед.ч. слова домъ, окончивавшемуся некогда на долгий дифтонг – ѡѹ, представлявший конец основы, а ѡ > а."²⁰ По наше мнение наречието

¹⁹ Л. Милетич, цит. съч., с. 117.

²⁰ В. И. Борковский, П. С. Кузнецов, Историческая грамматика русского языка, М., 1965, с. 322.

дома е образувано от формата за родителен падеж на съществителното име домъ, но по о-основи, подобно на вчера от вечер, затова го разглеждаме на съответното място. А. Вайан отбелязва също, че наречието дома без значение за движение има същата основа като дом, но му е чуждо по своето окончание.²¹

По-висока степен на абстрактност, заложена в семантиката на самата падежна форма, е присъща на наречията за време, образувани от местен падеж. Локализацията на действието тук е равна на отнесеност към някакъв момент, ограничен във времето чрез семантиката на мотивиращата субстантивна основа, която назовава по-конкретно този момент като част от по-голяма единица за време, напр. утро /от деня/, зима, лято /от годината/, ден /от денонощието/, напр.: "Хаджият работеше на пристанището дене" /Ив.В./. "Утре в шест отиваме на Витоша" /Орл.В./. "Утре ти пращам назначението в общината" /Орл.В./. "В най-високите скалисти местности лете се намират диви кози, кошути и сърни" /Ив.В./. "Вече десет години и зиме, и лете живеем тук" /Г.Кар./. "Зиме Цена държеше в нея саксии" /Ем. Ст./. По аналогия на дене в антонимичния ред се образува и формата ноше, напр.: "От тогава момците се заредиха да пазят излака дене и ноше" /Ел.П./. По-особено е образуването на наречието сетне, което спада към разглежданата група, но произтича от мотивираща дума прилагателно име /Мл.-сетънѣ - местен падеж от сетънь, и.е. корен *sl-късен, последен/, което преминава едновременно през субстантивация и адвербиализация. С адвербиализацията на местен падеж би трябвало да се свърже производността на наречието вътре /стб. вънѣтрѣ - с предлог, на наречията нине, срещу, лани и др. Напр.: "Но сетне обръгна на караниците им" /Г.Кар./. "Сетне отведнъж рече" /Д.Тал./. "Вътре топлината приятно го облъхна" /Ем.Ст./. Ние в същност можем и да не влизаме вътре" /Орл.В./. "И поклонение нине и присно" /К.Хр./. "Той я поздрави вежливо и седна срещу" /Г.Кар./.

Наречията от типа на добре, зле и твърде имат най-абстрактно значение и се употребяват като наречия за начин. Тях-

²¹ А. Вайан, Руководство по старославянскому языку, М., 1952, с.241.

ната семантична първооснова трябва да се търси в значението за отнесеност към състояние, с което се обяснява и възможността съответните мотивиращи прилагателни имена или съществителни да стоят в местен падеж: "Пък и добре се разбираше" /А.Гул./. "Старецът не разбра добре" /Ив.В./. "Селяните не обичат твърде баща му" /Ем.Ст./. "Подобни хора можете да видите само в твърде богатите къщи" /Л.Кар./.

Освен разгледаните наречия, образувани от стар местен падеж, можем да посочим и производните на този падеж от предложни съчетания, напр. одеве, насъне, вкратце и др.: "Достатъчно го слушахме одеве от тебе" /П.К.Яв./. "И насъне е лошо да се видиш злочеста" /К.Вел./. Тази група наречия е многобройна и разкрива една по-голяма сложност на деривационните отношения в лексикалния запас на наречието, но ние я отнасяме към формално-сисловата лексикализация и я разглеждаме на съответното място.

2.3. Фразеологизиране / образуване на съставни наречия/. Към тази разновидност на семантична деривация отнасяме различните семантични сраствания на думи, които не протарят модела на обикновеното фразеологично съчетание и не са били словосъчетания, а са се обединили като служебни или смислово-лексикални съчетания, за да образуват една разделно изговаряна и писана лексема. Въпросът за образуване на наречията по фразеологичен начин е разгледан от З. Генадиева-Мутафчиева, която съвсем основателно причислява към тях наречия като колкото и да е, когато и да е, както и да е, но разширява твърде много границите на това словообразуване, като включва в него и адвербиалните изрази и фразеологични съчетания капка по капка, през куп за грош, час по час и др.²²

Твърде трудно е да се отделят съставните наречия като цялостна група производни наречия от други типове съчетания на думи в определено семантично единство. Според Бл. Блажев "главен източник на непоследователността, изразена в това, че за наречие се смята и съчетанието на думите, е смесването на започналата и продължаваша се адвербиализация със завършената и смесването на морфологията и словооб-

22

З. Генадиева-Мутафчиева, *Образуване на наречия по фразеологичен начин*, сп. "Б.ез.", 1955, 4, с. 343 - 349.

разуването с фразеологията ²³. За нас думата е преди всичко определена семантична единица, която е получила синтетична или аналитична фонематична форма. Или това е отделна лексема, оформена синтетично или аналитично. Следователно фонематичната граница на думата, която може да бъде или не морфематична, се определя от отношението на непрекъснатия или прекъснат фонемен сбор към отделна семантична единица в пределите на лексикалното значение. Речевият поток се сегментира семантически, разчленява се на отделни самостоятелни лексемни семантични единици, които ние идентифицираме с думата. Трябва да различаваме просто значение, което принадлежи на една дума, и съставно, което е също номинативно, но произтича от семантичното участие на повече от една пълнозначна дума, а, от друга страна, прости думи, сложни и съставни според тяхната структурна същност. В структурата на думата могат да участвуват една лексикална основа и две или повече, които са изгубили при сложните думи и запазили при съставните своето словно покритие. При сложните думи се образува една нова основа, която не запазва лексемната самостоятелност на мотивиращите я думи, а в съставните тези мотивиращи думи запазват своята външна форма, но изгубват значението си и по съвкупност изразяват новото производно значение. Следователно критерий за отделяне на съставната дума от фразеологично съчетание ще бъде наличието на просто значение при думата, макар и съставна понякога по структура, и на сложно при фразеологичните съчетания. Разбира се, и във фразеологичните съчетания значението е лексикално, но в същото време то е сложно, описателно значение.

Семантичната деривация на съставните думи, в това число и на съставните наречия, се развива в две посоки – или като доминация на семантиката на една от единиците в състава, към която останалите внасят допълнителни признаци, или като ново значение, в което съставните единици запазват само вътрешната си форма или внасят отделни семантични признаци. И в двата случая настъпва десемантизация на мотивиращите думи, които могат да бъдат засегнати от нея в различна степен. Може да се предполага и друго различие между лексикалното значение на съставното наречие и фразеологичното съчетание, което се изразява в наличието или липсата на

23

Бл. Блажев, цит. съч., с. 8.

връзка между значението на съответната лексемна единица и съставлящите я описателни компоненти, т.е. участие или неучастие на компонентите в структурата на значението. При формирането на съставното наречие компонентите имат дял в семантичното съдържание, макар и на равнището на елементарните семантични признаци, на семантичната микроструктура, а фразеологичното съчетание се формира на базата на пълното пренасяне, при което отделните компоненти губят изцяло своето значение. Ако такава връзка на фразеологичното съчетание със семантиката на отделните съставлящи го думи има, то е непълно, стои на границата със свободните словосъчетания. Когато на практика трябва да прокараме граница между съставна дума и фразеологично съчетание, ние можем да обърнем внимание на един факт, че фразеологичното съчетание се състои най-малко от две пълнозначни думи, поставени в синтактично отношение, което може да бъде живо, архаизирано или непълно и затъмнено, но то съществува като отношение, докато при формирането и в структурата на съставната дума липсва синтактичното отношение, защото тя е или сегмент от едно словосъчетание, или е резултат на прибавяне, прилепване на служебни думи една към друга или на служебни към пълнозначни, и то такава прибавяне, което напомня сливането на предложните съчетания при формално-смиловата деривация или съединяването на основите при композиционното словообразуване. Това прибавяне не съдействува за формалното сливане на съчетаващите се думи, което много по-лесно би се извършило, ако между тях съществуваше синтактично отношение, преобразувано по силата на обстоятелствата в лексикално, номинативно значение. Тук и други, не само вътрешни, структурни и семантични, но и външни, фонетични или парадигматически фактори могат да съдействуват за формалното сливане или да го задържат.

В образуването на съставните наречия има особености, произтичащи от характера на самото наречие, което е неизменяемо като служебните думи, но се различава от тях по своята принадлежност към пълнозначните. Наречието се намира в активни словообразователни връзки както с пълнозначните, така и с непълнозначните думи. Преходът на наречията към служебни думи е често явление, както и образуването на наречия от служебни думи. Освен това е активна и еднородната категориална мотивация в словообразуването на наречията - обра-

зуването им от други наречия. Тези особености важат още повече за образуването на съставните наречия.

В структурата на съставните наречия откриваме йерархия на компонентите, подобна на йерархията в основата на сложните думи, където едната от мотивиращите основи, обикновено втората, крайната, е главна, а другата е второстепенна и се намира в подчинено семантично отношение с нея. Тъй като съставната дума включва обикновено и повече от два компонента, би трябвало да говорим за една основна, да я наречем опорна съставка, която обединява около себе си семантично останалите или привлича другата съставка като допълнителна. Ще разгледаме наречията и според опорната дума в техния аналитичен състав, като в съответствие с това разгранчим няколко модела.

С опорна дума наречие се образуват по-голямата част от съставните наречия. Нещо повече - можем да твърдим, че със съвсем малко изключения съставните наречия имат в структурата си друго наречие - истинско или наречена частица. Без да е задължителен такъв ред на съставките, при който основната от тях е на второ място, можем да твърдим, че този ред е именно преобладаващ. Незадължителността му произтича от това, че останалите компоненти по акцентологични причини могат да заемат различно място спрямо опорната дума. Моделът на съставните наречия с опорна дума друго наречие може да има няколко варианта на реализация според характера на самото опорно наречие и съчетаващите се с него думи. Преди да анализираме отделните варианти, не е без значение да посочим, че опорното наречие и изобщо мотивиращите наречия в структурата на съставното наречие са местоименни или от типа на местоименните, което ще рече, че неговата семантика е още по-абстрактна и лесно се поддава на взаимопроникване с останалите думи в лексикалната съвкупност, определяна като съставна, аналитична дума. Спрямо опорната дума, която принадлежи към класа на наречията, но лексикално е неограничена, т.е. може да се представя от различни индивидуални лексеми, гравитират ограничено число лексеми, които се явяват своеобразен словообразователен формант на аналитична словоформа, подобно на морфемите при морфемната деривация, без да притежават, разбира се, тяхната регулярна дистрибуция. Затова е удобно да опишем съставните наречия според функцията на формантната дума в тяхната структура.

С формантна частица се образуват преобладаващата част от съставните наречия, имащи за опорна дума друго наречие. Формантните частици биват два вида: същински и наречни /или местоименни/ частици. От същинските се употребяват частиците ли, че, само, да, би, без да се отличават с голяма производителност. Някои от тях дори се открояват като словообразователни форманти въз основа на парадигматични отношения с други частици в съставни наречия с една и съща опорна дума, а не въз основа на типологични дистрибутивни отношения на самата частица с повече опорни думи.

Частицата ли се прибавя към наречията едва и гаче и образува наречия, които са омоними на детерминативите и само в по-силно изразен адverbиален контекст се употребяват като наречия за начин. Частицата ли внася в тяхната семантика модален признак и я формира като детерминираща, а не напълно самостоятелна. Като детерминативи те изразяват несигурност и съмнение. Напр.: "Едва ли Чрънат би могъл да си намери по-добър белег" /Ант.Д./, "И едва ли не легна цял върху ниската маса" /Д.Тал./, "Гаче ли преди малко двайсет души тука са правили най-внимателен обиск" /Г.Стам./, "Подир всичко туй Дикова се успокои, гаче ли гривната ѝ се намери" /Г.Стам./.

С частицата че се образуват наречията като че, сякаш че, почти че, напр.: "А съвест гризе, като че някога ръка въз клета майка съм подигнал" /П.К. Яв./, "Като че от небето падна" /Ел.П./, "В стаята като че нямаше никой" /Й.Й./, "През всичкото време старата като че ги гледаше накриво" /Г.Кар./, "Върху бледото ѝ лице черните вежди като че бяха изписани с въглен" /Д.Мант./, "Не се е сетила да ги купи по-рано, сякаш че 'тя има на борсата кокоши акции" /Г.Стам./, "Почти че само у прокудените по балканите българи се спазва още онова, което е свидно тям" /П.П. Сл./, Частицата обикновено закръгля формата и семантиката на една твърде абстрактна дума с избледняло или слабо по начало наречно значение, движеща се повече в сферата на служебните думи - предлозите и частиците, отколкото на наречията. Значението за начин тук се съчетава със значението за вероятност, което я превръща в повечето случаи в детерминатив с модално-уточнителна служба. Съставното наречие като че се явява и в разширена форма като че ли със значе-

ние за вероятност и съмнение: "Като че ли нищо не се е случило" /Ел.П./, "Всяка стара къща като че ли има душа" /Д.Тал./, "Като че ли неговият мозък не можеше да побере всичко това" /Хр.См./, "Като че ли малко бяха тревогите ми по тебе" /М.Крем./.

Частичата ей се среща в наречието ей сега за изразяване на време с признака моменталност, а частичата да в наречието като да със сравнително значение за начин, образец: "Създавах впечатлението като че ли ей сега ще се катурнат надолу" /Д.Анг./, Частичата ей има и по-широка формираща употреба, за което говорят и наречията ей така, ей тъй, ей тук, ей там, но в тяхното значение тя внася само допълнителен признак на субективност, без да го преобразува.

По-широко се използват като формантна дума несъщинските, наречните частици, каквито са все, едва, още, също, току, тъй, тъкмо, чак и др. Те се прибавят към местоименни наречия или към други несъщински наречия, най-често наречни частици, чието адвербиално значение се проявява в такива случаи. Изглежда, че адвербиалното значение на наречните частици е винаги зависимо по-тясно от друго наречие, проявява се в неговите семантични граници или в семантично единение и взаимопроникване с него. Напр. в наречието все още доминира значението на наречието още за продължителност /по същество наречна частица/, което включва основния признак за непрекъснатост и второстепенния за повторителност, внесен от наречната частица все, напр.: "Само острият звук на кречеталата все още отекваше в ушите му" /Г.Кар./, "Все още не може да осигури работа и хляб на милиони" /О.ф., бр.7530, 1968/. Това единно лексикално значение на съставното наречие не се покрива със значението на други наречия, доближава се до значението на пак, но се и различава съществено от него, както и от наречието сега. По-силно адвербиално значение е присъщо на наречието все така, в което съвсем определено се откроява признакът повторителност в значението за начин, а той е признак за потвърждение: "Доброvolците все така шумяха и се трупаха на сянка" /Ем.Ст./, Значението на наречието все така е идентично със значението на предложното съчетание по същия начин. Слабо адвербиално значение притежава наречието все пак, в което се взаимопроникват признаците повторителност с еднородния при-

нак възобновяване и това формира неизразителния адвербиален смисъл за уточняване, с което се поставя съставната дума на границата с детерминативите или съюзите и се засилва ролята на синтактичните фактори в нейното разпознаване: "Все пак той не е развратник" /П.К.Яв./. "Винаги принц безпаричен, все пак се смятам богат" /Хр.См./.

Наречието чак със значението си за отдалечена граница на достигане във времето, свързано и с признаците за отложено или удължено идване на резултата, за неговото закъснение спрямо очакването, се съчетава с наречията сега, тогава и др. за време и в общи линии запазва тяхната семантична основа с допълнителния признак за отложеност, закъснение и с нови семантични наслоения за субективност, оценка: "Чак сега старейшината вдигна глава" /Ант.Д./. "И чак тогава се извърна" /А.Гул./. Приблизително същото е значението на наречията с едва: едва сега, едва тогава, но със засилване на субективността, на отношението към извършването, на значението за несигурност и др.: "Едва сега бликна истински мъката" /Орл.В./. "Едва сега погледна Елена" /Ст.Заг./. "Ние ще турим едва тогава ножа в ножницата" /Л.Кар./. Значение за ограниченост внася частицата само за означаване на единичност и единственост, също за еднаквост в наречията само тогава, също така и др.: "Но и Цариград останал така също жив и здрав" /Зах.Ст./. "Молим се за ония, които също тъй чувствуват нужда" /П.К.Яв./. "Нищо мислил така също, както и учителят" /Л.Кар./. "Условието им било, че само тогава те ще пристъпят към действие" /Зах.Ст./.. Непостоянен е редът на компонентите в наречието също така, свързан с преобладаването на друг един признак - за потвърждаване на начина или за прибавяне към нещо на признака еднаквост.

Активна роля на формант в съставното наречие изпълнява частицата още със значение за прибавяне, притуряне, което в семантичната взаимност с различни наречия - втори компонент на съставното, става активен катализатор за семантичното преобразуване, за пораждање и на нови значения. Напр. в съчетание с наречието веднъж - значение 'повторно', с повече - значение за усилване на степен, със сега - за ускоряване, моменталност: "Той още веднъж усети дъха на млякото в устата си" /Ст.Заг./. "Той още веднъж предупреди" /Г.Кар./. "По тоя начин още повече стесняваха и така измъче-

ната рая" /Зах. Ст./. "Богомилът още повече се намръщи" /Д. Гал./. "Тая тържественост още повече ожесточи старата" /Ем. Ст./. "Не, любопитно е още сега да знаем мисълта му" /Ив. В./. Изобщо наречната частица още засилва заложеното в опорната дума значение и с това се очертава като силно структуриращ елемент. В семантичния кръг на наречията чак и още се намират и наречните частици току и тъкмо със значение за непосредственост, съвпадение и др. Пример: "Току тъй, заставах на колене" /П. К. Яв./. "Току тъй няма да се разболее един стар писател" /Стр. Крич./. "Не току тъй го зоват Синия вир" /П. Ю. Т./. Наречната частица току е ограничена като формантна дума в структурата на съставното наречие, тъй като се съчетава само с наречие за начин - така, тъй, а частицата тъкмо се съчетава и с наречие за място, за време, за начин: тъкмо там, тъкмо когато, тъкмо сега, тъкмо тъй и означава единство, идентичност със значението за място, време и др., което може да породи допълнително семантично нарастване: "Тя захлупи романа тъкмо там, дето се зафашаше дуелът със сабя" /Ив. В./. "Тъкмо когато се канеше да прекрачи прага на горницата, жената издигна глава на ношвите" /Ст. Заг./. "В салона танцуваше множество двойки и тъкмо сега бе най-удобният момент за един несигурен танцувач" /Ем. Ст./. "Кажи му това, когато се срещнете, тъкмо тъй, както го каза на мене" /П. К. Яв./.

Съставни според нас са и наречията с формантната дума тъй, която има приблизително значение за потвърждение на даденост в известен сравнителен смисъл, напр. в наречието тъй както, тъй като: "Чист, тъй както в първия ден" /П. П. Сл./. "Тъй като за първи път седях на стол" /Орл. В./. Наречието когато и да било с неопределително значение /винаги/ се образува с повече от два компонента: "Сега повече от когато и да било изпълва ролята на световната социалистическа система" /Р. д., бр. 152, 1966/. "На никого не отказваше, когато и да било, да даде съвет" /К. Калч./. С формантен предлог се образуват наречията според както, след като: "Дядо господ, според както искат да докажат днес някои учени хора, създаде светът, за да живее в него само благословеното племе" /Хр. Б./. "Подире, след като сълзите престанат, някакъв страх ме обзема" /П. К. Яв./.

С друга опорна дума освен наречие се образуват по-мал-

ко съставни наречия, и то предимно употребявани като уточняващи думи, съюзни думи и др., при които по-слабо се реализира адвербиалното значение. С опорна дума местоимение се образуват наречията поради това, равно на затова, без това, равно на по начало, чрез прибавяне на предлози: "Поради това времето за строеж се съкращаваше твърде много" /О. ф., бр. 6314/. "Зърното и без това беше слабо" /Г.Кар./. Трикомпонентни, образувани с прибавяне на предлог и наречна частица едновременно, са наречията при все това, при всичко това за отстъпка, употребявани повече като детерминатив или съюзна дума за отстъпка: "А при всичко това чудно нещо, готовността в Бяла Черква беше тъй голяма" /Ив.В./. "Оплакваше ми се от болка в гърдите и - при все това - седял в ареста повече от година" /Л.Кар./.

Общо взето, към съставните наречия можем да причислим и съчетанията открай време, години наред, от само себе си, които са лишени от синтактичен модел на словосъчетания и следователно са съчетани върху основата на деривационни отношения, подчинени на други закономерности, или са резултат на такава сегментация на синтактичната конструкция, какъвто е случаят с наречието от само себе си, при която моделът се разрушава: "Години наред ден след ден беше подтичвал по същата улица" /Орл.В./. "Тази болест си идва от само себе си" /Г.Кар./. Не са съставни по силата на тези закономерности съчетанията от думи като един ден, от време на време, съвсем близо, много пъти, както някога, както винаги, из един път, в това време, които си остават предложни съчетания или атрибутивни словосъчетания с адвербиално значение, напр.: "Из един път благодушното и весело лице на селянина стана сериозно" /Ив.В./. "В това време в градеца Гюргево се намира сам Стефан Караджа" /Зах.Ст./. "Много пъти тия същите патриоти са принасяли и някои писма" /Зах.Ст./. "Както винаги, не знаеше какво иска" /Зах.Ст./. "От време на време те повдигали глави" /Зах.Ст./. "Тя бе я метнала съвсем близо по печката" /М.Груб./.

По-особен случай на съставно наречие имаме, когато се съчетават по принципа на прилагането две истински наречия, напр. оттук нататък, отсега нататък и др.: "Такъв меч не бях виждал досега, а кой знае ще ли видя отсега нататък" /Ст.Заг./. "Но оттук нататък да знаете, че до един ще ви

изколя" /Зах.Ст./. Кои са деривационните признаци на тези образувания? Кое ги отличава от наречните словосъчетания? На първо място, строгата контактност и неразделност на наречното съчетание като семантичен еквивалент на една дума. Двата компонента нито могат да се разделят, нито могат да се поставят в синтактично отношение и да се свързват по друг начин. Ако настъпи такава промяна, съставното наречие се разпада. Деривационните /несинтактични/ отношения, които отговарят на неразчленимата контактност /те винаги заедно заемат една синтактична позиция/, са няколко. На първо място, семантичната доминантност на единия от компонентите, който, както и в другите съставни наречия, става опорна дума на аналитичната словоформа. Опорна и тук е втората поред съставка, която е наречие със значение за насоченост на действието във времето и мястото в конкретен или абстрактен смисъл, за неговото количествено нарастване. Напр. в наречието оттук нагоре се означава, общо взето, насоченост или обхващане на явлението, на действието в посока към възвишаване по място. Но този семантичен доминант не изчерпва значението на съставното наречие, не се покрива с него. Другият компонент, именно наречието на първо място, което в по-свободен смисъл можем да наречем формантна дума, внася допълнителен признак за началност, изходност по място, начална граница, например оттук, оттам, отдолу. На второ място, семантичното участие и на двата компонента в семантичната структура на съставното наречие за разлика от фразеологичното съчетание, чието значение е съвсем ново, преносно значение, което или изобщо няма връзка със значението на съставлящите го думи, или се изгражда въз основа на едната дума като сложно лексикално значение, но на базата на заложеното в него или нарушено синтактично отношение за разлика от деривационното, при което едната от думите в сложната или съставната дума е значение на лексикален формант със структурно-семантично предназначение. На трето място, образуване на ново качествено значение, което е семантичен резултат от деривационния процес, и то ново единно лексикално значение, просто номинативно значение.

Наречията по модела на съставните, образувани от две прости наречия, са най-често за място и време. Наречията за място означават посока на действието от определена точка

или положение в нова посока или ново положение в пространството и за разлика от простото наречие те фиксират начална граница, напр. оттам нататък, оттам нагоре, оттука нагоре, отдолу нагоре и др.: "Оттам нататък шеше да ги придружи кметът" /И.И./. "Оттам нагоре гората се дилпеше заедно с планинските гънки" /Орл.В./. "Оттука нагоре река Рила тече в полите на Бричебор" /Ив.В./. Наречията за време означават отдалечаване от момента на ориентация /след този момент/ или насоченост към него. В първия случай моментът на ориентиране е изходна, начална точка на действието, на извършването. Срещат се и наречия от типа на утре вечер, в които вторият компонент е наречие, образувано чрез адвербиализация на нечленувано съществително име. Ако наречието е равно на членувана форма, тогава съчетанието губи от своята лексемна обобщеност и се засилва разделността на компонентите, напр.: "Отсега нататък той ще царува" /Ел.П./. "Забранявам ти отсега нататък да ми досаждаш с твоята глупава мнителност" /Св.М./. "Оттогава насам почва живият интерес за събиране на песни" /П.П.Сл./. "Не ще да съмне весел ден оттук натъй за мене" /П.Р.Сл./ "Утре вечер дойди на същото място" /Л.Кар./. Към наречията за време принадлежи и наречието сега вече: "Върволицата пак се източа, сега вече без пешаци" /Ст.Заг./. "Сега вече и сянка от лъстивост не се виждаше в очите му" /М.Груб./. По-малко продуктивен е моделът на качествените наречия, като напр. тъй нататък, за количество, като напр. колкото повече и др.: "Колкото повече те минават в лагера на социалната демокрация, толкова по-близо ще бъдат до минутата на своето освобождение" /Г.Кар./. "Многоя лета - и тъй нататък" /Л.Кар./.

Специално внимание, когато се описва групата на съставните наречия, заслужават образуваните с предлога по, равняващи се фактически на едно предложно-именно или предложно-наречно съчетание, като например по старому, по своему, по детски. А. М. Пешковски им дава следната характеристика в руски език: "К ним относитъя все то, что сказано о формах на -ски, но по значению они сложнее тех форм, так как здесь присоединяется еще оттенок, вносимый префиксом по. Оттенок этот сводится, повидимому, к большему напоминанию о предмете, от названия которого образованы данные прилагательные и наречия, чем это имеет место в беспрефик-

ных словах. По чертовски ближе к выражению как черт, чем простое чертовски. В общем, чем реальнее и конкретнее предмет, тем больше подходит префиксальный тип, чем отвлеченнее предмет, тем больше подходит беспрефиксный ²⁴. Съвременният лексикален материал крие следи от различни етапи в развитието на словообразователния модел – по-стар и изначален, когато се субстантивира и адвербиализира предложно-падежна форма за дателен падеж с опорно прилагателно име или местоимение, и по нов, когато падежната форма вече не е междинно звено – наречието се образува от основната форма на прилагателното име, която е адвербиализирана и без наличието на предлога по. Следователно за начален източник на наречията с предлога трябва да се смятат ония предложни форми в дателен падеж, които са означавали подвеждане под даден образец, регламентирани. След редуциране на съществителното име настъпва семантично обособяване на прилагателното име, на признака, който то е представляло като атрибутивен признак спрямо субстантивното съдържание на съществителното име. В случая обособяването на качественото значение и неговото представяне като самостоятелна даденост предопределя семантичния резултат – образуването на качествени наречия и по-точно за образец и сравнение. Този словообразователен модел е отдавна изживян етап в историята на езика, затова е трудно да сметнем, че -ому е вече наставка, която има свое словообразователно значение и функция. По-скоро трябва да говорим за един модел на адвербиализация, при която не се стига до формално-смыслово лексикализиране, до сливане на предлога с опорната дума. И ако на практика е възможно по този модел да се образуват наречия от широк и по-свободен кръг прилагателни имена и днес, то в действителност в лексикалния състав на езика ни се наброява ограничено число повтарящи се съставни наречия. Автоматизирането на модела не е довело до такава активна производност и до такава дистрибутивна динамика на първичното окончание -ому, за да го превърне в словообразователен формант. Възможните образувания съвременни форми са резултат на действието на модела като цяло, като модел на лексикализиране на предлож-

24

А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, М., 1969, с. 97.

но съчетание, а не поради самостояното действие на определена наставка по силата на морфологичния принцип. Затова може би и не се е слял предлогът с прилагателното име. По този модел, с предлога по и прилагателно име във форма за дате-лен падеж, се образуват наречия от прилагателните нов и стар, прежен и др., които имат значение за дадено качество на примерност, съпоставителност и др., напр. по новому, по старому, по прежнему, по разному, по восточному: "По новому стават сватбите" /Н. вр., 2, 1965/. "По новому решава много въпроси на тяхната дейност" /О. ф., бр. 7990, 1970/. "По старому зад всеки от тези фактори стои определена социална група" /Н. к., бр. 21, 1965/. "По прежнему е изпълнен с политическо напрежение" /Л. фр., бр. 30, 1971/. "За това, какво станало при моста, по разному приказват" /Д. Мант./ . "По восточному, обърна се към студента" /Ал. К./ . Пак от семантично гледище можем да обясним включването и на местоименията свой, техен, наш, ваш, мой, които чрез признака принадлежност на дадено лице съдействуват за обособяване на значението за примерност, напр.: "Започнаха да ги тълкуват и разясняват по своему" /Д. Д./ . "Двете ѝ части действуваха отделно и всяка по своему" /Д. Бл./ . "Остават съгласни да затъпчат до вдън земя този народ, недостоен по тяхному за живот" /П. Р. Сл./ . "От агите има много да приказват по нашему" /Й. Й./ . Днес тези наречия са чужди на съотносителността с реално съществуващи предложно-падежни форми от съществително име като техен първичен вариант, а това вече е гаранция за тяхната лексемна обособеност. Среца се и наречието по двойом, образувано от числително име. То крие форма за творителен падеж: "Бяха аги и не аги по двойом" /П. Р. Сл./ .

По-друго е положението на новите форми без падеж на опорното прилагателно име. Те безизключително имат две общи особености: че се образуват от основна форма на относителни прилагателни имена на -ски и че са успоредни на наречията без предлога по, образувани от същите имена, напр. по човешки, по детински и др. Семантичният скок от предложно съчетание към съставно наречие тук се извършва с откъсване на атрибутивната част на разширеното предложно съчетание от съществителното име и нейното най-общо свързване със семантичната сфера на съществителното име начин, напр. живея по спартански правила - по спартански /начин/ ,

по ленински изисквания да градя - да градя по ленински, по селски и др. "Той просто и по човешки разказва за едно голямо събитие" /Н.к., бр.20, 1965/. "Играеха си по детински и се смееха" /Г.Кар./ "Защото живеех по спартански" /Хр. Бръз./ "Трябваше да мине през огъня на Септемврийското въстание, за да се научи по ленински да гради работническо-селския съюз" /Н.вр., кн.4, 1965/. "Един от тях ме потегли да съм играл хоро по селски" /Зах.Ст./.

Разбира се, не навсякъде трябва да търсим непосредствена производност на наречията с по от съответни предложни съчетания, защото повечето от тях са резултат от прилагането на модела направо към прилагателните имена, които стават мотивираща опорна дума. Че действително разкъсването на връзката и изобщо липсата на връзка със съществителното име в съотносително предложно субстантивно-адективно съчетание е един от най-съществените фактори на адвербиализацията като лексикално значение, се доказва от случаите на съхранена връзка, които несъмнено ни дават примери на адвербиално съчетание, запазило се на базата на синтактичното, а не на номинативното /лексикално/ значение като предложна форма на субстантивизирано прилагателно име, напр. говоря по български, по корейски, по руски, където навсякъде се пази връзката със съществителното име език и съчетанието е на границата между обстоятелствено пояснение и непряко допълнение, защото наред със значението за начин е живо и значението за средство. "Имал три хубави коня и ги впрягал по руски - в тройка" /Й.Й./ "Той ни приветства сърдечно и просто по корейски" /Г.Кар./ Тук субстантивацията не е преминала към адвербиализация на лексикална основа.

Съвременните форми на съставни наречия с предлога по се образуват от относителни прилагателни имена, които и без по се лексикализират като наречия. Напр.: "Бяха деца и по детински си играеха с този огън" /Г.Кар./ "По пребледнялото му лице със смръшени по детски вежди се виждаше решителност" /Д.Т./ "Старият работник с прошарена, но гъста коса, подстригана по момчешки" /Г.Кар./ "Всичкото в нея бе някак по старограждански" /Т.Г.Вл./ Адвербиализацията на относителните прилагателни в диахроничен план може да се окаже етап към образуване на формите с по, макар че в синхроничен план съществува успоредност на тяхното образува-

не. Във всеки случай, наличието на производни наречия от относителни прилагателни имена улеснява разрастването на модела с предлога по-прилагателно име, още повече, че наречията с по имат силно изразено значение за начин, докато наречията от относително прилагателно име без по имат значение на сравнение. Това семантично различие, което на места не отива по-далеч от семантичния вариант, се изразява и в известна подборност спрямо мотивиращите прилагателни имена.

Можем да констатираме стесненото действие на словообразователния процес при адвербиализацията на относителни прилагателни имена в сравнение с адвербиализацията на предложните съчетания, без да смятаме, че на адвербиална лексикализация се подлагат всички прилагателни имена от този клас. Съвкупността от производни наречия по двата модела не се покрива със съвкупността от прилагателни имена. И в двата случая прилагателното име като относително трябва да изразява не само принадлежност, но и присъщност, която много по-лесно се развива като значение за образец и сравнение, когато се поставя в зависимост от семантиката на глагола. Запазването на сравнителния признак при лексикализацията на прилагателните имена предопределя въвличането на тези от тях в словообразователния процес, които имат по-конкретно значение, най-често изразяват отнесеност, квалификация на принадлежност и сравнение с лице, напр. детски /като дете/, панаирджийски /като на панаир/ и др., а прибавянето на предлога по прави възможно прилагането на сравнително отношение и при по-абстрактни прилагателни имена и обобщаването на значението за образец при по-конкретните от тях. "Казвам ви по човешки, за да си нямаме разправи след това" /Г.Кар./, "И двамата тичахме по московски" /Хр.Бръз./, "Решихме пък тази година да изработим нещо по дипломатически за нашата България" /Хр.Б./, "Рече с клаксона призивно, по панаирджийски и гордо съобщава" /В.нов., бр.6239, 1971/. "Народната революция ще му даде възможност да се устрои по комунистически" /Д.Бл./, "Той не е в състояние да разбира нещата по комунистически" /Д.Бл./.

В това е по-широкото действие на втория модел и неговата по-голяма актуалност. Съставните наречия с предлога по могат да се образуват от няколко вида прилагателни имена.

От прилагателни за родова принадлежност - детски, детински, момчешки, ученически, войнишки, граждански и др.

От прилагателните за относителна качественост, които приобхватват не към даден клас предмети /лица/, а към определена присъщност, напр. по майсторски - не към лицата, които можем да определим като майстори, а към едно качествено състояние, по човешки, по дипломатически, по панаирджийски.

От прилагателни за характерност според обществена изява, обществена и географска отнесеност, напр. по социалистически, по комунистически, по московски, по ориенталски, по шопски и др. Образуването на съставни наречия с предлога по от прилагателни имена е активен процес, който все повече се разраства. Проследяването на най-новите данни от развитието на езика би изяснило още по-добре неговото място в образуването на наречието изобщо и в сравнение с другите словообразователни модели и типове.

3. МОРФЕМНО ОБРАЗУВАНЕ

/морфемна деривация/

Когато разглеждаме морфологичното образуване на наречията, ние имаме основания да смятаме, че наречието притежава биден инвентар от собствени словообразователни средства. Оказва се, че много от словообразователните морфемни, включени в словообразователната структура на наречието, съществуват на фона на други думи - омоними, чиято форма е пренесена в готов или почти готов вид в словообразователното поле на наречието. В най-висока степен това важи за наречията, образувани от съществителни имена, техни омоними. Тук винаги съществува опасност от неразграничаване на две различни явления, от уеднаквяване на словообразователна с морфематична структура. В случая правилното решение на въпроса не е нито в тяхното изравняване, нито в тяхното противопоставяне и строго отделяне. Те в много отношения са неотделими. И, както става ясно от морфематичния анализ на наречията, върху фона на готовите форми, заети от другите части на речта, се откроява един минимален запас от наречия, които са резултат на собствено словообразуване, върху основата не на заета лексика, а на зает словообразователен мо-

дел с присъщите му словообразователни средства. Затова тук тези наречия трябва да бъдат внимателно отделени и описани в потвърждение по-скоро на наличието на допълнителен словообразователен процес по заетия модел като една тенденция, чиито граници на развитие трудно могат да се определят. Затова морфологическият тип образуване на наречието трябва да се разглежда в два раздела: със собствени средства и с допълнителни, неувоени средства на словообразуване. Морфемното образуване на наречията е суфиксално. Само в по-особен смисъл можем да говорим за елементи на префиксалност при някои от случаите на формално-смыслов лексикализиране на предложните съчетания, затова те се разглеждат на съответното място.

Собствени наставки за образуване на наречия са -ешком, -ешката, -аж, -ата и др. Начало на наставка -ата дават образуваните от членувани прилагателни имена във формата за женски род, напр. зравата, яката, бързата. Същата наставка откриваме и като компонент в наставката -ешката.

Други от наставките се открояват като словообразователни форманти, но поради това, че не са получили широка дистрибуция, а са се наложили като индивидуален завършек на отделни лексеми, ние не можем да ги разглеждаме като истински морфемни. Не е ясна и тяхната семантика, тъй като те не могат да бъдат алтернанти на една морфема в определена позиция в две или повече думи, в съчетание с две или повече изходни основи. Това са наставките -аде, -яче и др. в наречията другаде, другояче.

Трети вид наставки се оказват несъществени като словообразователно средство, тъй като се прибавят към готова словоформа, без да образуват нова дума, а само нов вариант на думата, и са нейна разширена, актуализирана, обновена форма, напр. наставката -ка в днеска, нощеска, лятоска, зимьска и др.

Наставката -ешком е сложна наставка, образувана от два компонента: -ешк- и -ом. Ако се приеме, че тук се откриват следи от сегашно деятелно причастие в старобългарски език - АШТ, тогава наличието на -к- трябва да се обясни с декомпозиция и наставката да се смята за съставена от три компонента. Бихме говорили в такъв случай и за интерфикса-

ция на -к-, за интерфикс, който е декомпозиран заедно с с окончанието -ом. Окончанието -ом в ролята на компонент на а словообразователния формант навлиза в състава на сложния суфикс в разширен вариант -ком. Това не отрича наличието на интерфикса -к-, който улеснява съчетаването на двете значещи морфемни в една сложна с ново единно значение на цялостна словообразователна единица. Наставката -ешком се среща у някои автори и с разновидност -ишком поради влияние на редуцията. Заслужава не по-малко внимание обаче и другото предположение, че в основата на наставката -ешком лежи адективната и адвербиална наставка -шки ^{тя} днес се среща в прилагателни като лудешки с подчертано значение и за адвербиалност. Тогава по-лесно се обяснява наличието и на компонента -к. Може да се изтъкне и другото съображение в случая, че е по-естествено развитието на форманта с -ом да върви от имената към отглаголните производни. На пръв поглед ни смущава големият превес на наречията, образувани от глаголи с наставката -ешком, и следователно би трябвало да пренебрегнем фактора честота при извеждането на наставката от именна форма. Но изглежда, че при декомпозицията като средство за формиране на морфемите действието на този закон е обратно пропорционално по сила на честотата на базисната форма, тъй като честотата утвърждава процес, който ограничава трансформацията на една категория в друга, държи във властта си многообразието на явлението, какъвто е случаят с наречията от творителен падеж на имената с окончание -ом, запазили поради своята масовост типа словообразуване, именно семантическа деривация. При декомпозицията открояването и утвърждаването на производната морфема става въз основа на прехвърляне върху нов вид основи, които имат общи с нея елементи. А най-често е валидна метатезата, прехвърлянето на средството от един тип върху други, с което то се обособява в новата си функция, както става с превръщането на предлозите в представки, когато те сменят своята приименна употреба с приглаголна. В този смисъл прехвърлянето на наставката -ешком, образувана въз основа на адективната наставка -шки, както може да се предполага, и това не е без доказателства, следователно от основи на прилагателни върху основи на глаголи, може да се смята като потвърждение на това правило. Без да смятаме, че трябва да се търси

средно положение за разрешаване на колебанието, когато няма доказателствен исторически материал за проследяване на процеса, ние трябва да признаем, че независимо от първенстващата роля на една от базисните форми – прилагателно на -шки или сегашно деятелно причастие на -еш/еш/, и двете форми създават необходимите семантически и фонетически предпоставки за формиране на производната наставка -ешком. Историческият материал ще определи мястото и степента на участие на тези форми в процеса на нейното образуване.

Като образувани преди всичко от глаголи, наречията на -ешком в своята семантика съдържат понятие за действие, допълнително спрямо действието на спрегаемия глагол и представено като негов признак, който се определя от участието на субекта. По същество тук се характеризира поведението или положението на лицето, което върши действието. Неговото положение именно определя начина на действието, контекста на неговото протичане. За образуване на такива наречия обикновено се използват глаголи за движение и интензивност на действие: бързам, бягам, тичам, вървя; за говор: мълча, шепна, говоря, мълвя; за състояние, положение, от което се провежда действието: лежа, стоя, седя и др. Образуваните от тях наречия са всичките за качество на действие: "Доиде при нас бежешком" /Зах.Ст./. "Тръгнаха бързешком и другите" /Ст.Ц.Д./. "Те идеха тичешком насам" /Ив.В./. "Тя изтриваше вървешком ръцете си" /Г.Кар./. "Ние минахме опасната линия лазешком" /П.К.Яв./. "Погледна умолително младия учител и рече шепнешком" /Г.Кар./. "Прегърнах пушката и полетях като другите седешком надолу" /П.К.Яв./. "Момчетата не се удържаха и лежешком завикаха" ура" /Ив.В./. "Шо ли клюмам мълчешком главица" /Ст.Мих./. "Мълчешком си стиснахме ръцете" /Ив.В./.

Наставката -ешком за наречия от глаголи разширява своята съчетаемост, но тя не се свързва с основи на всички глаголи, а само на тях, които могат да означават освен допълнително действие спрямо друго действие още начин на извършване. Глаголи като чета, гледам, правя и др. не образуват такива наречия, а изразяват допълнително действие спрямо действието на спрегаемия глагол посредством деепричастие. В това е тяхната разлика – наречието означава начина, а деепричастието и начина, и допълнителното действие. И наречията с нас-

тавката -ешком се образуват от несвършени по вид глаголи, което показва тяхната близост с деепричастието. Те могат да заместват деепричастия и фразите с тях имат същите трансформации, както и деепричастните фрази, напр. "мълчешком изпускате гъсти дъла дим" и "мълчейки, изпускате гъсти къла дим" или "като мълчеше, изпускате гъсти къла дим".

Съчетаемостта на наставката -ешком надхвърля кръга на глаголните основи. Напр. наречията заднешком се образуват от прилагателното заден, като по семантика и образност не се отличава от наречията с мотивираща дума глагол - означава пак допълнително действие като начин на извършване на действието от спрегаемия глагол. Самото прилагателно, от което се образува, пояснява съществително име за действие, за движение, напр. заден ход: "Тя тръгна заднешком, без да отрони дума" /М.Груб./. "Тя вървеше между овошките и фиданките заднешком" /Й.Й./.

Разширение на наставката -ешком е наставката -ешката, образувана от нея с прибавяне на определителния член за ж.р. -та и съответно приспособяване на формата по силата на вокалната хармония: "Остави му парите! - отговаряше шепнешката други" /Й.Й./." Бързешката се повърна по стълките си" /Ив.В./." Те стъпваха леко, приказваха си шепнешката" /Й.Й./." В словообразователно отношение наставката -ешката може да се смята и като автономна наставка, макар да е разширение на -ешком, защото днес се срещат все повече наречия, които се образуват само с тази наставка, направо с нея, без да съществува вариант на -ешком, макар че в повечето случаи тя има същата дистрибутивна характеристика. Настъпила е и семантична диференциация на двете наставки: наставката -ешком повече констатира начина на действие, а наставката -ешката изразява и признака на ускореност и степенност на действието. Различие може да се открие и в по-силно изразената разговорност на наставката -ешката и застъпения признак на субектност, оценъчност в нейното значение, напр.: "Двамата приятели изминаха няколко тъмни улици мълчешката" /Ив.В./." Ше трае години - реши той шепнешката" /Орл.В./." Рипна тичешката да стигне войската" /Ив.В./." И затова възлезе бързешката по стълбата" /Ал.К./." Марийка отвори вратата и завика плачешката" /Ив.В./." Наречия с наставката -ешката могат да се образуват и от прилагателни имена: "Вие ми дадохте гостоприемство слепешката" /Ив.В./.

Широката употреба на наречията с наставката -ешком при ограничена словообразователна активност на наставката, прибавена само към определени адективни и глаголни основи, може да се обясни както с характера на действието, което се запазва като вътрешна форма на адвербиалното значение, така и с двуплановата същност на това значение - реално в основата си, но и с възможности за развитие в нов план - на преносна многозначност, като абстрактно значение за качество на действието. Тези възможности за полисемичност са заложени в значението на самия мотивиращ глагол, който означава реално, конкретно действие, но с някаква подчертана особеност, напр. бързина /бягам, тичам/, предпазливост /крадя/, суетене /пипна се/ и др. Напр.: "И се настаняваха крадешком" /Ст.Заг./, "Той пипнешком намери револвера си" /Ив. В./, "Двама души прибягаха откъм пътя и бежешком се хвърлиха на конете" /Ст.Заг./, "Вече на върха ние достигаме тичешком срещния край" /П.К.Яв./, "Тези особености се развиват в преносната употреба на производното наречие, където те вече могат да достигнат различна степен на преосмисляне и поради самата функция на наречието в зависимост от неговите синтагматични връзки между основата на лексическата и синтактическата съчетаемост. Така може да се обясни и честотата на наречието крадешком, което развива широка синтагматична мрежа, срещано в съчетание освен с глагола погледна и синонимните на него глаголи и глаголни съчетания още с глаголи настанявам се, появявам се, трептя, целувам, надникна, пълня и др. Напр.: "Той крадешком метна поглед към страната на Елена" /Ст.Заг./, "Само звезди крадешком трептяха по небето" /Ст.Заг./, "Слънчев лъч ме целува крадешком през разлюлените листа" /П.К.Яв./, "Надникна крадешком в ръкописа" /Г.Кар./, "Крадешком от Раксина пълнеше своята чаша" /Ст.Заг./, "Понявга се появяваше крадешком и за късо" /Ст.Заг./, Тази синтагматична свобода на наречието крадешком може да се обясни и с факта, че неговото значение е изцяло преносно - за означаване на предпазливост, бързина, краткост и др., но не и за първоначалното действие. Това наречие се отличава от другите с наставка -ешком, чиято синтагматична ограниченост е очевидна, защото те се съчетават с глаголи за движение като тръгна, затече се, слезе, идеа, се хвърляха, минаха за наречията заднеш-

ком, бързешком, бежешком, тичешком, вървешком или глаголи за реч като рече, отвърна, заповяда, попита и др. за шепнешком, напр.: "Бързешком слезе по стълбата" /А.Гул./ "Вървешком се спали" /Ив.В./ "Почти тичешком забърза към трибуната" /О.ф., 8830, 1973/. "Сам ли си? - попита Матю шепнешком" /Д. Анг/. "Заповяда ми шепнешком" /А.Гул./ По-голяма синтагматична свобода имат наречията седешком, лежешком и др. за състояния, спрямо които могат да се състояват различни по характер действия. Наречието означава състояние, което характеризира фона на главното действие, изходната позиция на неговото извършване, положение на субекта, и те са наречия за субектност, докато голяма част от останалите са определителни наречия за характерност.

Интересно е да се отбележи, че наречията с наставките -ешком, -ешката проявяват автономност и са силно обособена група, която в по-голямата си част е чужда на дублетността и на синонимията с други еднокоренни наречия.

От прилагателни имена са образувани наречията слепешком, немишком, в известен смисъл куцишком и др.: "Слепешком се втурват към противниковата врата" /А.Гул./ "Той я подал немишком на телеграфиста" /Ив.В./ "Рангел се затече към тях куцишком" /Ив.В./

Определена роля за образуване на наставката -ешката се пада и на наставката -ата, която в случая замества -ом от наставката -ешком.

Наставката -ата е декомпозиция на членуваната форма на прилагателното име за ж.р. и се образува от обособяването на двата компонента - окончание за ж.р. -а и определителен член -та, в отделна словообразователна наставка. Днес тя е запазила напълно съчетаемостта си с адекватна основа и това до голяма степен противоречи на квалификацията, която ѝ даваме като на словообразователен формант. Създава се впечатление за нейната изключително адекватна принадлежност, за наличието ѝ като форма на прилагателно име, което по силата на семантичната деривация се превръща в наречие без формална словообразователна промяна, напр. тих - тихата песен и пее тихата. Но тук не долавяме съотносителност на наречието тихата с елиптизирано словосъчетание, макар и с най-общо значение на субстантивния член, а пълна самостоятелност на наречията, които са се обособили значително от прилага-

телните имена. Наставката -ата е придобила силно значение за адвербиална производност по признака характерност, свързан главно с интензивността на действието.

Други факти в полза на отделността на наставката -ата като продуктивно словообразователно средство е употребата ѝ за разширяване на наставката -ешком в -ешката и нейната изборност спрямо определен тип основи, които тя преустройва семантически и категориално от адективни в адвербиални.

Наставката -ата се прибавя към основи на прилагателни имена, които означават оценка или могат да се трансформират семантично за израз на оценка, напр. кротък - кротката, здрав - здравата, як - яката, умен - умната, хубавичък - хубавичката, правичката и др. Напр.: "Карай тихата, умната, кротката и ще успееш" /Г.Кар./. "В тоя час вратията се похлопа яката" /Ив.В./. "Но този път майка ѝ здравата я нахока" /Г.Кар./. "Хубавичката ни обели, поразникът му" /Г.Кар./. "Па да ти кажа ли правичката" /Ал.К./. Мотивиращото прилагателно означава духовно качество, интелектуален или нравствен признак, който в семантиката на наречието като признак на действието се свързва със сила, цялостност, определен начин на извършване като вътрешна особеност на протичането или участие на субекта в него. Затова пък не се образуват наречия от прилагателни имена за форма, външен вид и др., напр. гърбав, кръгъл, остър и др. Отделни наречия и днес се образуват само с наставка -а, която срещаме като компонент в наставката -ата, но наставката -а се употребява за оформяне на наречия, едновременно образувани от предложни съчетания, напр. полека, излека и др.: "Полека се отпусна на стола" /Ант.Д./. "Слънчевият блясък полека угасна върху златните нишки по плашовете им" /Ант.Д./. "Очите се устремяват в пространството излека, наведени към земята" /К.Вел./.

Наставките -ак и -ък се срещат в отделни случаи, без да показват активно свързване с повече и по-разнообразни основи. Наличието им в наречията може да се обясни и с техния субстантивен характер, а субстантивността тук застава наравно с вербалния признак в семантиката на наречията, които по семантика са вербализирана субстантивност. Наставката -ак се среща в наречията възнак /Мл.-кор. в предл. на/ и инак /Мл.-корен в н/, от които наречието възнак е образувано по смесен тип - суфиксален, съчетан с лексикализация на пред-

ложно съчетание, фактор на която става и самата наставка -ак. Напр.: "Жената беше легнала възнак" /Д.Анг./." Инак не можем да си въобразим съвършеното унищожаване на цялата чета" /Зах.Ст./." А то, инак моята се е видяла вече" /Г.Кар./." Наставката -ък се среща в наречието татък /Мл.-кор.в тамъ и той/ и напоследък, като във второто наречие също имаме смесен словообразователен тип. Вижда се, че тези наставки са лишени от словообразователна активност и имат повече спомагателна, оформяща или съдействаща за адвербиализацията на предложни съчетания роля. Напр.: "Те беряха китки тази вечер татък въз тилилейското горье" /П.Ю.Т./." Напоследък те идват някак по своему" /П.К.Яв./." Пък напоследък службата изискваше да му ходят често на гости" /Г.Кар./.

Наставките -ка и -ки също имат спомагателна, допълнителна оформяща роля на завършек на наречието, който осъвременява формата, напр. наречието днеска, ношеска, еднъжка и др.: "Днеска кое вярно и кое невярно?" /Ст.Мих./." "И само един от онез, шо лудяха по нея, до днеска търпи бездомен" /К.Хр./." "Ношеска Мунчо дойде, та ме намери" /Ив.В./." "Пчелата еднъжки каза на мухата" /Ст.Мих./." "Учителят еднъжки ни разказа" /Ст.Мих./.

Широко се употребяват умалителните наставки -ко, -ичко, -ичка. Като се абстрахираме от допълнителните признаци, които тези наставки внасят в семантиката на наречието, като например субективност, оценка, трябва да подчертаем общото в значението за умалителност, което те означават - степенна разновидност на основния адвербиален признак в посока на засилване или намаляване, снижаване според това, дали той по начало е в границите на максимума или минимума на изразеност. И двете разновидности показват засилване на признака в една от противоположните посоки - засилване на неограничената минималност или максималност, напр. за минималност: тихо-тихичко /още по-тихо/, мъничко /още по-малко/, бедничко, лекичко; за максималност: често-честичко /още по-често/, скоро-скоричко, късно-късничко и др. Напр.: "И всички излязоха тихичко" /Г.Кар./." "Като поседя мъничко, Такачев стана" /Г.Кар./." "Раната се скоричко затваря" /Ст.Мих./." "Бедничко живей, та волно" /Ст.Мих./." "Комплиментите честичко да прави" /Ст.Мих./." "Събужда се тъй късничко"

/Ст. Мих./ . Наречието хубавичко се явява със значение за пълноценност, цялостност, а спрямо наречието хубаво то включва и признака завършеност: "Хубавичко изми съдовете" /Орл. В./ . "Ами почакай и хубавичко научи къде е ходил" /Г. Кар./ .

Наставката -ко се прибавя към наречия, които не са съотносителни с прилагателни имена, напр. много-множко, надлъж-надлъжко, повече-повечко, далеч-далечко, и има действително умалително значение: "Като ни паднат повечко яйца, ще ти донеса" /Г. Кар./ . "Ама нали сме си множко, върви" /Г. Кар./ . "Утре ще се разговорим надлъжко" /Ив. В./ . Наставката -ко, -еко се употребява и съкратено в наречието далек: "Именията им бяха далеко" /Ант. Д./ . "Далек между небето и земята..." /К. Вел., т. I, 1966, с. 47/ .

Наставката -ичко принадлежи на наречия, съотносителни с прилагателни имена, които могат да имат в състава си същата наставка. Но едва ли можем да говорим за непосредствена производност на умалителното наречие от омонимното му прилагателно име за среден род с наставката -ичко по силата на семантичната деривация, тъй като умалителното значение произтича от адвербиалното значение на образувано вече наречие, напр. късно - късничко като негово преобразуване. Наставката -ичка се прибавя към наречия, завършващи на -а, напр. сега - сегичка, полека - полекичка: "Става мъчително и тръгва полекичка нагоре" /Г. Кар./ . "Затвори полекичка книгата" /Г. Кар./ . "Ей сегичка го прегледа" /Г. Кар./ . "Ей сегичка му продал едно гралже" /Г. Кар./ . Можем да смятаме, че наставката -ичка е преобразувана наставка -ичко по силата на вокалната хармония. В отделни случаи наставката е -о, като например в далеко /от далеч, далек/, която по-скоро трябва да възприемаме като завършек на наречието, възприет под влияние на другите наставки и поради автоматизма на образуваните от прилагателни имена на -о. Словоформата на -о тук е по-скоро разновидност на далек и далече, отколкото пример на определен словообразователен ред: "Но далеко дъга извиваше многоцветния си пояс" /Ст. Заг./ . Така трябва да се гледа и на словоформите на -е, напр. иначе, далече, мече, които са разновидности на други наречия и се образуват по аналогия с други наречия, произлезли от други думи по силата на други словообразователни принципи. Напр.: "От

време на време лавват някъде далече" /Л.Кар./. "Той знаеше, че тоя ден не е далече" /М.Груб./. "Далече планината се белее" /К.Вел./. "Ала иначе пък хубаво е човек да гледа разярените животни" /Ант.Д./. "Май не може иначе" /М.Груб./.

Останалите морфемни, които се срещат в изолирани случаи, са или лъженаставки, защото не притежават словообразователна активност и само морфологически могат да се причислят към постфиксацията поради мястото си в морфематическия строеж на наречието, или са останали в неговия състав поради преминаване на готова словоформа в неизменен вид от друга част на речта към наречията. Такива са наставките -ага, -аде, -ава, -ява, -яче/ -аш, -же. С наставка -ага се образува наречието веднага /Мл.-въ-едь^{нв}/, като може да се сметне, че то произлиза от формата веднъж с депалатализация на ж /преминаване в г/ и прибавяне на -а, срещано и в други наречия. Формалното преобразуване е свързано със семантична промяна - наречието за време се превръща в наречие за начин, израз на незабавност, моменталност, ускореност: "И двамината го познаха веднага" /Ив.В./. "Веднага да дойде" /Орл.В./. С наставката -ага се свързва образуването и на наставката -аги със значение за множественост в наречието винаги /Мл.-стб.вън^{нв}/, нмъ -един/: "Може би защото не винаги съм скучен" /Орл.В./. "Винаги беше готов да приеме едно готово решение" /Д.Тал./. "Минава край тях винаги в едно и също време" /Д.Анг./.

Наставка -аж, срещана в морфематичния състав на наречието веднаж /-ъж/ и производните от него изведнъж, наведнъж и др., също не е продуктивна. "Еднъж дядото полетя" /П.К.Яв./. "Еднъж Родопът се дрисмял на Витоша" /Ст.Мих./. "Изведнъж ръката му се вдърви" /Орл.В./. "Пръстите изведнъж се свиват" /Орл.В./. По този начин са образувани и други наречия от числителни имена, напр.: "Веднъж, дваж, триж - сам ще се изфабрикува" /Орл.В./. Може да се предполага и обратният процес - производност на веднъж от веднага чрез палатализация на съгласния и съкращаване на наставката -а. Наставката -аде срещахме в наречието другаде за място: "Тяхното внимание беше другаде" /Й.Й./. "Силеше се да отплесне мислите си другаде" /Г.Кар./. Наставки -ава, -ява се срещат в наречието тогава /Мл.-и.е.то/ за

време и тъдява за място: "Толкози дена се шура тъдява" /П.Ю.Т./." "Никой не е минавал тъдява" /Г.Кар./." Наставката -яче също е ограничена по употреба – срещаме я само в наречия другояче, всякояче и нейното потекло трябва да се свързва с трансформацията, която е претърпяла наставката -як. Образуваните с нея наречия са за начин: "Вече се наричат другояче тия здрави, калени в борбите войници" /Ел.П./." "Да се действа всякояче за умиротворението на страната" /Т.Ик./." С наставката -же е образувано наречieto понеже, но под тая наставка не трябва да се подвежда образуването на наречieto бърже, което е разновидност на наречieto бързо при редуване на ж и з: "Понеже и тя беше замръзнала" /Орл.В./." "Понеже в селото нямаше черква" /Зах.Ст./." "Но полумракът в стаята бързо гъстееше наоколо ни" /П.К.Яв./." "Много, много бърже порасна ти" /П.К.Яв./." Наставка -ен срещаме в наречieto първен и трябва да я смятаме наследник на старобългарската -ьнь, а наличието ѝ в състава на наречieto може да се обясни с преминаване на готово производно съществително име първ**ьнь** в наречие по силата на семантичната деривация при неизменност на именната форма: "Надвиснаха облаци – първен поотделно, с огрени от слънцето бели гребени" /Г.Райч./."

В числото на наречията, образувани с наставка, трябва да поставим и местоименните наречия, които произлизат от въпросителни с частицата -то, превърнала се в словообразователна морфема подобно на употребата ѝ в относителните местоимения. Както пише Л. Андрейчин, частицата -то произхожда от определителния член²⁵. Относителни местоименни наречия се образуват от въпросителни за място, време, начин, причина и цел, количество и така имаме наречията гдето /дето/, когато, както, зашото, колкото и техни производни: "Напротив, гдето има междности, калпазанлък" /Зах.Ст./." "Влезе в стаичката, дето жена му нареждаше вече багажа" /Г.Кар./." "Чухме само когато нещастният гърмеше" /Зах.Ст./." "Когато знаеш нещо – все има край" /Орл.В./." "Чувствувахте, както казват канцеларистите, че става център на внимание" /Г.Кар./." "Както беше се навела, той я ритна" /М.Груб./." "Академично третиране вие не търпите, зашото

25

Л. Андрейчин, цит.съч., с.371.

не можете да ги отстоявате" /Г.Кар./ "И няма да върнеш нито едно крастави шиле, защото всичко ще изпука от слънчев удар" /Г.Кар./.

Както се вижда от направения анализ, наличието на наставки в словообразователната структура на наречието поставя една значителна част производни наречия в сферата на морфологическото словообразуване. Но словообразователната парадигма тук е непълна, тъй като в процеса не участвуват представките. В първата част на това изследване бяха анализирани обстоятелствата, които не ни дават основание да говорим за префиксално образуване при наречията, а за широко разпространеното образуване чрез сливане на предложно-именни и предложно-наречни съчетания. Наличието на някои особености, които доближават този модел до префиксалното образуване, нямат характер на ново качествено състояние, което да превърне историческия процес на формално-смысловото трансформиране в процес на морфемна деривация, а предлога - в представка. Затова именно наставката си остава единственият формант за образуване на наречията по морфологически път.

И някои други особености характеризират морфемната деривация при образуването на наречията и преди всичко нейната малка продуктивност и слаба семантична изразеност. Ще рече, че голям брой наставки образуват единични лексеми или пък имат ограничена дистрибуция с еднообразни по принадлежност към определен лексикален кръг мотивиращи основи, а други от наставките не предизвикват особена семантична трансформация поради прибавянето им към друго оформено вече наречие, като се образува почнов вариант на словоформата. Не във всички случаи може ясно да се отдели морфемното образуване от семантичната деривация поради съотносителност на наречието по състав с други думи, а в отделни случаи прибавянето на наставката се извършва към име с предлог и заедно с морфемната деривация се слива и предложното съчетание. Много от тези случаи намериха място в първата част на работата, бяха разгледани като случаи на формално-смыслово лексикализиране, поради което тук не се разглеждат.

Вижда се, че морфемната деривация при образуването на наречията е била исторически ограничена поради действието на други словообразователни принципи и поради големия ре-

зерв, който представляват предложните съчетания и прилагателните имена за формиране на лексикалния запас от наречия чрез лексикализиране.

4. КОМПОЗИРАНЕ

/сложни наречия/

Сложните думи се състоят от две или повече мотивиращи основи. И още едно условие, за да се смятат за една дума, а не съчетания от думи – тяхната цялост, семантична и структурно-морфемна. Външен показател на тази цялостност е сливането на компонентите в една непрекъсната морфемна верига, изцяло непрекъсната или склучена с разделителна чертица, която тук при наречията е израз на вътрешни антитезни отношения в неразделната семантична структура. Сложните наречия се отличават от лексикализираното съчетание по това, че при тях не настъпва десемантизация на подчинения, второстепенния компонент. И тук основният компонент, главната мотивираща дума заема второ място и се пояснява от второстепенните. Възможен е друг начин на свързване, когато основите на двете мотивиращи думи се съчетават равноправно и в известен смисъл се десемантизират, за да изразят заедно едно общо значение, което е съвсем ново, напр. тук-там равно на навсякъде.

Би трябвало да се различават сложни наречия по словообразователна и морфологична структура, която беше вече разгледана. Ясно е, че наречията, получени от адвербиализацията на сложни прилагателни имена като победоносно, хладнокръвно и др., са сложни само по морфологическа структура, но не и по словообразуване. Според словообразователната си структура сложните наречия биват два вида: образувани от словосъчетания и образувани от съединението на думи.

Наречията от лексикализираните словосъчетания са ограничени на брой. Това са наречията без омонимични прилагателни имена, образувани направо като наречия. В някои от тях са залегнали архаизирани думи, напр. весден е образувано от съществително за време /част от денонощието/ и старото обобщително местоимение. То означава продължителност на действието с пълен обхват на времето, разполагане на действието през целия обозначен период, напр.: "Весден посред

чукари неприветни кипя неравна шеметна борба" /Хр. См./.

Други сложни наречия се образуват от съчетание на две наречия, напр. тихомълком. При тях основна е пак втората дума, докато първата отселява значението на втория компонент. "Други се пренасят тихомълком" /Й. Рад./.

Вторият вид образуване на сложните наречия е много продуктивен. Словообразователният материал се черпи главно от лексиката на простите наречия, които се съединяват въз основа на антонимията без специални съединителни морфемни елементи, с изграждането на вътрешно единна структура, която се постига: а/ чрез повторение на еднакви морфемни или звукосъчетания; б/ чрез прибавяне на морфемни елементи; в/ чрез съкращаване на морфемни елементи; г/ чрез вокална хармония; д/ чрез противопоставяне на фонемни елементи. Словообразуването тук е свързано със съществени семантични промени, като от съчетанието на един семантичен тип се образува друг семантичен тип, напр. от наречия със значение за място и време се образува наречие за начин.

Повторение на еднакви морфемни елементи или звукосъчетания среща се при съединяването както на производни, така и на непроизводни наречия. При непроизводните наречия повторението се обуславя от общото потекло на корена, който антонимите имат в състава си. С повторението на кореновата съгласна е образувано наречието тук-там, което запазва значението на мотивиращото наречие, но развива и значение за количествена измеримост на действието. Образуването на наречия за начин е най-същественният резултат от словообразователния процес. Предпоставките за такава семантика на производното наречие се крият в образния му смисъл, в обединението на противоположни значения, което води до образуването на нов смисъл. С наречието тук-там се изразява и по-слаба степен на действието, ограничено по разпространение на отделни места. Значението му е само статично - не може да пояснява глаголи за движение, тъй като съединяването на значението за близост и отдалеченост дава предпоставката за ограниченост на мястото, неутрализира значението за пределност, отделяне или достигане. Затова наречието тук-там се употребява при глаголи, които означават разположение или разпространение или дават представа за някаква проява и самоизява: "Тук-таме по покривите и поляните се белееше сребърна

слана"/Й.Й./."Тук-там грееха по-едри звезди" /Й.Й./."Тук-там с радост око̀то съзира или срутени овчарски кошари, или уединени нивици от овес" /Ив.В./."Плахо и сънливо се обаждаха птички тук-таме по съседните градини" /Д.Тал./."Тук-там наболата руса брада ги закриваше" /Ст.Дич./."Но тук-там се чуваше кашлица на ранобудни мъже" /Ем.Ст./."Че действително с наречието тук-там се изразява по-слаба застъпеност на действието, слаба степен на разпространение, се вижда от употребата понякога на допълнителни пояснения, които конкретизират или потвърждават семантиката му, или от самия глагол, който има умалително значение, напр.: "Само тук-там, съвсем нарядко, мига по някой полусляп фенер" /Ал.К./."Оградата на двора му беше се посрутила тук-таме" /Й.Й./."Наречието тук-там има и нагледно-образно значение, свързано с представата за разпространение и разпръснатост. Подобно значение има наречието сам-там, чийто първи компонент на мястото, на тук, произлиза от старобългарско сѣмо със значение за близост. То има архаичен и предимно разговорен характер: "Сам-там българи се посрещат и все в очи се гледат", /П.Ю.Т./."Повторение на отделни звукосъчетания откриваме и в наречието рано-късно, което по семантика се равнява на местоименното наречие някога, кога да е, но за разлика от него съдържа субективен елемент за твърдение, за категоричност и безизключителност в сигурността на действието: "Дребен собственик ли си, имаш ли малко капитал и малко земя, рано-късно ще ги загубиш" /Й.Й./."Антонимичната двойка наречия за място горе-долу образуват сложно наречие за начин. Повтаря се гласната о, броят на сричките е успореден. При десемантизацията на съставящите го наречия те губят конкретното си значение за място, а запазват значението за протоположни граници в абстрактен смисъл, които определят положение или състояние на нещата между крайностите. Сложното наречие по този начин започва да ограничава средно положение между двете крайности. Макар наречията поотделно да изгубват конкретното си значение за място, те запазват известна асоциативна представа с представата за място и в това се заключава образният елемент в представянето на действието по начин. Наречието горе-долу се синонимизира с простите наречия средно, едвам, почти, добре и др. Напр.: "Имаше горе-долу еднакво състояние на

духовете" /П.К.Яв./. "Можете ли сега горе-долу да си представите положението на окръжния управител"/Ал.К./. Синоним на горе-долу е наречието криво-ляво, което е образувано приблизително по същия начин: "Подновили криво-ляво манастира" /Ив.В./.

С повторение на изгласа са обединени в сложно наречие сегиз-тогиз простите наречия тогава и сега, взети в разговорен вариант. Дори може да се предполага, че наречието тогава придобива завършка -из по аналогия на антонима сегиз по необходимост да се хармонизират звукове в състава на сложното наречие, да се обединят ритмично. С обединяването на противоположните значения за близост и отдалеченост по време от момента на говоренето се постига новото значение за отдалеченост на появите или извършванията във възпроизвеждането на действието, което е едно и също по характер. Тук няма редуване на действия, а редуване във възпроизвеждането на действието през известни отдалечени интервали от време с ограничен брой в неограничено време. Затова значението на сложното наречие съчетава няколко семантични признака: непрекъснатост /постоянност/, продължителност, интервалност, екстензивност, която се изразява в отдалеченост на моментите на интервала. Доминира признакът екстензивност, затова най-близък синоним на сложното наречие е простото наречие поякога. Останалите признаци го поставят в синонимни отношения с наречията постоянно, непрекъснато, бавно, периодически, продължително, които поотделно подчертават отделни страни от значението на сложното наречие, но не притежават неговия богат семантичен спектър, който е негово преимущество: "Сегиз-тогиз ни се откриваше зелената капа на някой връх" /Ив.В./. "Сегиз-тогиз угрижен гълъб прелетява на клона" /П.Ю.Т./. "Само Косю сегиз-тогиз го изглежда изпод вежди" /А.Стр./. "Напразно се мъчеше сегиз-тогиз да вмъкне в разговора нещо от скорошните избори" /Г.Стам./. "Сегиз-тогиз се чуваше веселият смях на Ганка" /Й.Й./.

Някои от глаголите, които се поясняват от сложното наречие сегиз-тогиз, придобиват особена образност и експресивност, особено когато се изразява повторителност на действието в различните ѝ аспекти.

Типизирана група по строеж и семантика са сложните наречия, образувани от производни прости наречия с повторение на словообразователния предлог или на мотивиращия корен

или противопоставяне на предлозите. Повтарят се словообразователните предлози от и на, например оттук-оттам, насам-нататък и др. Структурното обединяване на производните наречия за място, образувани с предлога на, в сложно наречие върху основата на антонимията има за резултат сложни наречия за начин. Налице е семантичен скок от значение за място в значение за време, който има своето основание в съчетаването на две еднородни, но противоположни значения. Обединяването минава през десемантизацията. От реалното значение на антонимите за място, определящо посоката на движение първоначално в една, а след това в обратна на нея посока с повторителност, се образува значението за ограничено, затворено от двете посоки място, в което се извършва движението с постоянна възвръщаемост в едната или в другата посока, отговарящо на въпроса къде, като движение в статичен аспект. Значението за място става неактуално и отстъпва пред значението за начин, за двупосочна възвръщаемост като признак на извършването. Общото значение на сложните наречия, образувани по този начин, е значение за ненасоченост и неопределеност на действието, но в зависимост от мотивиращите наречия и от глаголите, които се поясняват от сложното наречие, то се обогатява с други семантични признаци и варира в определени семантични граници. Наслояват се още значения за безцелност, задържане на едно място, повторителност и др. Освен това значението за място, което остава като вътрешна форма, е избледняло в различна степен, някъде е по-живо и нюансира семантиката на сложното наречие, поставя я на границата между значението за начин и място, разбира се, с превес на значението за начин. Напр. по-конкретно значение има наречието напред-назад, което означава възвръщаемост като начин на действие /на едно място/, но означава и представата за място, в отговор на въпроса къде: "Началникът започна да се разхожда замислено напред-назад" /Уч. д., бр. 67, 1968/. Това по-конкретно значение зависи от конкретността в значението на съчетаващите се прости наречия. Близо до него е сложното наречие нагоре-надолу, но със засилено значение за начин, с доминиращ семантичен признак за неопределеност: "Птиците, кои фърчаха нагоре-надолу из тая хубава поляна, с веселите си песни увеличаваха тихото успокоително шумтене" /В. Друм./". "Начена да ходи нагоре-надолу из стаята" /Ив. В./". "Цял ден ходи нагоре-на-

долу" /Ел.П./. Най-голяма абстрактност на значението има наречieto насам-нататък, което се образува и от наречия с по-общо значение, определящо посоката, но не и други по-конкретни измерения. В производното наречие преобладава принакът безцелност. Тук и субективният елемент е по-силен - дава се оценка на самото поведение на субекта. Затова освен с обикновени глаголи за движение, на които наречieto придава тази субективност, се употребяват и глаголи, които в собствената си семантика съдържат такъв елемент, напр. глаголите скитам се, шурам се, губя се и др.: "И като ходи насам-нататък, прибира се най-после там при майка си" /Т.Г.Вл./. "Той се шураше насам-нататък, говореше високо" /Й.Й./. "А сякаш че под тежките нозе насам-нататък подът взе да се огъва" /К.Хр./. "Той е един чист вагабонтин, който се е търкалял много насам-нататък" /Ел.П./. В отделни случаи наречieto насам-нататък може да запази по-конкретното значение за място и да се свърже с други глаголи, напр.: "Погледал насам-нататък и проговорил тихо, но ясно" /Л.Кар./. По-конкретно е значението и на наречieto, чийто втори компонент е простото наречие натам: "Насам-натам унесат се в глас далечен" /П.П.Сл./. "На слон крака насам-нататък заместват се отново" /К.Хр./.

Значение за начин има и наречieto надве-натри, чийто компоненти са наречия, производни от числителни имена. Тук значението за начин е единствено и го синонимизира с простото наречие набързо: "Няма какво, ще ги венчаем надве-натри, и туй за туй" /А.Стр./.

Сложните наречия, които имат в състава си и антонимични компоненти - производни наречия със словообразователен предлог от, се образуват без семантичен скок, т.е. запазват в общи линии значението за място. Повторението на предлога от в състава на антонимите подчертава отделителното значение на сложния предлог, но като съотнася семантиката на антонимите, поставя началото на други семантични признаци, които можем да отнесем към значението за начин. Покрай семантичния признак отделителност тук се напластяват и нови признаци, по-конкретни или по-абстрактни: прогивоположност, количественост, спорадичност, частичност, множественост и др. Наречieto оттук-оттам се употребява при глаголи за отделяне - взема, намеря, насочвам се, напр.: "И оттук-оттам

погледите пак започнаха да се насочват към масата на Гроздана" /Й.Й./.

"Оттук-оттам намерих материал за седем-осем коли" /Н.Лил./.

"Пък и на вересия взехме по нещо стока оттук-оттам" /Д.Тал./.

Отделителното значение е свързано с многоместно начало, което оставя впечатление за разпръснатост, разсеяност на действието, сборност. Отделителното значение в някои случаи изчезва, а се актуализират другите значения, напр. за разсеяност: "Мътни светлини проникваха оттук-оттам през нечисти стъкла и прозорци" /Д.Тал./.

Наречието отсам-оттатък пригежава и двете значения - за статичност и движение, при което се подчертава сборността на действието и разположение от двете страни, напр.: "Отсам-оттакък се наредили ниски дървени дюгенчета" /П.Ю.Т./.

"В това време отсам-оттатък се разшъкват пак" /П.Ю.Т./.

Развива се признакт повсеместност, който приближава наречието до значението на обобщителните местоименни наречия /отвсякъде/.

Повторението като организиращ ритмо-мелодичен и структурно-семантичен елемент на сложното наречие обхваща и коренните морфемии при противопоставяне на словообразуващите предлози от антонимичната двойка мотивираши наречия, напр. отде-накъде, оттам-нататък и др. Наречието отде-накъде при десемантизация на наречията за място изразява значение за причина със силно застъпена субективност, значение на неodobрение, несъгласие, противопоставяне, отричане. Най-общият признак за разнопосочност, който остава след отпадане на значението за място, е в основата на новото значение за противоречивост, необоснованост, немотивираност и неубедителност, посочени като причина, която се отрича. Неodobрението е свързано с израз на удивление: "Отде-накъде да ми измисли такъв прякор" /Т.Г.Вл./.

"Отде-накъде тази покана" /Г.Стам./.

Подобна структура със значение за периодичност и екстензивност на действието има наречието отвреме-навреме, което се схваща и като адвербиален израз с отделимост на предлога от мотивиращото съществително име и простото наречие: "Отвреме-навреме той подвиква на конете" /Й.Й./.

Повторението чрез прибавяне на морфемии не е продуктивен словообразователен модел на сложното наречие. Освен това лексикализацията е още на път да се извърши, а не е завършено явление и трудно може да се постави тук граница между

сложно наречие и адвербиално съчетание, напр.: "Тая крепост сега засега прилича във всяко отношение на самия български народ" /Л.Кар./." Днес за днес му дават средства за неговото съществуване" /Л.Кар./." Днес за днес има хиляди песни, записани от вещи или некадърни ръце" /П.П.Сл./." С повторението на простото наречие посредством предлога за, който е на път да се слее със следващото наречие, се ограничава моментът на извършването, съвпадащ с момента на говоренето, но заедно със значението за време се развиват и нови значения, които са по-абстрактни – за актуалност на действието, но с известна несигурност за в бъдеще, неувереност, съмнение, дори неопределеност, по-точно неизвестност за неговото протичане по-нататък. Доста продуктивно е наречието за начин лека-полека, синоним на простото наречие бавно, едвам. И двата му компонента имат словно покритие, но наречието леко е видоизменено фонетически, за да се хармонизира с наречието полека. Значението за понижен темп на действието /бавно/ се съчетава с образен елемент в наречното съчетание – значение за последователност, продължителност, и със субективно значение за сигурност на извършването: "Лека-полека мислите му се събираха" /Ив.В./." "Лека-полека капиталът и земята ще се събират във все по-малко ръце" /Й.Й./." "Лека-полека свикна и вече спокойно заставаше пред огледалцето" /Ил.В./.

Третият начин на повторение е близък до преходния – повтаря се коренът при съкращаване на словообразователния предлог от първото поред наречие. Тук редът на наречията с предлог и без предлог е друг, затова може да се говори за съкращаване. Същите наречия се срещат и в реда на преходния тип съчетаване. Главно тук принадлежи наречието полека-лека, което е вариант на лека-полека: "Но по-сетне това лека-полека изчезва" /Ив.В./." "И полека-лека тя даде ухо към думите на снахите си" /Г.Райч./.

Чрез противопоставяне на фонемите се образува сложното наречие зигзаг: "Навалицат го блъскаше и принуждаваше да върви на зигзаг" /Д.Дим./." "Не само мълнията - и червеят се движи на зигзаг" /Уч.д., бр.75, 1968/.

Както се вижда от конкретния анализ, сложните наречия, образувани върху антонимията на мотивиращите думи, са синоними на прости наречия, но за разлика от тях те носят в семан-

тиката си образен и субективен елемент, известна описателност на значението. Образният елемент се съдържа в съчетанието на противоположни признаци, в пренасянето на значението при запазване на вътрешната форма, в конкретното онагледяване на значението, което съдържа глаголт, напр. движението в две противоположни посоки с възвращаемост при наречията нагоре-надолу, насам-нататък. Субективният елемент се привнася при извършването на семантичния скок, когато свързването на действието в абстрактен смисъл с повече моменти или места дава представата за по-малка интензивност, несигурност, недостатъчност, а оттам и неодобрение, пренебрежение и др. Важен структурно организиращ фактор на новата словоформа е ритмо-мелодичният и фонетичният - повторението на морфемни и фонемни елементи и срички, паралелизъмът и вокалната хармония. Всичко това върху единна семантична основа придава на сложното наречие строен и завършен вид на пълноценна самостоятелна дума.

Сложни наречия се образуват и чрез съединяване на наречия или числителни имена без наличието на обединяващи ритмо-мелодични фактори, без антонимично свързване. Съединяването се извършва на базата на съчинението и се обуславя пак от вътрешни структурно-семантични причини.

Необходимостта да се изразят значения на границата между две понятия за време или количество - едно средно състояние, или да се представят тези понятия обобщено, като едно цяло поражда наречия като ден-два, веднъж-дваж, утре-други ден и др. В тях се съчетават съществителни с числителни, наречия с наречия и се изразява приблизителност на количеството и времето, а, от друга страна, се привнася и субективен елемент на смекченост в твърдението, на предпазливост или несигурност. Наречията миг-два, ден-два, час-два са съчетания на съществително име, чиято предметност се цели да се посочи в брой, числително бройно, и то за втората цифра поред. Съществителното в съчетание с числителното по-скоро изразява числова стойност на единица, а цялото съчетание, оформено като сложна дума, придобива единно преносно значение за приблизително и неголямо количество време, за бързо извършване на действието, за по-голяма краткост, но интензивност на протичането, напр.: "Но това трая миг-два, достатъчно да си припомни, че в рода им има един про-

чут войвода" /Д.Мант./.

"Миг-два никой не продума" /Й.Й./.

Приблизително същото, но по-абстрактно значение за количество /брой/ има наречието веднъж-дваж, образувано от наречия за количество: "Извика му веднъж-дваж, но отговор не последва" /Ст.Заг./.

Тези съчетания трябва да се разграничават от повторенията, които не свързват количествените наречия като сложна дума: "Той я прочете веднъж-дваж" /Й.Й./.

То не изразява продължителност на извършването, а количественост на повторимостта. Конкретно-сетивен, образен елемент тук е представата за последователност и градация. Наречията днес-утре, утре-другиден имат значение за близост на действието по време на извършване и на строго фиксиране на момента, неопределеност. Подчертава се близост, но без категорично твърдение. Изразява се по-скоро приблизителност: "Утре-другиден ще ти изпратя препоръчани книжките" /Ив.В./.

Сложни са наречията посем-сега и току-така. Те имат особен строеж, при който първият компонент е спомагателен, уточняващ по значение и се приближава до частиците, като тях гравитира към наречието и уточнява неговата семантика. Наречието посем-сега /Мл.-по семь-местен падеж ед.ч. от стб.местоим.ср.р.се, което в м.р. е съ/ означава момента на говоренето като начало на едно действие за в бъдеще /тепърва, отсега нататък/, напр.: "Посем-сега ще ви идваме по-често" /А.Стр./.

Наречието току-така има значение за неоснователност, безпричинност, без сериозен повод /току със значение за изведнъж, набързо/: "Не се оставя току-така по една мимолетна прищявка" /Ив.В./.

Към сложните наречия можем да причислим и образуваните чрез повторение не на отделен елемент, а на цялото просто наречие. Повторението в зависимост от семантиката на повторното наречие изразява нова степен на признака по възходяща или низходяща линия, в значение 'все повече или все по-малко, все по-силно, все по-слабо'. Има разлика между обикновено повторение на наречието, когато просто се изразява повторителност, и преминаването на повтарящото се наречие в сложно. В изречението: "Яваш, яваш, бай Таско, не бързай!" /Ем.Ст./, когато се изразява обръщение, подкана за извършване на действието по определен начин, повтореното наречие запазва своята самостоятелност, докато в други слу-

чаи се обединява от значението за нова степен на признака в сложно наречие. На повторително свързване се подлагат предимно наречията за начин и отчасти за време и количество.

Наречията за начин се свързват повторително, когато се отнасят към действия на лица и следователно поясняват действието и според поведението на субекта-вършител. Те могат да бъдат наречия за ускорено действие: "Но тоя неканен гост бързо-бързо се намножава" /Ив.В./. "Гайдата редеше ситно-ситно, играта ставаше буйна" /Й.Й./. "Едва след това се изкикоти и Катерина, ситно-ситно, сподавено" /Д.Тал./. "Стоянчо бързо-бързо отиде и се върна" /Д.Мант./. Наречия за реагиране на действие: "И сладко-сладко дъвчеше сухите зальци" /Й.Й./. "Седеше на къшния праг и проплакваше жадно-жадно" /Д.Анг./. Наречия за отношение към действието и за поведение: "Вратата се отвори и важно-важно влезе майка ѝ" /Г.Стам./. "Гузно се усмихваше и гледаше плахо-плахо" /Г.Райч./. За време е наречието рано-рано: "Рано-рано, още по тъмно се отропаха двама хайдуги" /Д.Мант./. Наречието едва-едва означава пак начина на действие, представен като степенност /съвсем слабо/: "Ния едва-едва погледна чехлите си" /Д.Тал./. "Ицо едва-едва надаваше ухо на чуждата врява наоколо" /Д.Тал./. "Щом започна едва-едва да се съмба, той поведе четата си" /Д.Тал./. За количество и степен се употребява наречието много-много, което има и оценъчен елемент за съжаление, неудовлетвореност и др.: "Ще трябва още много-много да се втълпяват правилата за членуване" /Б.Цон./. С уточняващо значение е наречието май-май: "Нешо май-май се сепна в Сливен, ама ще му мине" /Д.Мант./.

В сложните наречия с повторителност на компонентите значението за степенност на признака не е единствено. Освен че признакът се онагледява с повторителността, към него се прибавя и субективен елемент – отношението на говорещия, неговото неодобрение, ирония, осъждане и др.

Прави впечатление, че в сложните наречия, образувани по принципа на съчиняването, се запазва ударението на съставящите го думи, които запазват и своята цялост. Това може да породи съмнение във формалната цялостност на сложното наречие и като че ли влиза в противоречие с правилото за едноударността на думата. Но това впечатление е само на

първ поглед, защото наблюденията показват, че двата словообразователни компонента не реализират акцентна автономност, която да бъде свързана и със самостоятелно значение, а стават компоненти на една нова акцентна схема като ритмо-мелодичен елемент на структурно единство на сложното наречие. Не е случаен фактът, че в повечето случаи ударенията са паралелни, закономерно се повтарят на едни и същи поред срички в двата компонента, напр. горе-долу, криво-ляво, иди-дойди, отсам-оттатък. Освен това те не са равностойни по сила. И тук може да се говори за акцентен връх.

5. СЕМАНТИЧНО РАЗЧЛЕНЯВАНЕ

/лексемно обособяване/

Разгледаните досега принципи, начини и средства на словообразуване обясняват по-голямата част от производните наречия, тяхната връзка с другите части на речта, семантичните резултати от словообразователния процес. Отчасти беше засегната и производността на наречията от други наречия, свързани с формално-смыслово лексикализиране, морфемна деривация и композиране. Словообразователният анализ обаче не ще бъде пълен, ако не се разгледа лексемното обособяване на отделни лексико-семантични варианти на наречията, тяхното превръщане в самостоятелни думи, които продължават да съществуват като омоними на мотивиращото тяхната производност наречие. Тук семантичното разчленяване, което придава на варианта лексемна самостоятелност, е по същество лексемно обособяване, затова смятаме, че двата термина, които поотделно се мотивират с различни страни на един и същи процес, не се различават по своето семантично съдържание и отразяват оная сложна вътрешна дислокация, която обхваща лексиката на наречието като самостоятелна и развиваща се част на речта. Този процес потвърждава семантичната и морфологичната самостоятелност на наречието и задълбочаването на неговите вътрешни изменения след обособяването му изобщо от другите части на речта. И ако по обем процесът на семантичното разчленяване не може да се мери с резултатите от действието на останалите начини за образуване на наречията, то по своята дълбочина и перспектива той заема важно място в развитието на наречието. Това е израз на постоянното прегрупиране на лексиката и транспонирането на готовите словоформи

от една семантична сфера в друга, на активизирането им, на засилване на тяхната функция и утвърждаване в лексикалната система.

Семантичното разчленяване на наречията се изразява в две насоки: обособяване на лексико-семантичните варианти и лексикализиране на някои от формите, напр. на формите за степен.

5.1. Обособяване на лексико-семантичните варианти. По същество това е превръщане на един от вариантите в самостоятелна лексема, която става омоним на наречието, от чиято многозначна единност се е отделил вариантът. Процесът трябва да се разгледа с оглед на причините и условията на настъпващата омонимия, както и с оглед на податливостта на различните видове наречия към такива качествени промени. Напр. наречието веднъж с първоначалното си значение за еднократно извършване на действието принадлежи към класа на количествените, но от това значение се е отделил лексико-семантичен вариант на базата на признака за неопределеност и отнасяне на количествената измеримост към някакъв момент, а след това този вариант се обособява в самостоятелно наречие за време със значение за протичане в миналото. С оглед на посоката на лексемно обособяване в нашия език съществуват известни закономерности. Най-голямо е движението от обстоятелствените към определителните, а вътре в групата на обстоятелствените – от наречия за място към наречия за време, условие и др. Както се вижда от анализирания материал, един от най-точните критерии за разграничаване в случая на омонимията от семантичната вариативност на лексемата е принадлежността към различните лексико-семантични класове наречия.

5.2. Лексикализация на формите за степен. Степенуването обхваща изцяло качествените наречия и отчасти обстоятелствените и е по-скоро един семантичен регулатор, който диференцира някои разновидности на семантиката на наречието. Заедно с това то поражда и ново семантично отношение – компаративно, налага на наречието нова рекция. По начало формата за степен и на прилагателните, и на наречията притежава вече известна самостоятелност, но тя не придобива характер на нещо съвсем различно по семантика от основната форма дотогава, докато, общо взето, запазва вариатив-

ността си в семантичните граници на лексемата като нейна конкретна реализация. Настъпи ли процес на обобщаване и обособяване поради пресичане на семантичните полета, тогава тя се преобразува в нова лексема. Това обособяване има някакви предпоставки в самата семантика на преобразуващото се наречие, в наличието на такива минимални компоненти на значението, които лесно се трансформират под влияние на категориалното степенно значение в ново лексикално. Тези компоненти, податливи на трансформация в семантичната структура на наречието, са може би по-абстрактните семи за минималност и максималност, които степенуването засилва и променя качествено. В такъв случай отделните форми за степен се откъсват от цялостната парадигма върху основата на едно и също лексикално значение, а се обособяват като отделни лексеми, нова семантична и синтактична парадигма. Обикновено лексикализацията тук е свързана не само с превръщане на степенното значение в лексикално, но и със семантично преориентиране към нов семантичен клас, напр. от място към време, от време към количество или към начин и др., напр.: напред /къде/ - най-напред, по-напред /кога/, подир /къде/ - по-нататък/кога/, вече/кога/ - повече/колко/. Примери: "Вие сте длъжни по-напред да си видите сметките с назе" /Л.Кар./, "По-напред още можеше да се действува на разума" /П.К. Яв./, "Най-напред е бил шест години чирак" /Мих.Г./, "Беше ни на шега най-напред" /Ст.Ц.Д./, "Урагана престана, халата спря най-подир" /И.И./, "Друг ще дойде по-нататък" /И.И./, "Не мога да търпя повече" /Д.Гал./, "Ал най-вече викаше един великан с червеникава брада" /Ст.Заг./, "Такива са най-вече лиричните песни" /П.П.Сл./, "Баба Руса много се късаше, най-напред като видеше някои признаци на болестта" /В.Друм./, "Стой пастирю - завика един болярин, дето най-напред вървеше" /Ст.Заг./, "Той стои по-горе" /Ив.В./.

Семантичното преориентиране е в основата на лексикализацията, на лексемното обособяване. Но това не значи, че лексикализацията е винаги за сметка на изходната, мотивиращата форма, която в повечето случаи продължава да се употребява наред с нововъзникналия омоним, напр. наречието по-нататък се запазва като сравнителна степен на наречието за място: "Не искаше да върви по-нататък" /Д.Гал./, "Някъде по-нататък някой бе отпуснал сърцето си и пееше" /Д.Гал./, Също-

то се отнася и за наречията напред, накрая и др. за разлика от наречието вече, което във формата повече губи значението си за време.

По-слабо изразена е лексикализацията на формите за степен в границите на един и същи семантичен клас, напр. за време. Тук най-често лексикализацията е непълна и се разпознава най-добре с отчитане на парадигматичната характеристика на формите. Напр. наречието най-сетне, когато излезе от парадигмата на сетне и започне да означава не по-висока степен в темпоралната последователност, а силна изразеност на протичането и сигурност, неочакваност, приключеност и др., става ново наречие. Същото и за наречието най-после: "Най-сетне и над българите повея въздухът на свободата" /Л. Кар./; "Най-сетне сетил се някой, че въпросът е за проф. Иречек" /Ал.К./; "Най-сетне решили да отида у Спировичини" /Л.Кар./; "Най-после след два часа уморен спусък от Арабак ние я стигаме" /И.В./; Лексикализацията на последните две наречия не е чужда на крайно семантично и категориално-морфологично преобразуване в категорията на служебните думи, частици, детерминативи и др.: "Или, най-после, у писателят, който е можал да напише колко-годе остроумна статийка" /Л.Кар./; "Шях най-сетне да се разправя" /К.Вел./; "Най-сетне къщата беше нейна и после, прилично е човек да се посъветва със стопанката си" /Д.Тал./; Различно, но, общо взето, по-слабо изразена е лексикализацията на наречия като по-настрана със значение за начин, по-късно, по-рано и други за време, когато означават определен период, а не разновидност на даден момент: "Поръчката узнах по-късно" /П.К.Яв./; "А долната му челюст, както по-рано, трепереше" /Й.Й./.

6. АДАПТАЦИЯ НА НАРЕЧИЯ

Към този начин на образуване на наречията в съвременния български език причисляваме ония от тях, които имат чужд произход и тяхното настаняване е свързано с някои промени, резултат на приобщаването им към системата на българския език, които имат значимостта на явление от тяхната производност. Различаваме главно две прояви на адаптиране - преминаване на готово наречие от друг език в българския с

някои допълнителни морфемни изменения, и втори - адаптиране на лексикализацията, когато от друга част на речта в туждия език на българска почва се преминава към обособяване на наречие. Тъй като тези промени са свързани с образувне на дадена словоформа, ние ги смятаме за явление на слоообразуването. Повечето от чуждите наречия преминават в български език с готова словоформа. Но една част от тях се отнасят към втория начин на адаптиране, когато настъпват допълнителни промени, включително и формиране на словоформата на българска почва. Например френското предложно съетание *à jour* /'на ден'/ се слива в наречието *ажур*, *en face* /'в лице', 'анфас'/; латинското *a priori* /'от порано'/ - *априори*, а *posteriori* /'от следващото'/ - *апостериори*. Наречия, които преминават с готова форма, са следните: от латински език - контра, gratis; от италиански - адажио, анданте, форте, нето, бруто; от френски - неглиже, контрабанда, зигзаг; от руски - всуе; от турски - барабар, топтан, башка, хептен, хеле; от персийски - хемен, муфта и др.

Чуждите наречия в лексиката на съвременния български език са незначителни на брой. Те са резултат на активен и продължителен словообразователен процес със средствата на самия език и с използване на всички словообразователни начини, затова наречието принадлежи в преобладаващата си част към самобитната българска лексика. Някои от проявите на словообразователния процес са вече завършени и принадлежат към историята на езика, а други са твърде ярко изразени в съвременното му състояние. Тук беше направен опит за изясняване по-скоро на словообразователната структура на наречията и това даде възможност за използване на синхроничния метод, придружен с някои диахронични отправки, за да се даде пълна картина на тяхната производност от другите части на речта. Словообразователната структура беше изяснена върху анализ не само на деривационната последователност на възникване на наречието, но и на семантичните процеси, които обуславят или извършват самата адвербиализация. Този подход, както и изясняването на други съпътстващи слоообразуването явления, като синтагматичните промени, парадигматичната определеност, полисемията и др., бяха поставени върху основата на някои нови методологически принципи, което също ще допринесе по-нататък за изработване на цялостна концепция, свързана с усъвършенстване на теорията за слоообразуването на наречието и цялостното му проучване.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА НАРЕЧИЯ В СОВРЕМЕННОМ БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКЕ

Станьо Георгиев

/Резюме/

Настоящее исследование является продолжением монографии на ту же самую тему, первая часть которой - о формально-смысловой лексикализации, была опубликована в т. XI, кн. 1 "Труды ВТУ". Во второй части анализируется словообразовательная структура производных наречий, образованных остальными пятью способами: семантической деривацией /конверсией/, т.е. образование наречий путем лексикализации несклоняемых и склоняемых форм имен существительных - вечер, вечерта, дълбоко, дружески, денем, лете, лятос, мигом; фразеологизацией /составные наречия/ - ей сега, все още, също тъй, само тогава, още повече, тъкмо тъй, след като, по нашему; морфемной деривацией, т.е. образование наречий помощью аффиксов, какими являются суффиксы -аде, -яче, -ка, -ешком, -ешката, -ата, -ак, -ък, -ко, -ичко, -ичка, -ага, -ава, -ява и др. - бързешком, веднага, шепнешката, тихата, инак, еднъжки, полекичка, далеко, тъдява и др.; словосложением, т.е. сложные наречия, образованные при слиянии двух или больше основ - весден, тихомълком, тук-там, горе-долу, отде-накъде, утре-другиден, ситно-ситно; семантическим членением /лексемное обособление/, когда лексикализуются отдельные лексико-семантические варианты наречия, - тогава /для условия/, веднъж /для времени/, най-подир /для времени/, повече, най-после, и адаптацией наречий иностранного происхождения - контра, гратис, барабар, башка и др.

При анализе словообразовательной структуры наречий затронуты и некоторые вопросы исторического характера, например распадание склонения, отношение между мотивирующим словом и производным, между мотивирующей основой и формантом или формантным словом, семантические трансформации при формировании адвербиального значения, сопровождающие

словообразования процессы синтагматического и парадигматического характера и др.

Этим заканчивается представление обо всех способах словообразования наречий в современном болгарском языке.

WORD-FORMATION STRUCTURE OF THE ADVERB IN MODERN BULGARIAN

Stanyo Georgiev

/Summary/

The present study is a continuation of the monography on the same theme, whose first part dealing with the formal semantic lexicalization was published in Papers of the University of Velico Tirnovo, v.XI, book 1, 1975.

This second part analyses the word-formation structure of derived adverbs formed in the following five ways: semantic derivation /conversion/ - formation of adverbs by lexicalization of undeclinable and declinable forms of the nouns - вечер, вечерта, дълбоко, дружески, днес, денем, лете, мигом, лятос; formation of phrases /compound adverbs/ - ей сега, все още, също тъй, само тогава, още повече, тъкмо тъй, след като, по нашему; morphemic derivation - formation by means of affixes such as the suffixes -аде, -яче, -ка, -ешком, -ешката, -ата, -ак, -ък, -ко, -ичко, -ичка, -ага, -ава, -ява и др. - бързешком, веднага, шепнешката, тихата, инак, еднажки, полекичка, далеко, тъдява и др.; composition - compound adverbs, formed by mergence of two or more than two bases, вседен, тихомълком, тук-там, горе-долу, отде-накъде, утре-вдругиден, ситни-ситно; semantic dismembering /isolating of lexemes/, when separate lexico-semantic variants of the adverb are lexicalized: тогава /change from time to condition/ веднаж /change from quality to time/, най-подир /change from place to time/; adaptation of foreign adverbs - контра, гратис, барабар, башка и др.

In the analysis of the word-formation structure of the adverbs some problems of hystorical character are also touched upon, such as the problem of disintegration of the declension, the relationship between motivating base and new formation, semantic transformations in the process of formation of adjectival meaning, concomitant word-formation processes of syntagmatic and paradigmatic character, etc.

With this second part of the study a complete picture of the adverb word-formation is given.

СЪКРАШЕНИЯ

- Ал.К. - Алеко Константинов
А.Гул. - Андрей Гуляшки
А.Стр. - Антон Страшимиров
Ант.Д. - Антон Дончев
Б.Цон. - Беньо Цонев
Б.Райн.-Богомил Райнов
В.Друм. - Васил Друмев
В.нов. - в. "Вечерни новини"
Г.Мил. - Гео Милев
Г.Кар. - Георги Караславов
Г.Кирк. - Георги Кирков
Г.Райч. - Георги Райчев
Г.Стам. - Георги Стаматов
Д.Анг.-Димитър Ангелов
Д.Бл. - Димитър Благоев
Д.Д.-Димитър Димов
Д.Мант. - Димитър Мантов
Д.Тал. - Димитър Талев
Ел.Б. - Елисавета Багряна
Ел.П. - Елин Пелин
Ем.К.-Емил Коралов
Ем.М. - Емил Манов
Ем.Ст. - Емилиян Станев
Зах.Ст. - Захари Стоянов
Ив.Б. - Иван Богоров
Ив.В. - Иван Вазов
И.В. - Илия Волен
Й.Й. - Йордан Йовков
Й.Рад. - Йордан Радичков
К.Вел. - Константин Величков
К.Калч. - Камен Калчев
К.Хр. - Кирил Христов
Л.Кар. - Любен Каравелов
Л.фр. - в. "Литературен фронт"
М.Груб. - Мария Грубешлиева

- Мих.Г. - Михалаки Георгиев
М.Крем. - Михаил Кремен
Мл. - Стефан Младенов, Етимологичен и правописен речник
на българския книжовен език, С., 1941.
Н.вр. - сп. "Ново време"
Н.к. - в. "Народна култура"
Н.Лил. - Николай Лилиев
Орл.В. - Орлин Василев
О.ф. - в. "Отечествен фронт"
П.К.Яв. - Пейо Крачолов Яворов
П.П.Сл. - Пенчо Петков Славейков
П.Р.Сл. - Петко Рачев Славейков
П.Ю.Т. - Петко Юрданов Тодоров
Р.д. - в. "Работническо дело"
Св.М. - Светослав Минков
Ст.Дич. - Стефан Дичев
Ст.Заг. - Стоян Загорчинов
Ст.Мих. - Стоян Михайловски
Ст.Ц.Д. - Стоян Цеков Даскалов
Стр.Кринч. - Страшимир Кринчев
Т.Г.Вл. - Тодор Генчев Влайков
Тр.дам. - Троянски дамаскин
Т.И. - Тодор Икономов
Уч.д. - в. "Учителско дело"
Хар.Р. - Харалан Русев
Хр.Б. - Христо Ботев
Хр.Бръз. - Христо Бръзицов
Хр.См. - Христо Смирненски

СЪДЪРЖАНИЕ

2. Семантична деривация /конверсия/	103
2.1. Наречия от несклоняеми форми на имената	105
2.1.1. Наречия от съществителни имена	105
2.1.2. Наречия от прилагателни имена, причастия и числителни	109
2.2. Адвербиализация на падежни форми	127
2.2.1. Наречия от родителен, дателен и винителен падеж на имената	129
2.2.2. Наречия от творителен падеж	131
2.2.3. Наречия от местен падеж	138
2.3. Фразеологизиране /образуване на съставни наречия/	141
3. Морфемно образуване	156
4. Композиране /сложни наречия/	169
5. Семантично разчленяване /лексемно обособяване/	180
5.1. Обособяване на лексико-семантичните варианти ...	181
5.2. Лексикализация на формите за степен	181
6. Адаптация на наречия	183
Резюме на руски език	185
Резюме на английски език	187

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XIII, кн. 2 Филологически факултет 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE

"CYRILLE ET METHODE" DE V. TIRNOVO

Tome XIII, livre 2 Faculté philologique 1975

ЦВЕТАНА КАРАСТОЙЧЕВА

ЗА ПРОЗВИШАТА В СЛЯНГА НА УЧАЩИТЕ СЕ

/с оглед към тяхната деривация/

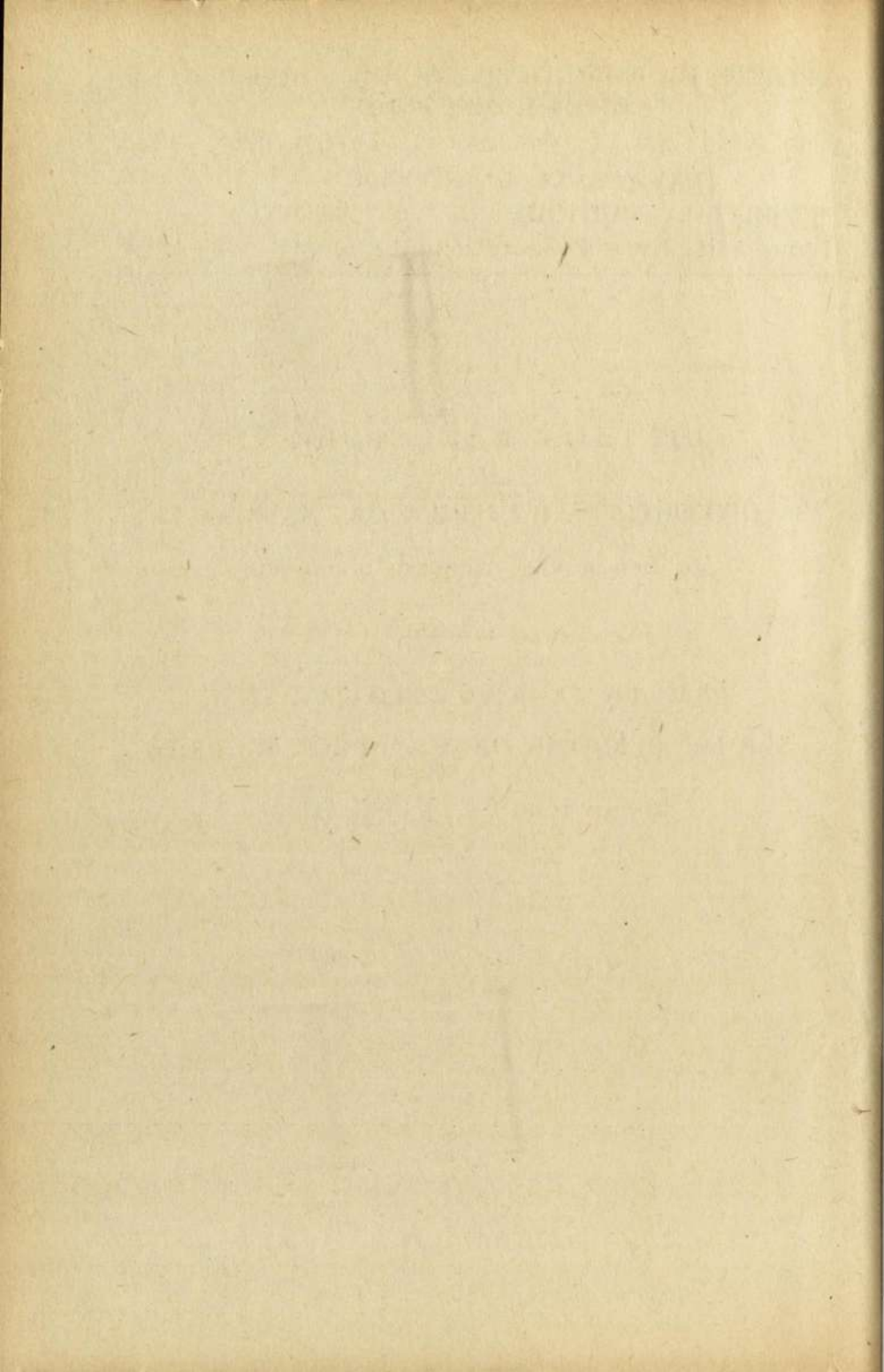
TSVETANA KARASTOITCHEVA

SUR LES SURNOMS DANS L'ARGOT SCOLAIRE

/compte tenu de la dérivation/

София 1978

УВОДНИ БЕЛЕЖКИ

Прозвишните названия са неутвърдени юридически, неофициални собствени имена. За разлика от обикновеното собствено име, което има само номинативна функция, прозвището със запазена вътрешна форма дава информация за лицето, характеризирайки го според действително притежавани от него или приписвани му черти, т.е. информация, която е в по-голяма или в по-малка степен субективна. Номинация и квалификация тук почти неизбежно се съчетават в един акт. Прозвището представя кратка /в повечето случаи едностранчива/, но остроумна и обикновено силно експресивна анотация за обекта. То може да битува в по-ограничен или по-широк кръг /семейство, приятелска компания, колектив, свързан с общност на територията, професията или интересите/, да има по-дълъг или по-кратък живот, да се отличава с оригиналност на асоциацията и словообразователната си структура или да се среща и в други корпорации. В своето микрополе¹ обаче през определен отрязък от време индивидуалното прозвишно название има еднозначна съотносимост, което позволява да се употреби и самостоятелно, без лично име, към което да се приложи.

Като своеобразна характеристика-синтез на най-очевидните качества на личността прозвището попада на младия човек. Неговото откровено изразено отношение към действителността и стремеж да квалифицира, да даде оценка на всяко нещо се реализира в чист вид. Като се прибави изострената наблюдателност и остроумие на младите, желанието им да се посмеят, да блеснат със своята находчивост и необичайност на асоциацията в очите на околните, може да се намери отговор защо прозвищата в този корпоративен говор са толкова много на брой, така разнообразни по източници и словотворчески похвати, защо се употребяват без резервите, характерни за работените езикови и речеви прояви.

---

¹ Терминът се употребява в значение 'конкретен колектив, в който прозвището се намира в обръщение'.

В българското езиковедско познание проблемът все още не е изследван цялостно и многоаспектно, но интересни проучвания над диалектни прозвища, образувани със специфични форманти, както и върху лексико-морфологични и словообразователни особености на прозвищата в нашия език са публикувани от редица езиковеди.² Ономатологически изследвания на групов говор /и изобщо на социолект/ досега не са правени.

В предлаганата работа за пръв път у нас се представят прозвища, функциониращи в слянџ³, и се анализират конкретно с оглед към словотворческите похвати. В хода на изложението правим опит да докажем, че в областта на слянговите прозвища лексико-семантичната деривация далеч не е единственият начин за словообразуване /касае се за общоприето у нас становище, направено върху материали от диалектите и разговорния стил/.

² Вж. Ст. Н. Шишков, Родови и прякорни имена в с. Чукуркьой, сп. Родопски напредък, 1904, 7, с. 220; Ст. Младенов, Панагюрски прякори и челядни имена на -ек и -ековци, сп. Родна реч, 1933, 3-4, с. 165-166; Ст. Младенов, Към имената и прякорите на -ек в Копривщица, сп. Родна реч, 1934, 2, с. 100-101; П. Стайнов, Семейни имена на -ек и -ековци в копривщенския списък, сп. Родна реч, 1933, 5, с. 210; Ст. Васев, Копривщенските прякори и родови имена на -ек, сп. Родна реч, 1934, 3-4, с. 157-158; Св. Иванчев, Пак за панагюрските и копривщенските прякори на -ек, сп. Език и литература, 1960, 3, с. 223-225; Н. Ковачев, Панагюрските и копривщенските прякори на -ек в светлината на топонимичния материал от Габровско, Севлиево и Троянско, сп. Български език, 1962, 3, с. 217-220; Ст. Илчев, Лични и фамилни имена в Стара Загора, сп. Български език, 1964, 1, с. 40-50 /48-49/; Ст. Георгиев, Собствените прозвищни имена, сп. Български език, 1971, 1, с. 19-27.

³ Възприемаме термина слянџ във фонетичната разновидност, предложена от Ст. Стойков и разпространена сред българските диалектолози. Вж. Ст. Стойков, Българска диалектология, С., 1968, с. 239. Срв. и транскрипцията на английската дума slang като сланг или сленг напр. у Ал. Милев, Й. Братков, Б. Николов Речник на чуждите думи в българския език, С., 1964, с. 589.

От богатия, непубликуван досега материал, събиран лично от нас в продължение на няколко години по директен и анкетен метод, тук изнасяме малка част като илюстрация към отделни начини и типове. Информаторите са ученици и студенти, преминали горния курс на обучение през 60-те и началото на 70-те години, посещавали средни и висши учебни заведения в най-различни селища на страната. Особено голяма помощ ни оказаха студентите от Великотърновския университет, за което им изказваме признателността си. Прозвища от книжни източници съзнателно не са използвани. Тъй като говорът е социален и възрастов, а не териториален, не сметохме за уместно да отбелязваме селищата и учебните заведения, в които са се родили и употребявали прякорите, а в някои случаи функционират и днес /тези сведения фигурират обаче в документацията ни/. От друга страна, много прозвища с еднакво звучене се използват в различни колективи с еднаква или с различна мотивировка, тъй като признакът, послужил като основание при възникването им, може и да не бъде еднакъв /материалът убеждава, че учащите се притежават изключителна фантазия и разностранна осведоменост/.

Бихме искали да подчертаем, че в никой случай не сме искали да засегнем отделни лица, че на прозвищата сме гледали изключително като на лингвистични факти, даващи възможност да се обоснове преди всичко голямото деривационно разнообразие на прозвищата в този групов говор за разлика от другите некодифицирани езикови и речеви прояви, а по-късно - в бъдещо проучване - да направим изводи за стилистичната диференциация в тази област на слянговата лексика, както и социологически наблюдения за учащата се младеж в нашата страна.

Предлаганата интерлингвистична класификация е продуцирана от характера на материала и не е заимствувана. На най-висш ранг на членение тя неминуемо повтаря други класификации, защото се касае за всепризнати универсални начини на словопроизводство.

Има случаи, когато прозрачната вътрешна форма прави излишен коментара, особено за лица-филолози. Ако все пак си позволяваме да оставим някои по-елементарни обяснения, то е, защото в различните колективи мотивировката може и да не бъде идентична, а в отделни случаи тя дори е неочаквана. От друга страна, бихме искали аргументацията да бъде

достъпна и за читатели с по-ограничена лингвистична подготовка.

При разработване на някои теоретични аспекти сме използвали предимно монографията на А.В.Суперанская "Теория имени собственного"⁴, както и други съветски приноси, които в хода на изложението са цитирани. В повечето случаи те не са посветени на прозвищата, а на антропонимите и ономите изобщо.

ПРОЗВИШАТА В СЛЯНГА НА УЧАШИТЕ СЕ С ОГЛЕД КЪМ НАЧИНИТЕ ЗА ТЯХНОТО СЪЗДАВАНЕ

Деривацията на прозвищните названия в слянга е най-разнообразна. Няма да бъде пресилено твърдението, че младият човек и в тази област учудва с богатството на асоциациите, с уменията си да използва всички начини за деривация,⁵ със сполучливия подбор /а в отделни случаи – комбиниране/ на словообразователни похвати и модели.

Наблюдаванията върху начините и похватите за набиране на лексиката в слянга⁶ ни позволяват твърдението, че всички, характерни за слянга, начини и типове за създаване на думи са застъпени и в областта на прозвищните названия /макар и не с всичките си разновидности и при различен инвентар на

⁴ Вж. А. В. Суперанская, Теория имени собственного, М., 1973, с. 366.

⁵ Придържаме се към терминологията на Н. М. Шанский /вж. Очерки по русскому словообразованию, М., 1968, с. 252-295/, незначително опростена в отделни случаи – за краткост /напр. у нас семантичен, синтактичен начин вм. лексико-семантичен, респ. морфолого-синтактичен/. Абревиацията и елипсата разглеждаме като вид съкращаване, а игрословието и композицията се обособяват в отделни начини поради значителните структурни отлики на лексемите-деривати, функциониращи като прякори.

⁶ Вж. Цв. Карастойчева, Към характеристика на съвременния ученически слянг /с оглед към похватите за набиране на лексиката/, "Трудове на Великотърновския университет, т. 12, кн. 2 /под печат/.

предпочитаните словообразователни форманти/. Обстоятелството, че прозвищата в слянга са по правило мотивирани,⁷ представя допълнително условие, с което младите успешно са се справили.

Докато при почти всички собствени имена връзката на името с понятието се стреми към нула,⁸ тъй като общото между денотата-лице и денотата-предмет е само в плана на израза /имат еднакъв денотатор/, но не и в плана на съдържанието /срв. Зорница 'звезда' и 'име на лице', Лилия 'цвете' и 'име на жена', Красимир 'име на мъж', който би могъл да бъде и грозен/, редуцията в семантиката на нарицателното, послужило за основа на прозвището,⁹ е нежелателна, защото прозвището се създава като "говорешо име", като име с прозрачна вътрешна форма. Ако липсва мотивировка, прозвището се изравнява с останалите собствени имена,¹⁰ тъй като има само различителни, денотиращи свойства, но не е в състояние да квалифицира, да буди емоции. При това положение то не може да разчита на комичен ефект /освен ако е някое причудливо звукосъчетание/. Докато значението на останалите собствени имена не зависи от конотацията на влизащите в него конотиращи думи и догадките, които правим, могат да се окажат погрешни¹¹ /башата на Механджиев и Бъчваров не е задължително да бъдат по професия кръчмар или бъчвар, нито Правдолюба - да говори винаги истината/, то вероятността в прозвището да се оглеждат действителни черти на лицето е много голяма. В този смисъл прозвищата са конотативни думи, тъй като означават или заменят характеристика, а не са само демонстративни символи.¹¹ Те могат да

⁷ Изключенията са малко.

⁸ Вж. А. В. Суперанская, цит. съч., с. 258.

⁹ Пак там, съч. с. 256.

¹⁰ Останалите антропоними са "вън от етимологията", т.е. с "отрязани семантични връзки" /вж А. В. Суперанская, цит. съч., с. 105-106/; за тях "етимологията не е задължителна, а понякога е пагубна" /вж. В. А. Никонов, Задачи и методи антропонимики, сб. Личные имена в прошлом, настоящем и будущем, М., 1970, с. 39/.

¹¹ Вж. тезите на Мил и Стебинг, изложени от А. В. Суперанская, цит. съч., с. 62, 67.

бъдат сравнени с анотация на лицето, в която са отбелязани данни от неговата характеристика /биологична, психична, професионална/. Прозвището информира, макар и едностранчиво, тъй като обикновено се базира само върху един признак. Вън от присъщото му микрополе информацията, носена от прозвището, остава абстрактна, несвързана с конкретно лице. Почти във всяко училище има по една учителка, наречена Бялата смърт или Кобрата, но е необходимо предварително запознаване с лицето, както и предварително уточняване на признаците, Залегнали в прозвището, защото те могат и да не бъдат еднакви /срв. Кобрата: 1/ 'учителка по биология'; 2/ 'учителка, която е много грозна'; 3/ 'учителка, която носи очилата'; 4/ 'учителка, която е неприязнено настроена към учениците'; 5/ комбинация между два или три от тези признаци. Баба Яга: 1/ 'възрастна учителка'; 2/ 'учителка, неприязнено настроена към учениците'; 3/ 'учителка, която се облича безвкусно, старомодно'; 4/ 'учителка с много бавна походка'; 5/ комбинация на два от тези признаци/. В този смисъл В. Болотов говори за минимален контекст, за сигнал на собственото име, посредством който дадено име се съотнася с определено ономастично поле.¹² Защото "собственото име е индивидуален термин, който се простира със същото значение само към един и същ индивид"¹³.

1. Лексико-семантично словообразуване
/семантична трансформация на общонародни, диалектни,
арготични и чужди думи и словосъчетания/

Като неофициални имена прозвищата са присъщи на некодифицираните езикови прояви. Правейки изводите си върху прозвища, функциониращи в разговорния стил, Л. Андрейчин и Ст. Георгиев посочват, че те се образуват изключително по пътя на семантичната деривация /прозвищата "по произход са съществителни и прилагателни имена, употребявани като прякори без никакви специални наставки, но винаги членувани". "Вече се посочи, че принципът на словообразуването тук е

¹² Вж. В. Болотов, К вопросу о значении имен собственных, сб. Восточнославянская ономастика, М., 1972, с. 336.

¹³ Вж. А.В.Суперанская, цит.съч., с. 59.

един - семантичният, поставен върху основата на пренасяне на названието, с допълнителен морфологичен признак членуване. За целта специални морфемии не се използват.¹⁴ Наблюденията ни над прозвищата в слянга на учащите се показват, че в него семантичният словообразователен тип е основен, но не и единствен.

1.1. Запазването на мотивировката при прозвищата в слянга е желателно и дори се явява необходимо условие за техния по-дълъг живот. Заимствуването на готови думи /названия на предмети или признаци/ и използването им като прозвища се основава на обективна връзка или е образно мотивирано. Пренасянето на названието се извършва по универсалните пътища - метафора, метонимия, хипербола, ирония.

1.1.1. В една детайлна екстралингвистична класификация, която поради липса на място не се помества, се опитахме подробно да регистрираме и класифицираме множеството мотиви, подтикнали към асоциации, чрез които се хвърля мост между човешката физика и психика, от една страна, и обкръжаващия ни свят, от друга. По-голямата част от тези асоциации се основават на сходство в материалната характеристика, т.е. касае се за метафорическо пренасяне на названието. Съпоставката на човек с обект /предмет или лице, съществуващи реално или рожба на изкуството/ или с качество от материалната действителност е вътрешна, скрита.¹⁵ Актът на предициране на признака не е аналитичен, разчленен, защото съществува опасност да бъде възприет буквално, а в същност "фактическото положение е недействително по своята предметно-понятийна същност"¹⁶. Синтетичното представяне на признака като приложение към лично име, както и обсебването на функциите и на собствено име, и на приложение в случая сигнализира недействителност на ситуацията /Петьо Копчето не означава, че Петьо е копче, а че Петьо прилича по нещо на копче, че Петьо е сравнен с копче/. Белегът, върху който

¹⁴ Вж. Л. Андрейчин, Основна българска граматика, С., 1944, с. 101; Ст. Георгиев, цит. съч., с. 24.

¹⁵ Тезата ни за скрито сравнение потвърждават прозвищата, елипси от традиционни сравнения - Петела /от върви наперено като петел/, Рибата /от мълчи като риба/.

¹⁶ Вж. Ст. Георгиев, цит. съч., с. 20.

се осъществява сравнението, се изолира от многото признаци и се представя като основен, като репрезентативен. Сполучливо изяснява механизма на номинацията при прозвищата Ст.Георгиев - "Приписването на качеството става обикновено по метафоричен път, докато отделянето, определянето на самия признак на съотнесеност почива върху явление, обратно на синекдохата. Отделеният признак се изразява чрез названието на цялата семантична структура на съществителното приложение."¹⁷

Обстоятелството, че много прозвища функционират в ученически колективи, при които прякото заимстване е невъзможно, ни кара да считаме, че някои нарицателни се схващат като символ, като олицетворение на нещо стабилно и характерно. Връзката между нарицателното и признака в повечето от тези случаи не се е автоматизирала, затова рядко е намерила израз в традиционни сравнения.

Метафората в слянга на учащите се е почти неделима от хиперболата. Това е следствие от обстоятелството, че експресия и емоционалност са предварително зададени, и то във възможно най-висока степен. Преувеличаването на сходството по линия на водещия признак става необходимост.

Комплексът от асоциации при собствените имена е още по-голям, отколкото при нарицателните.¹⁸ Всеки член на корпорацията има право да създава прозвища /които често остават еднокорпусни/, а асоциациите на човека са индивидуални, неповторими. В материала, който изнасяме, се срещат всички класически белези, върху които се базира пренасянето на названието по метафорен път,¹⁹ а именно:

- големина /обемност/ - Врабчето, Копчето 'прозвища на

¹⁷ Вж. Ст.Георгиев, цит. съч., с. 20.

¹⁸ Вж. А.В.Суперанская, цит.съч., с. 285.

¹⁹ Признаците съзнателно не се диференцират детайлно, тъй като това би довело до дублиране с екстралингвистичната класификация, за която споменахме. Много белези, които там са модус за пораждаване на прозвищата, тук се разглеждат във функция на звено между двата денотата: този, който дава названието, и този, който получава названието като прозвище.

лица, слаби и дребни'; Слона, Хиперболата 'на лица с едра фигура';

- височина /ръст/ - Антената, 'на лице с висок ръст'; Бълхата, Топлийката 'на лица с нисък ръст'.

- форма /контури на главата и и тялото, овал на лицето/- Камилата 'на учител с гърбица'; Крушата, Ряпата 'на ученици, чиято глава по форма наподобява съответните предмети'.

- цвят /на кожата, косата или облеклото/ - Божура 'на съученик, който лесно се изчервява'; Жълтѝка 'на учителка с блед тен на лицето'; Мефистофел 'на ученик с тъмна кожа', /т.е. черен като дявол/, Сламата 'на учителка със силно изрусена коса'; Симфония в синьо 'на лице, проявяващо предпочитание към дрехи, сини на цвят'; Чубрата 'на учителка, която постоянно е облечена в една и съща рокля с цвят на чубрица'.

- външна прилика - Бандита 'на учител, който има брада и носи черни очила'; Бисмарк, Де Гол 'на учители, които според учениците напомним съответните исторически личности'; Жан Марѝ 'на учител, приличащ по външност на известния киноактьор'; Татарина 'на лице с малки, присвити очи'.

- зрими движения - Гемията, Костенурката 'на лице с бавна, мудна походка'; Слънчогледа - 'на ученик, който в час постоянно се върти на чина и се обръща назад'.

- черти на характера - Бар-дѝмата е прозвище на 'учителка, която обича да посещава ресторанти, пуши и се държи прекалено свободно в обществото'; Ветропоказателя, Ибрикчийката, Шарлатанина - 'на учители, които се приспособяват към обстоятелствата, проявяват безпринципност и се кланят на по-силните'; Игѝменката - 'на директорка на общежитие за учащи се, която ревностно следи за спазване на реда'; Каменното цвѝте 'на учител, постоянно намръщен и без настроение'; Драката 'на преподавател, който поставя много слаби оценки'; Фараона 'на надменен учител, който не отговаря на поздравителта на учениците'.

- умствени способности - Овцата, Тиквата 'на лица с ниска култура'; Професора, Философа 'на ученици със задълбочени знания'.

- дарби - Художника, Чучулигата

- сходство в поведението - Вожда е наречен учител, енергичен и с добър организаторски усет; Джѝнтълмена - учител с изискани обноски. Мѝминка - класна ръководителка, която

не прикрива обичта си към учениците и се грижи за тях; Палаша, ... Полицайката²⁰ - учители, отнасящи се с недоверие и подозрителност към учениците; Шута - учител, който умислено премахва дистанцията между себе си и учениците, мислейки, че това се харесва.

- общност на функцията - Кречеталото е прозвище на бърлива съученичка, а Оросителната система - на учителка, която при говорене изпуска слюнка.

Младите хора са склонни към абсолютизиране в преценките си. Машабите на преувеличение, критериите за хиперболизация в слянга са по-различни в сравнение с езиковите прояви, където експресивността не е така показна. Но ако хиперболата е преувеличаване на размерите, силата или значението на изобразявания предмет,²¹ то като прозвища, при които преяснянето на названието е станало по пътя на хиперболата, можем да посочим Айфеловата кула 'на висок съученик', Аполон 'на красив учител', Баба Яга 'на учителка, неприязнено настроена към учениците', Зевс, Исус 'на преподаватели, към които учениците изпитват уважение заради интелектуалните им качества и професионалната им подготовка', Зеленото чудовище 'на учител, строг и груб в отношенията си към учениците', Мунчо 'на съученик с ниска култура и с ограничени умствени възможности', Подвижната лудница 'на учител с неуравновесен и избухлив характер', ... Секирата, ... Смъртта 'на преподаватели, които пишат много слаби оценки', Терсит 'на учител, чиято външност се преценява като непривлекателна', и др. Както вече споменахме, според нас при прозвищата в слянга подобно разграничаване е безпредметно, тъй като разликата в повечето случаи е релативна и се диктува от обстоятелството, дали в случая акцентът ще се постави върху същността на признака, послужил като основа за асоциацията, или върху степента, в която той е застъпен.

²⁰ Личните имена, към които се прилагат прозвища, няма да бъдат посочвани. Изпускането им се сигнализира със знак /.../. Само когато лично или фамилно име е послужило за основа при възникване на прозвище, то се привежда за изясняване на вътрешната форма.

²¹ Вж. Иванова-Мирчева, Преносно значение на думата и преносимост на значението, Известия на Института за български език, кн. VI, 1959, с. 20.

1.1.2. Желанието на младите да се забавляват, да блеснат с неочакваността на хрумванията си прозира в прозвищата, при които асоциацията се базира върху противоположност на признаците /ирония/ - ... Балерината /в действителност е много пълна/, Батето /ученикът е по-нисък на ръст от съучениците си/, Бленуващи устни /лицето на учителя е обезобразено от киселина/, Военния /в същност е пазач, който постоянно носи униформата си/, Идола /с прекалената си стеснителност учителят съвсем не е идеал за възпитаниците си/, ... Истината /ученикът много лъже/, Нашата майка /грижовността и доброжелателността на лицето се поставят под съмнение/, Озона /присъствието на учителката не ободрява, а внася подтискаща атмосфера/, Поразяващата ръка /лицето е с парализирана ръка/, Санчо /прозвището е дадено на висок и слаб ученик, на когото много повече би подходило името на Дон Кихот, Санчовата антитеза/, Скромна ... /според учениците учителката има прекалено свободно държане в обществото/, Бай Фас /учителят е много висок/, ... Шекърчето /прозвището е дадено на учителя заради прекомерната му строгост и възискателност/ и др.

В редки случаи ироничното отношение може да бъде изразено директно, с лексикални средства - Славейче в кавички е прозвище на учителка, която пее с удоволствие, но няма хубав глас.

1.1.3. Значителна част от прозвищата в ученическия слянг се базират на реална, обективна връзка. При прозвищата метонимията е застъпена в по-голяма степен, отколкото в другите области на слянговата лексика. Най-разпространена тук е разновидността *pars pro toto* /характерният признак - частното, замества целия обект и става негов представител/. Обективното качество, на което се основава асоциацията, може да бъде

- физическа особеност - Брадата 'прозвище на съученик, който постоянно се хвали с брадата си', Мигача 'на лице, което има тик на клепача'; Пъпката 'лицето на ученика е покрито с пъпки'.

- предмет, който лицето употребява - атрибут на облеклото, средство за разхубавяване, любима храна, помощно средство, служещо при работа или забава - Вафлата 'прозвище на ученик, който обича да закусва с вафли'; Карето 'учител, чийто костюм е на карета'; Катарамата 'на учителка,

която носи дрехи с катарамата', Къната, Пенофика, Помадата 'на учители, употребяващи съответните козметични средства'; Показалката 'на учител по география, който не се разделя с показалката си дори през междучасието'; Сакса 'на учител, притежател на мотоциклет "Сакс"'; Тухлата 'на учител, който по време на учебна практика, ядосан, хвърлил тухла върху един ученик'; Фанелата 'на учител, винаги облечен в сива, плетена фланела'.

- обект на интересите на личността - Апах 'на ученик, който с удоволствие чете романи за индианци'; Гълъба 'на ученик, отглеждащ гълъби'; Спатията 'на ученик, добър картоиграч'; Политиката 'на съученик, който проявява жив интерес към международните отношения'; Рибата 'на учител, страстен вѝдичар'.

- често употребявана или неправилно произнасяна дума - Гюте 'на съученик, произнесъл Гюте вм. Гьоте'; Двѝ плъс 'на ученик, който изговорил така две плъс'; Другарчето, Евентуалното, Майната - 'на лица, в чиято реч съответните думи се срещат често'.

Макар и рядко, среща се метонимия, при която названието на обекта е аналогично на селището, от което лицето произхожда /тип Бордо 'вино, произведено в гр.Бордо'/ - Четвъртото коляно на Мокреш 'на ученик, жител на с.Мокреш, Ломско'.

С метонимична семантична трансформация си обясняваме възникването на прозвището Ладата. Асоциацията не се ограничава само върху произведените от модната къща артикули, но се разпростира по индукция /по граничност; рус. по смежности/ и върху лицето, което ги носи. Интерес представлява и прозвището Макарона, дадено на лице, гордо с няколкото италиански думи, които знае. Очакваното в случая прозвище би било Италианеца /по ирония, но на реална, метонимична основа, тъй като поводът са италианските думи/. Понеже се смята, че любимо ястие на италианците са спагетите /вид макарони/, а назоваването на лицето по предпочитана от него храна е много разпространено в слянга /и тук по метонимичен път/, по индукция лицето е получило прозвището Макарона. В предположението си за двустепенна метонимия не твърдим, че първо е имало едно прозвище, а след това друго. Първият акт би могъл да бъде само мисловен, да е изиграл роля на основа за втората асоциация.

Развила се е и оригинална относителна метонимия, при която название на понятие от учебен материал, любима тема на учителя /за преподаване или изпитване/ става прозвище на съответния преподавател - Андромаха, Дядо Атом, Бушона, Втулката, Гамата, Зевс, Дядо Йоцо, Колбата, Логаритъма, Лъзето, Молекулата, Перспективата, Ротора, Сиглата, Фитарията, Шалтера, Шпунката, Шриха. Медузата е наречена учителка по биология, която преподава с увлечение съответния урок, Аристотел - преподавател по литературознание, който много държи студентите му да познават "Поетиката" на Аристотел, а Хамурапи - преподавател по история на стария свят, чиято любима тема са законите на Хамурапи.

Има случаи, когато семантичната трансформация се осъществява по комбиниран - "метафоро-метонимен" път - Бисмарк 'прозвище на учител по история, който прилича по външност на германския държавник', Кобрата 'на учителка по биология със зъл нрав', Сфинкса 'на учителка по история, която преподава предмета си без увлечение', Терсит 'на учител по литература с непривлекателна външност', Юнак... 'на преподавател по фолклор, едър и снажен'.

1.1.4. Синонимният път за пренасяне на названието е характерна особеност за слянга,²² но при прозвищата е слабо застъпен. Палаша и Хрътката са прозвища на учители, склонни да подозират и следят учениците. Пренасянето на названието е могло да се извърши и независимо, по метафорен път, а не под влияние на другата дума /освен това се касае за прозвища, функциониращи в различни ученически корпорации/. Безспорна асоциация по синонимен път обаче има в употребяваните в една и съща гимназия и отнасящи се до едно и също лице прозвища ... Милиционерката и ... Полицайката, Чвора и Чѐпа / в последния случай така е наричан ученик, чиито родители са "шопи", но живеят в Североизточна България/, както и в случаите Пушека /от умалителното, съкратено от Димитрина, лично име Дима/, Ботушев /от фамилното име Чизмев/, ... Хималайски /от фамилното име Балкански/.

²² Вж. Fr. Oberpflager, Argot a slangu, Československá vlastivěda, díl III, Jazyk, Praha 1934, с. 330; Ст. Стойков, Софийският ученически говор, Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, т. XLII, С., 1945-46, с. 20.

1.2. Прозвища са се появили и в резултат на елипса от традиционни сравнения и фразеологизми. Обектът, с който се сравнява, се повтаря в прозвището, изразен е експлицитно в него, докато признакът /поякога семантично трансформиран/ присъства имплицитно и представя действителното значение на прозвището /Петьо Рибата не означава, че Петьо е риба, а опосредствено се свързва с традиционното сравнение мълчалив като риба, в резултат на което придобива значението Петьо е мълчаливец/. Качеството се приписва като трайно, като съществено за лицето.

Като елипси от традиционни сравнения ни се представят прозвищата Бастуна /от върви, сякаш че е глътнал бастун/ 'на човек със скована походка'; Гемията /от клати се като гемия/ 'на лице, което върви много бавно'; ... Джибрата /от ври като джибри/ 'на ученик, който говори много бързо и нетърпеливо'²³; Змията /от яде като змия/ 'на учителка, която е много вискателна' /срв. ям някого 'тормозя'²³; Лимончо /от кисел като лимон/ 'на учител, който постоянно няма настроение'^{23,24}; Отровена Снежанка /от гледа като отровен, т.е. 'с блуждаещ поглед'/ 'на учителка, която е разногледа'; Сульо /от като Сульо и Пульо 'като всеки'/ 'на ученик, неподдържащ в ред облеклото си'. В резултат на елипса от фразеологизми са се появили Мунтито /от вземам на мунти 'играя без силни козове'; мунти съм 'ще загубя'; срв. и в слянга мунти съм 'зле съм'/ 'на ученик с много ограничена подготовка и слаба култура'; Решетов /от права на решето 'срязявам, обсипвам с куршуми'/ 'на учител, който е много вискателен и поставя слаби оценки'^{23,24}; Тигана /от пържа /се/ в тигана 'измъчвам /се/ при извършване на тежка работа'/ 'на учител, който пише много двойки'²³; Торбата /от слагам нещо в торбата 'скривам, вземам безвъзвратно'/ 'на учител, който оформя бележките във вреда на учениците'²³.

1.3. Наред със словосъчетанията, заимствувани наготово

²³ В слянга е настъпило допълнително преосмисляне по метафорен път.

²⁴ След семантичната трансформация настъпва допълнителна словообразователна деформация /афиксална деривация/.

от български /Айфеловата кула, Жълтата гостенка 'прозвище на учителка, проявяваща предпочитание към дрехи, жълти на цвят', Каменното цвете, Напаст божия 'прикор на учениците от Висшето военно училище заради настойчивостта, с която ухажват студентките', Оросителната система/ и от чужди езици/ Гитара семиструнная 'на плешив учител', Льо пти шоз 'на лице с нисък ръст', Метър Корбо 'на учител по френски език', тъй като в часовете му се изучава известната басня на Лафонтен/ и семантично трансформирани за целите на слянга, в него можем да срещнем и словосъчетания, които нямат съответствия нито в езика, нито в действителността. В основата на Самоходната върлина, Самоходното кюфтё, Самоходното, самоизточващо се буре²⁵ стоят популярните прозвища за 'висок', респективно за 'пълен човек' Върлината, Кюфтето, Бурето. Но както вече имахме случай да се убедим, младите хора не се задоволяват с използване на похвати, а се стремят да внесат и нещо свое, да изобретят ако не нещо съвсем различно, то поне да създадат вариации върху "темата" /която в случая може да бъде похват, модел, лексикална единица/. Уточнението се прави, за да стане ясно, че се назовава лице, а не предмет. Младите не са почувствували допуснатия плеоназъм /определителният член е в състояние да сигнализира преминаването на апелатива в разряда на антропонимите и без допълнителни лексикални средства/. Подобен характер имат и прозвищата Летящият ковчег 'на учител, който е много взискателен', Подвижната лудница 'на учител с неуравновесен и избухлив характер', Фъргашия кокал 'на учител по физкултура'.

Някои прозвища са създадени по подражание на описателните имена от книги с тематика из живота на индианци и каубои²⁶/Бълбукащото поточе 'на разговорливо момиче'; Дяволът с ангелското лице 'на учител с лош характер'; Четвъртото коляно на Мокреш 'на ученик от с. Мокреш/, в духа на източната поезия /Слънцето на храма на науката 'на директор на училище'/ или преднамерено пародират готови словосъчета-

²⁵ Словосъчетанията, образувани по "чуждоезичен" словообразователен модел, ще бъдат разгледани в раздел 2.

²⁶ Срв. и слянговия топоним Долината на дълбоките шалвари 'Родопската област'.

ния, за да ги приближат към желаното съдържание - Голямата стопанка на малката къща /по "Малката стопанка на големия дом" от Джек Лондон/ 'на управителка на студентско общежитие, висока на ръст'; Дебелогъзата Хера /по волооката Хера/ 'на пълна учителка'; Свинченцо ди Сланини / по Франческа да Римини/ 'на пълен учител'.

1.4. Заимствуването на готови думи и семантичното им трансформиране по метафорен и метонимен път не се ограничава само в кръга на книжовната лексика. Стремелът на младите хора към разнообразие и оригиналност ги е подтикнал да се обърнат към най-различни източници.

1.4.1. Изненадва обстоятелството, че лексиката от слянга, както и лексиката от тайните говори на крадци и странствуващи занаятчии, се използва много рядко като материална база при създаване на прозвищни названия - Арабията²⁷ 'на добър и великодушен учител'; Готенята²⁷ 'на красива учителка'; Гъзарката 'на учителка, която носи прекалено къси рокли' /срв. в слянга гъзар, 'млад човек с неоснователно високо самочувствие'; в случая е било използвано не слянговото значение, а просторечното/; Мариза²⁷ /срв. в апашкия говор мариз 'бой', 'удар'/ 'на учител, който бие учениците'; Фогата /от италиански в слянга; 'буен, поривист младеж, организатор на лудории'/ 'на ученик с посочените качества'; Белия чай /срв. в аргото чай 'момиче'/ 'на момиче, което носи бял пуловер'; Чвора²⁷ /диал. 'чеп'; в слянга 'прост човек'/ 'на ученик, чиито родители са "шопи", но са се преселили да живеят в Североизточна България'; Шашмата²⁷ /тур. шашарма 'караница, суматоха'; в аргото и в слянга 'измама' / 'на учител, който се оставя учениците да го мамят и заблуждават'. От терминологията на картоиграчите е заимствувано мунти. Думата е послужила за образуване на прозвището Мунтито 'на ученик, чиято подготовка и култура е по-ниска от средната'.

1.4.2. Не сме в състояние да определим дали диалектните думи, използвани като прозвища в слянга на учащите се, са заети направо от диалектите или са заимствувани при посредничеството на разговорния стил и просторечието. Повероятно ни се струва второто, тъй като се касае за диалектизми със сравнително голяма популярност - Дуда /диал.

²⁷ Вж. Ст. Стойков, цит. съч., с. 19, 24, 28, 32.

'черничев плод' / 'прозвище на учителка с лош характер'; Калкалѝшката /диал. 'кочан от царевица, след като се оронят зърната' / 'на ученик, който като малък се опитал да ги яде'; Калцуна /диал. 'висока обувка от шаек' / 'на ученик, чиято обща култура е по-ниска от средната'; Медуна /диал. евфемистично 'мъжка мечка' / 'на съученик с много пълна фигура'; Мисирката /диал. 1/ 'пуйка'; 2/ 'царевица'; при семантичната трансформация в слянга е използвано второто значение / 'на ученик, чиято физиономия не се преценява като интелигентна'; Папура /диал. 'царевица' / 'на ученик, висок на ръст'; Чокъра /вероятно се касае за диалектното чокан 'кочан от царевица - без зърната' / 'на ученик, който много говори' / в обяснението си информаторът е отбелязал 'това, което остава, след като се оронят царевицата' /; Шлюпката /диал. 'люспа'²⁸ / 'на възпитател, който често употребява израза "Тук шлюпка, там шлюпка" при контролиране чистотата на стаите'; Чукундура /диал. 'цвекло'; срв. и традиционното сравнение прост като чукундур / 'на ученик, чиято култура е под средната'.

Думи, които вече звучат архаично, също намират слабо приложение като материал за прозвища - Бекяра 'на учител, който се женил няколко пъти, но след два-три месеца се развеждал'; Бербера 'на учител, който е винаги гладко избръснат'; Мавъра 'на учител с тъмен цвят на кожата'.

1.4.3. В слянга срещаме и прозвища, базираши се на думи, възхождащи към различни балкански езици /сред тях преобладават турските/. Трябва да се уточни, че тези лексеми са заети при посредничеството на диалектите и разговорния стил, където се ползват с популярност, т.е. това са пак диалектизми, проникнали в слянга. Само в области с по-компактно турско население /напр. Разградско, Кърджалийско/ може да се допусне пряко контактуване, за което свидетелствува повишеният относителен дял на прозвищата с такъв произход в общото количество на слянговите прозвища в съответните ученически колективи.

Както се посочи, някои от тези лексеми, като Бекяра /вж. горепосоченото значение /; Чичо Кеф 'прозвище на добър и невзискателен по отношение на оценките учител'; Пелтека 'на

²⁸ В РСБКЕ, т. III, Р-Я думата не е отбелязана като диалектна.

ученик, който заеква'; Сарача /тур. и в диал. 'майстор на хамути'/ 'на учител с криви крака - като на кавалерист'; Торџка /тур. 'едър паламуд'/ 'на ученик, чиято интелигентност се преценява като много слаба'; Чалџма 'на ученик, който обича да дава съвети, но не оказва реална помощ'; Шекерчето /по ирония/ 'на учител, който е много строг и взискателен', са широко известни и в разговорния стил, а други са по-слабо популярни - Ангъна /тур. angın 'известен, популярен'/ 'прозвище на ученик, който като малък запалил купа сено'; Балџка /тур. balık 'риба'/ 'на мълчалив ученик'; Давџла /тур. davul 'тъпан'/ 'на учител, който умее да бие тъпан'; Келџбаша /тур. kel 'плешив' и baş 'глава'/ 'на плешив учител'; Кичука /тур. küçük 'малък, дребен'/ 'на учител с нисък ръст'; Кџша /тур. kuş 'птица'/ 'на ученик, чиито родители имали единствени в селището някакво рядко цвете'; Солџака /тур. solak 'левак'/ 'на учител, който по-умело си служи с лявата ръка'. Чрез разговорния стил на българския език са заимствувани и араб. джџбри /срв. ...Джџбрата 'прозвище на ученик, който говори бързо и нетърпеливо', перс. разг. шкембе /срв. Шкембето 'прозвище на пълен ученик'.

В основа на прозвището Кундоелито, падено на учителка с нисък ръст, стои гръцката дума коџойџурџ 'дребосък'.

В материала ни заемки от останалите балкански езици липсват.

1.5. Езиците, изучавани в училище, са предпочитан източник за обогатяване на слянговата лексика и в другите ѝ пластове. Руски думи се използват като база за възникване на прозвищата Гитџра семиструнџная /рус. 'китара със седем струни'/ 'на полуплешлив учител'; Дџдџа ... /рус. 'чичо'/ 'на учител по руски език'; Лџгџшка /рус. 'жаба'/ 'на учителка с изпъкнали очи'; Тџше /рус. 'по-тихо'/ 'на учител по руски език'; Товџриш Константин 'на учител по руски език'/рус. 'другар'/; Чџрта /рус. 'дявол'/ 'на грозен учител'; Шџляпа /рус. 'шапка'/ 'на учителка, която обича да носи най-различни шапки'.²⁹ От английски език е заимствуван лаксикален материал за прозвищата Буџла /англ. bull 'вол'/ 'на едър ученик'; Голџди /англ. gold 'злато'/ 'на ученичка, която според приятелката ѝ няма никакви недостатъци;

²⁹ За думите и словосъчетанията, създадени или деформирани по "чуждоезичен" словообразователен маниер, вж. 2.3.

Лонга /англ. long 'дълъг'/ 'на ученик, висок на ръст'; Мастъра /англ. master 'експерт, майстор'/ 'на ученик, който е умен и талантлив'; Съра /англ. Sir 'учтиво обръщение'/ 'на преподавател с изисквани обноски', от италиански - Бастата /ит. basta 'стига, достатъчно'/, 'на учител, който постоянно си тананика песен, в чийто текст има и тази дума'; Бела-ху /от bella 'хубава'; 'хубавица'/ 'на красива учителка', от немски Дойчовица /от нем. Deutsch 'немски език' и суфикс за презиме на жена според името на съпруга ѝ; тук има каламбур между Deutsch и Дойчо, българско мъжко име - вж. и 2.1.26/ 'на учителка по немски език'; Меринофлайша /нем. Fleisch 'месо', т.е. 'месо от мериносова овца'/ 'на учителка със ситно накъдрена коса'. С немски произход, но заета чрез посредничеството на разговорния стил, е Шмекера /нем. 'човек с тънък вкус'; разг. 'хитрец, измамник'/ 'на весел учител'. За прозвища в слянга са използвани и лексеми от френски език - Атансиона /фр. attention 'внимание'/ 'на учител по френски език'; Метър Корбо /фр. maître 'учител, наставник' и corbeau 'гарван'/ 'на учител по френски език'; Лонга /фр. long 'дълъг'/ 'на ученик с висок ръст'; Мадам, Мадамата /фр. madame 'госпожа'/ Мосю, Мосюто /фр. monsieur - господин/ 'на учителка, респ. на учител по френски език'; Плюма /фр. plume, писец'/ 'на ученик, който има хубава чуждестранна писалка'; Професъра /фр. 'учител в гимназия', 'професор'/ 'на учител по френски език'; Силанса /фр. silence 'мълчание, тишина'/ на учител по френски език, който често приканва учениците да пазят тишина'; Сюспандю /фр. suspendu 'висящ, окачен, увиснал'/ 'на учител, чиито дрехи не са по мярка и са като окачени на тялото му'; Шери /фр. chéri 'скъп човек'/ 'на учител, който буди симпатия у учениците'.

От американски произход, но заета опосредствено чрез разговорния език, е Тапира /'речно животно'; прен. 'глупак'/ 'на съученик с ниска култура'.

Понякога в едно прозвище фигурират думи от два чужди езика - Мини брюков /лат. фр. съкратено mini- от minimum 'най-малко количество' и рус. брюки 'панталони'/ 'на учител, чиито панталони са по-къси от общоприетите норми'.

В някои от прозвищата значението в слянга и в съответния език е идентично /Кичука, Пелтѐка, Солака/. В други случаи е настъпила семантична трансформация по метафорен /Ба-

лъка, Була, Гитара семиструнная, Лонга, Схуспандю/или метонимен път /Бакъра, Бастата, Даула, Плюма, Ужето, Шляпа/ а някъде морфологична адаптация - Була, Голди, Лонга, Плюма.

Непознаването на чуждия език е довело не само до заимствуване на думите с грешки по отношение на звученето им /Даула, Кичука, Кундоелито/, но и в сематиката /Куша, Меринофлайша/. Несъответствието обаче може да отразява и състояние в диалекта, от който лексемата е заета.

1.6. Макар и рядко, среща се превеждане на собствени или фамилни имена на учители-чужденци. Така напр. прозвището Вълчицата, дадено на учителка немкиня, е превод на фамилията Волф /нем. Wolf 'вълк'/.

2. Афиксация /деструкция на домашни и чужди думи, съчетано с използване на афикси/

В изследванията си върху прозвищата българските изследвачи почти единодушно определят типа на деривацията като семантичен. Изрично се подчертава, че специални морфемии не се използват или пък членът се използва като единствен словообразователен формант.³⁰ Ст. Стоянов твърди, че прозвища "се образуват главно от съществителни нарицателни и от прилагателни чрез преносна употреба или посредством суфикси"³¹, но за съжаление в приведения илюстративен материал фигурира единствено членната морфема и не можем да се ориентираме кои са тези суфикси. Н.Ковачев и Св.Иванчев³² посочват респективно -ин и -ек, отбелязвайки, че освен в основната си функция /първият служи за образуване на прилагателни прилагателни, а вторият - за образуване на умалителни патронимични и матронимични имена/ тези суфикси могат да се срещнат и като словообразователни форманти в някои особени прозвищни названия /срв. Генко Гинкин, Марек, Тутек/.

³⁰ Вж. Л. Андрейчин, цит. съч., с. 101; Ст. Георгиев, цит. съч., с. 22, 24.

³¹ Вж. Ст. Стоянов, Граматика на българския книжовен език, С., 1964, с. 183.

³² Вж. Н. Ковачев, цит. съч., с. 219; Св. Иванчев, цит. съч., с. 225.

Прозвищата в слянга на учащите се предлагат по-голямо разнообразие от суфикси и деривационни модели.

В събрания от нас материал липсват образци от префиксално и префиксално-суфиксално словообразуване. Застъпена е само суфиксалната деривация.

2.1. Определителният член чрез своята индивидуализираща функция подпомага преминаването на съществителните нарицателни,³³ както и на думи от други лексико-граматични категории в разряда на собствените имена /и в частност на прозвищата/. Това ни кара да се присъединим към мнението, че в известен смисъл тук членуването може да се третира като словообразователно средство.³⁴ Членната морфема съпътствува почти винаги образуването на прозвища и когато се отнася за лексико-семантична деривация, което доказва особено й място като словообразователен формант. Тя се превръща в сигнал за прозвище и не може да бъде поставена на едно ниво с останалите суфикси за образуване на прякори.

С известни резерви отнасяме към афиксалната деривация, а не към конверсията случаите, когато субстантивацията на прилагателни, наречия, междуметия и частици /т.е. преминаването им в други части на речта/ се осъществява единствено с помощта на членната морфема. В резултат на членуване от прилагателни са се образували прозвищата Взискателния, Дебелата, Дългия, Злата, Къоравото, Мустакатия, Рогатото, Ситния, от наречие - Евентуалното, от междуметие - Амамка-та 'на ученик, който заеква', от частица - Налито.

Понякога се среща членуване на фамилни имена, вследствие на което се развива пренебрежителен нюанс. По форма тези фамилни имена са членувани притежателни прилагателни - Лиловия, Радевата /вж. и 44 инд./.

2.2. Формантите за образуване на прозвища са заимствувани най-вече от арсенала на суфиксите за лични и фамилни имена /наши и по-рядко чужди/. Тук членна мор-

³³ Вж. Ст. Стоянов, цит. съч., с. 222; Членуването в българския език, С., 1965, с. 44; М. Младенов, За членуващата форма Дядото като прозвище на Д. Благоев, Български език, 1967, 1, с. 62-63.

³⁴ Вж. Ст. Георгиев, цит. съч., с. 22.

фема не се прибавя /освен в аналогични и за стандартния език случаи/, тъй като веднъж получила форма на собствено име, думата не се нуждае от допълнителни средства за индивидуализация /собственото име е определено по силата на своята единичност/.

2.2.1. Образование на прозвища чрез прибавяне на български суфикси за мъжки и женски собствени лични имена

³⁵а. Към основа на съществителни - собствени и нарицателни, от които е отпаднал формантът за род или последният /в редки случаи - повече от един/ словообразователен формант.

От суфиксите, с които се образуват собствени лични /официални и умалителни³⁶-гальовни/ имена, при създаване на прякори за мъже в слянга намират приложение: -ан - Черван /от черво/ 'на ученик, който е лаком'; -о/-'о/ - Бузю /от буза/ 'на пълен ученик с големи бузи', Замбо /от Замбези/ 'на учител с тъмен цвят на кожата', Лисо /от лисица/ 'на хитър ученик', Шкембо /от шкембе/ 'на пълен съученик'; -чо - Коминчо^{23,24} /от комин/ 'на учител, който много пуши', Лимончо^{23,24} /от лимон/ 'на учител, който е винаги намръсен', Пиончо^{23,24} /от пионка/ 'на учител с нисък ръст'. Като форманти при образование на прякори за жени в слянга срещаме: -а /-'а/ - Кюфта^{23,24} /от кюфте/ 'на пълна учителка', Мухла /от мухльо/ 'на учителка, която се приспособява към по-силните и угодници'; -ка - Пумпалка^{23,24} /от пумпал/ 'на ученичка с нисък ръст'. С -и се образуват прозвища, някои от които са от общ род - Бухи /от бухал/ 'на съученичка, чиято физиономия напомня бухал', Голди.

³⁵ Като източник на прозвища от този тип апелативите вероятно са служили опосредствено - чрез бивши прозвища, появили се на тяхна основа, на които по-късно е била придадена форма на лично име - Лисо /от Лисицата/, Плюньо /от Плюнката/.

³⁶ Умалителни суфикси се използват и при прозвища, при които не се цели да им се придаде форма на лични имена. Срв. -е - Бабето /от баба/, -енце - Петленцето; -ец - Ситен дъждец; -ле - Мишлето; -ка - Бабката, Маслинката; -че - Зверчето, Пуфчето, Шекерчето.

По-особено положение сред прозвищата в слянга заемат тези, при които фамилното име се представя като лично. При тежатаелният суфикс /-ев, -ов, -ков, -ски, -евски/ отпада и се заменя с -е - Бъчето /от Бъчваров/; -о /-'о/ - Бальо /от Балеvски/, Гашо /от Гашев/, Гуньо /от Гунев/, Цинго /от Цингов/; -ка - Донката /от Донов/, Йоската /от Йосифов/; -ца - Пецата /от Петров/; -чо - Дафинчо /от Дафинов/, Хайчо /от Хайдерлиев/; формантът за женски фамилни имена се замества с -а - Баба Къна /от Кънева/, Мама Тана /от Танева/; -и - Бони /от Бонева/, Медито /от Медарева/. Освен като резултат от афиксация някои случаи /срв. Гуньо, Къна, Тана/ биха могли да се обяснят със замяна на фамилното с мотивирашото го лично име.

Начална степен на деформиране на официалното лично име в слянга и на превръщането му в прякор представя широко разпространената практика преподавателите да бъдат наричани от учащите се с гальовните им имена - Пецата /от Петър/, Тошето /от Тодор/. Без да се дава конкретна характеристика на лицето, се маркира отношение на фамилиарност, симпатия или пренебрежение /и немотивираните прякори не квалифицират/.

б. Към основа на прилагателни - -о - Мухо Вафлата /от мухлясал/ 'на ученик, който изял кутия с мухлясали вафли'; -чо - Кривчо /от крив/ 'на учител с олюляваща се походка'; -ъч - Дългъча /от дълг/ 'на ученик, висок на ръст'.

в. Към глаголни основи - -а - Баба Гълта /от гълтам/ 'на учителка, която издава хъркащ звук при говорене', Къса Бела /от слянг. късам 'поставям слаба оценка'/ 'на учителка, която е много взискателна', Мърата /от разг. мъркам, мърморя 'карам се, мърмя'/ 'на учител, който постоянно поучава и критикува учениците'; -анчо - Тропанчо /от тропам/ 'на учител, който вдвоява тишина, тропайки с крак'; -ка - Лайката /от лая, възможно е и от лай; не е изключено и заимствуване името на кучето Лайка, първото живо същество, летяло в космоса/ 'на ученичка, чийто говор се сравнява с лай на куче'; -о /-'о/ - Фъфльо /от фъфля/ 'на учител с дефект в говора'.

г. Към междуметни основи - а - Цапата /от цап-царап/; -и - Цъки /от цък-цък или цъ-цъ³⁷/ съответно 'на учител,

37

Възможно е и от глагола цъкам със същия суфикс.

който често употребява междуметието цап-царап' и 'на учител, който цъка в знак на отрицание'.

2.2.2. Образуване на прозвища чрез прибавяне на суфиги за фамилни имена - -ов - Бомбов /от бомба/ 'на учител с пълна фигура', Мини Брюков /от рус. брюки 'панталони'/ 'на учител, чиито панталони са по-къси от общоприетата норма', Полковник Забележков /от забележка/ 'на учител, който постоянно критикува учениците', Решетов /от решето/ 'на учител, който е много взискателен', Топлийков /от топлийка/ 'на ученик с малка глава', Шишков /от шишко 'пълнен човек'/ 'на пълнен учител'; -ков - Пиронкова /от пирон/ 'на съученичка, която постоянно и неуместно се намесва в чужди разговори'; -ски - Масларски /слянг. маслар 'човек, който угодничи пред другите'/ 'на учител, който се старае да се хареса на учениците', ... Попската 'на момиче, чийто баша е висш духовник'. Използват се и суфиги, с които жени се назовават според името на съпруга си - -ица - Дойчовица³⁸ 'на учителка по немски език', Найденица³⁹ 'на учител с фамилия Найденов'.

2.3. При заимствуването на словообразователни средства учашите не се ограничават само със запасите на нашия език. В материала ни има немалко прозвища, които по произход са деформирани по чужди модели български собствени имена⁴⁰ - по "английски" - Боб /от Борис/ Грѐнчър /от Грънчаров/, Мъро /от Марко/; "гръцки" - Лякос /от Илия,

³⁸ В случая от Deutsch 'немски език' първоначално е образувано притежателно прилагателно, което съвпада с притежателното прилагателно от българското собствено име Дойчо.

³⁹ Прозвището е дадено на мъж и цели да покаже силно пренебрежение към лицето.

⁴⁰ Този похват е засегнал и редица топоними. По "английски" словообразователен маниер в слянга са преобразени Дейли Ормън /от Дели Орман/, Каспѐйчън /от Каспичан/, Колгрѐйдън /от Коларовград/, Кубрейт /от Кубрат/, Ню Зейгър /Н.Загора/, Ню Пейзър /Н.Пазар/, Олд Зейгър /Ст.Загора/, по "испански" - Буенос Айтос /Айтос/, Рио Кърджалейос /Кърджали/; по "италиански" - Санта Гривица /с.Гривица/.

Ляко/, Маркос /от Марков/; "италиански" - Мамбо /от Марин/, Сандалеро /от Алекси и Сандьо/; Тото, Тоци /от Тодор/; "немски" - Гиценшайн /от Гицева/; "руски" - Дядя Миша /от Михайлов/, Пашата /от Паунка/; "сръбски" - Бормич⁴¹ /от бормашина/ 'на учител по машинознание', Първичка /от Първан/, Ценкича /от Ценка, от Ценкова/; "френски" - Бабет /от баба; възможно - игрословие с героинята от филма "Бабет отива на война"/ 'на възрастна учителка', Мадам Досю /от Досева/. Понякога цялото име на лицето се "превежда" на чужд език - Георг Смит /от Георги Смилов/, Фрау Волф /от Вълчева/ или е пародия на чуждестранно име - срв. "унгарското" Ишван Трашлавати /Ив.Трашлев/.

Интерес представят прозвищата Жаба зелѐного цвета, Подвижна лестница, Таптур /от "тапир тупой"/. Те не са заемки. В първия и третия случай умишлено се използва съвместно български и руски лексикален материал, който се оформя по руски образец, а във втория се натъкваме на влияние от страна на слянгови прозвища от типа на Подвижната лудница, Самоходната върлина, влияние, което външно се реализира с чужди средства.⁴²

2.4. Същността на деривацията се изразява в деструкция на думата

2.4.1. Промяната може да бъде минимална. Това се постига чрез замяна на почти идентични по звучене морфемии - Грудков /от Грудов/, Каишков /от Каиков/. Понякога от така образувани имена-прозвища се образуват нови прозвища; идентични по състав с несъществуваща вътрешна форма - Коева - Койкова - Койката.

2.4.2. Понякога словообразователният процес води до пълно преиначаване на думата, до разрушаване на връзките с лексикалната единица, послужила като материал за словопроизводство. Обикновено за целта се прибегва към съкращаване и

⁴¹ Суфиксът се среща и в някои български диалекти, а активизирането на редки словообразователни форманти е типична особеност на слянга.

⁴² Словосъчетанието подвижна лестница не съществува в руски език. Срв. подвижный 'пъргав, подвижен'. 'Способен да се движи' се изразява с думите подвижной, передвижной, шагающий.

към използваната малка част от думата се прибавят деривационни форманти. До междуметие е сведено фамилиното име Захариев в прозвището Бай Зър. Инеца произлиза от Христов. Първоначално фамилиното име се представя като лично /операция, която не е чужда на слянга/, а личното име се замества със съкратено галовно име: Христов - Христо - Ицо. След ново съкращаване, в резултат на което остава само първата сричка, се прилепя суфикс - ец, -нец⁴³. От Илия е образувано Ляко, след което е прибавен суфикс - ос и името Лякос започва да функционира като прозвище. Думата новичок /рус. 'нов ученик'/ след преиначаване се е превърнала в "новичонък". Последвало е съкращаване, а след това прибавяне на суфикс - и, докато се стигне до прозвището Чони /"новичонък" - "чонък" - Чони/. Понякога трансформацията е толкова заплетена, че без сведения от информаторите някои от случаите биха били неразгадаеми. Трябва да се признае, че някои от предлаганите обяснения звучат натегнато, че се срещат случаи, противоречащи на всички представи за закономерност и лежащи извън езиковата сфера. Функционирането на такива прозвища косвено подкрепя мнението ни, че за да се хареса едно прозвище в слянга, то трябва да отговаря на едно от изискванията: или да има ясна вътрешна форма, за да разчита на комичен ефект, или да бъде някакво причудливо звукосъчетание, което да прави впечатление с оригиналността и неповторимостта си, да се възприема като атракция.

3. Съкращаване

Съкращаването в различните му разновидности е широко разпространен и обикнат похват в слянга на учащите се. В някои случаи то съжителствува с други деривационни похвати. Тук се разглежда съкращаването като единствено деривационно средство /като се абстрахираме от присъствието на члена, защото е почти редовен компонент на прякорите/.

3.1.1. В резултат от механично съкращаване на изходната дума в прозвището могат да липсват крайни срички - Апото /от Апостолов/, Карата /от Караиванов/, Бабет /от бабето/ 'прозвище на възрастна учителка - в друго училище',

⁴³ Сръ. Минковца от Минков, Стойковца от Стойков.

Джента /от джентълмен/ 'на ученик, който се облича модерно и изискано'. Втрешните срички са изпуснати в прозвищата Шков /от Шишков/ 'на пълен съученик'.

3.1.2. С помощта на членната морфема, без процесът да се съпровожда от семантични промени или от прибавяне на деривационни форманти, в разряда на прозвищата преминават и образувания, които по произход са лични или фамилни имена, съкратени до действителна или предполагаема вътрешна форма - Заека /от Заеков/, Конака /от Конакчиев/, Лимона /от Лимоница/, Майстора /от Майсторов/, Попа /от Попов/, Семката /от Семков/, Царя /от Царев/, Шумката /от Шумков/, Чантата /от Чантова/.

Въпреки еднаквото звучене тези прозвища не бива да се смесват с прозвища, в които се оглеждат качества на лицето /срв. Лимона 'прозвище на учител с жълт тен на лицето', Царя 'на самоуверен и властен човек'/, тъй като те не характеризират денотата, а само деформират официалното му фамилно име. Мотив за създаване на прякора е самото име, а не особености на лицето.

3.2. Елипсата е също разновидност на съкращаването. Бихме искали да направим уговорката, че тук не отнасяме елипсата, продиктувана от семантични съображения. Думата, изолирана от традиционно сравнение или от фразеологизъм, характеризира лицето, но както вече споменахме /вж. 1.2/, признакът присъествува имплицитно, а външен израз получава само обектът, с който се прави сравнението, или доминиращата дума на устойчивото словосъчетание. Тъй като такива словосъчетания са със стабилен състав, експлицитно изразената част лесно извиква в съзнанието ни цялото /тип ... Гемията, Лимона, Мунтило/. Когато прозвището по произход е елипса от често повтаряна фраза, връзката между лицето и това, което е произнесло, е само външна. Предварителното запознаване със ситуацията, при която е възникнало прозвището, както и с пълния текст на фразата, е наложително, тъй като отсъстващата част от фразата не се извиква автоматично в съзнанието от присъстващата. При такива прозвища мотивировката не е ясна за непосветените.

Като елипса от често повтаряни изречения са възникнали прозвищата Самата реакция /от Трябва да разберете самата

реакция/, Съзнанието /от Ама вие нямате никакво съзнание^{44/}, Тялото /от Пак се погрижих за тялото си/ 'на лаком ученик', Шлюпката /от Тук шлюпка, там шлюпка/ 'на възпитател, контролиращ чистотата в стаите', Чорбата /от Само ядете чорбата на родителите си, а нищо не учите/. Джиджито е възникнало като елипса от фразата Какво ме гледаш като джиджи, нетрадиционно сравнение, което учителят често употребява. Резултат от елипса с последвала абрeвиация е Точнаука /от Математиката е най-точната наука/ 'прозвище на учител по математика'.

3.3. Съкращенията от абрeвиатурен тип доказват, че слянгът бързо усвоява словообразователните модели дори ако са сравнително нови и за стандартния език. В материала ни има образци от всички типове, което потвърждава мнението, че в абрeвиацията на антропонимичните и неантропонимичните съкращения има много общо, тъй като те си приличат в структурно и граматично отношение.⁴⁵

ККЗ /кeкeзe/ е прозвище на много слаба учителка и в разшифрован вид означава "кожа, кости и злоба". Като инициална абрeвиатура е оформено прозвището на преподавател по военно дело с чин капитан, личното и фамилното име на когото започват с П - КПП-то /капeпeтo/. ББ/бeбe/ е прозвище на учителка със същите инициали /навярно подтик за появата на прозвището е обстоятелството, че и Бриджит Бардо е известна със същите инициали/. Екапeтo е прозвище на ученичка, чиито инициали за име, презиме и фамилия са Е, К и П. Към прозвищата от инициален тип може да подтикне названието на учебна дисциплина, преподавана от учителя - ТБ/тeбeтo/ 'на учител по теория на безопасността', както и понятие от изучавания материал - Ц-100 /цe стo/ е марка на съветски трактори С-100 и същевременно прозвище на учител по учебния предмет трактори и автомобили. От посочените абрeвиатури заимствувана наготово е Ц-100 и отчасти ББ.

⁴⁴ Вариативността в състава на изреченията е възможна. Един от компонентите обаче е постоянен и служи за основа при възникването на прозвището. Непостоянното в състава се елиминира.

⁴⁵ Вж. Д. И. Алексеев, К истории абрeвиации личных имен, сб. Антропонимика, М., 1972, с. 243.

Сричковите абривиатури се срещат в слянга доста рядко, но ги има и сред прозвищата. Те не се заемат. Таптуп /разшифровано "тапир тупой"/ е наречен учител, ограничен и простоват. Среща се и абривиацията, при която съкращаването засяга само първата част на словосъчетанието, а втората остава неизменна. Заимствувана абривиатура от този тип е Замшефа, много популярна за назоваване на 'заместник-директор на училище', а оригинална - Точнаука 'прозвище на учител по математика'. Като нетрадиционна абривиатура /със запазен първ, а съкратен втори компонент/ можем да третираме Конскиза /от конски зъб/ 'прозвище на учител с едри зъби' /вж. и 5 раздел/.

4. Морфолого-синтактично словообразуване /конверсия/

Конверсията като деривационен начин представя транспозиция на една част на речта в друга без допълнителни словообразователни промени, т.е. при запазване на формата. Всяка дума, употребена като прозвище, се субстантивира. Думите и словосъчетанията Мъна-мъна цвар, Нали така 'прозвища на лица, употребяващи често тези думи', Оня с аритметиките 'на учител по математика', Прескочи кобила 'на учител по физкултура', Три и двадесет и пет 'на студент, чиято оценка от гимназиалната диплома е 3,25' във функция на прозвища са се свързали със значението 'предметност', въпреки че основният компонент не е съществително. Прескочи кобила се свързва с групата сложни съществителни с императивен начален компонент - лапнимуха, развейпрах, Станмир - обстоятелство, подпомагащо субстантивацията, независимо че в словосъчетанието доминиращият член е глагол. При Оня с аритметиките конкретизацията, внесена от несъгласуваното определение, както и показателното местоимение за лице улесняват този преход.

Кръгът на прозвищата, появили се в резултат на конверсия, би могъл да се разшири, ако не признаем члена за словообразователно средство /вж. раздел 2.1/.

5. Композиция

Срещат се, макар и рядко, прозвища, синтез от две основи - Келбаша /от тур. kel 'плешив' и baş 'глава'/ 'на

плешив учител', Меринофлайша /от мерино и нем. Fleisch 'месо'/ 'на учителка със ситно накъдрена коса'. Композицията като начин за деривация може да се съчетава с абрeвиация /вж. Конскиза, раздел 3.3; Орангибона - от орангутан и гибон, раздел 6.3/ или с афиксация /срв. Гърмидолски 'на учител с дебел глас'/.

В севлиевската гимназия преди войната е дадено прозвището Петича на ученик, вратар на градския футболен отбор. Когато след един мач го попитали колко гола са му вкарали, той отговорил: "Пет, а на другия вратар - ич"⁴⁶. От резултата 5:0 /т.е. пет:"ич"/ по композиционен път се появило прозвището Петича, с което лицето било известно в града чак до смъртта си. Въпреки че прозвището не е създадено в съвременния ученически слянг, то илюстрира изключителната находчивост на учениците и понеже не е публикувано, позволихме си да го включим в илюстративния материал. Прозвища от този тип убеждават, че при анализиране на лексиката в слянга на учашите се познаването на ситуацията, на екстралингвистичните фактори е не само необходимо, но и задължително условие изследвачът да се справи със задачата си.

6. Игротология

Този похват не фигурира сред типовете словообразуване. Отделяме го, защото е специфичен за слянга на учашите се и откровено служи на една от основните цели на този корпоративен говор - да се превърне езикът в игра, в словесен спорт. Вън от областта на собствените имена лексиката в слянга е богата с образци на каламбури. Наблюденията върху прозвищата убеждават, че те не правят изключение.

6.1. Каламбуриите се базират на сходство в материалния състав. Вместо една дума умишлено се употребява друга, и то при отсъствие на каквато и да е общност в семантиката им. Преследва се комичен ефект. Така напр. учители Байрев и Периклов са преименувани съответно Байрон и Перикъл, а учителка с прозвище Андромаха е получила второ прозвище - Анромѐда. Съученик на име Марин е наречен Морфин, а Брени - Шери Брѐнди. Последното прозвище външно наподобява

⁴⁶ От хич с елизия на начало х, характерна за някои некодифицирани прояви на езика.

име и презиме, а в същност е съчетание от две популярни на Запад спиртни напитки. Ликвацията е наречен преподавател по термин от преподаването от него наука, свързан по каламбу-рен път с думата ликвидация /намек за прекомерната строгост на преподавателя по време на изпити/, а Истерията или Истеричката - учителка по история, нервна и избухлива /вж. 38 инд. Дойчовица/. Изходната дума и дериватът са преднамерено търсени пароними.

Името на лицето, неговият характер или професия могат да подтикнат към прозвище, идентично с име на историческа личност, герой от светската или религиозната литература. Бай Ганьо е прозвище на учител на име Ганьо, който се държи приятелски и естествено с учениците. Комит Никола е буйно по нрав момче, организатор на лудории, със собствено име Никола. Свети Петър с ключовете е прозвище на училищен прислужник, известен сред учениците като чичо Петър. Тощко Африкански е преименуван преподавател на име Тодор.

Прозвището може да се създаде и по зададен модел. Като пародия на Жълтата гостенка се е появило Черната гостенка /учителката е Чернева по фамилия/. Прозвището Свинченцо ди Сланини /учителят е много пълен/ не би било възможно, ако учащите се не бяха чели или поне чували за Франческа да Римини. Голямата стопанка на малката къща е прозвище, инспирирано от названието на романа на Джек Лондон "Малката стопанка на големия дом", и е дадено на директорка на обществитие за учащи се, висока на ръст.

6.2. Римата се поставя също в услуга на словесната игра. Римувани словосъчетания - прозвища като Бойко-Копойко /ученикът посвещава голяма част от времето си на разходки и срещи с момичета/, Глиган-Парапан /според учениците нещо в лицето на учителката напомня глиган/, Манка-Повлеканка /учителката е небрежна към облеклото си/, Пан Кльошаран /учителят е много слаб физически; срв. разг. кльошав 'прекалено слаб'/, Чавдаринка-Иринка /ученикът е с розова нежна кожа като на момиче и се казва Чавдар/ отразяват черти от външността или наклонности на лицата, на които са дадени.

Прозвището може да бъде рима и на фамилияното име на лицето. И тук обикновено чрез него се прави шеговита характеристика - Бизончева /от Дончева/ 'на учителка с едра

фигура', Грътлив /от Палиев/ 'на пълен учител', Флегматичева /от Тинчева/ 'на учителка с много бавни маниери'.

Нерядко преобразованието цели да развесели аудиторията, защото странното звукосъчетание само по себе си също се харесва на учащите се. Така са се появили Гъзелков /от Бъзелков/, Кирлив /от Кирилов/, Котарангенса /от котангенс/ 'прозвище на учител по математика', Котарански /от Копански/, Пенчоматията /ученикът попитал учителката по български език защо се казва христоматия, а не пенчоматия/, Фаноран /от Иван/.

6.3. Срещаме и прозвища, резултат от контаминация. ... Овец е преименувано лице, в чиято външност според учениците могат да се съзрат и мъжки, и женски черти, т.е. то не е нито овен, нито овца. Орангибона /от орангутан и гибон/ е 'прозвище на учител с непривлекателна външност', Пуялника /от поялник и пуяк/ - 'на учител по физика, когото учениците не считат за особено умен', а Спиралчо /от спирала и Спиров/ - 'на учител с прегърбена фигура'.

6.4. Синонимната замяна е също разновидност на игрословието, когато е налице определена ситуация /в някои случаи синонимните отношения са спорни, релативни/. Ботушев е 'прозвище на учител с фамилно име Чизмев, Стотинката - 'на учител със собствено име Лев', Хималайски - 'на учител с фамилия Балкански'. Наред с Хамлет 'прозвище на учител с романтично усещане' за същото лице като каламбур се е появило ново прозвище - Хампо. Вероятно подтикът е даден от близки по състав думи, функциониращи в слянга или в просторечието /ампер, хапльо, хахо 'наивен, глуповат човек'/, които са били сметени за синоними на хампо /а и на Хамлет/.

6.5. В някои случаи прозвището може да бъде следствие от редупликация. Буба-Буболина е 'прозвище на учителка със спокоен характер' и се основана на дублиране на звуковия състав. При Бела-ху се повтарят думи с еднакво значение /срв. ит. bella 'хубава' и бълг. хубава, в случая съкратено до първата сричка/.⁴⁷ Аналогичен е случаят при Тап-туп /от "тапир тупой"; срв. прозвището Тапира, дадено 'на

⁴⁷ Друг информатор привежда различна етимология за същото прозвище: учителката се казва Бела, а първата сричка от фамилното ѝ име е Ху.

ученик с много ограничени възможности' и рус. тупой 'тъп, глупав' / 'прозвище на учител, чиято обща култура е под средната', както и при Фюри Катъра /Фюри е име на кон от телевизионен сериен филм, а катър 'порода между кон и магаре' / 'на учител, който е бил жокей'.

Резултат от игрословие е представянето на прозвището Василий Шаснайсти във вид на име на монарх. Подтик за това е дало фамилното име на учителя и обстоятелството, че лицето произнася некнижовно цифрата 16.

6.6. Като игрословие може да се разглежда Къса Бела, тъй като на пръв поглед става въпрос за име, придружено от съгласувано определение /срв. Късото Марийче/. В действителност първата част на словосъчетанието е Зл. ед.ч. от слянговия глагол късам 'поставям слаба оценка'. Именно граматичната омонимия /формите за ж.р. ед.ч. на прилагателното и глаголно окончание за Зл.ед.ч. съвпадат/ е направила възможна словесната игра. Тук наблюдаваме един от редките случаи, когато каламбурът е обоснован граматично.

6.7. Интерес представя прозвището Лебеда, дадено на пълен съученик /от дебел, четено отзад напред, се е получило ново звукосъчетание-лебед/. Този похват е разпространен и в другите пластове на слянговата лексика и представя удобно средство за зашифроване на мисълта, а в крайна сметка - за обособяване на младите по езиков път.

Прозвищата в слянга имат много слаби деривационни потенци. Някои от тях образуват притежателни прилагателни. Прозвището Сакса е станало изходна основа за образуване на съществителното саксология 'учебен предмет, преподаван от ... Сакса'.

Макар и рядко, срещат се и прозвища с неясна вътрешна форма. Както се изразяват информаторите, те "така се предават и разпространяват между учениците". Създадени от предишни випуски, такива прозвища се получават като наследство, напр. Арфонда, Грездий, Пунгата, Стѐга и др. При прозвища от този тип номинативният елемент има превес над експресивния.

Изводи

1. Докато за прозвищата в диалектите и в разговорния стил е характерно само лексико-семантичното словообразуване, анализът на същия вид антропоними в слянга на учащите се свидетелства, че тук са намерили приложение всички начини за деривация /лексико-семантичен, афиксация, морфологосинтактичен, композиция; абрeвиация, игрословие/. В материала ни липсват прозвища, създадени по пътя на безафиксалната или лексико-синтактичната деривация и има само един случай /Овец, срв. и раздел 6.3/, който би могъл да се третира и като обратно словообразуване /редеривация/. Разкриването на етимологията, както и на словообразователната история на думата, се затруднява от обстоятелството, че понякога се преплитат по няколко деривационни способа - семантичен и афиксация /Бузьо, Пиончо, Шкѐмбо/, афиксация и абрeвиация /Замбо, Мѐдито/, абрeвиация и композиция /Кѐнскиза/. Познаването на ситуацията, на екстралингвистичните фактори е не само необходимост, но и задължителна предпоставка изследвачът да се справи със задачата си.

2. В слянга на учащите се антропоними и апелативи са в своеобразни обратими връзки. От една страна, много от прозвищата по произход са апелативи. От втора страна, част от тях в съгласие със закона за отблъскване на името от породилия го апелатив се стремят да се обособят и формално, за да получат белези на лични или фамилни имена /вж. 2.2 - Кюфта, Пуйо, Жичков, Топлийков/. От трета страна, редките случаи, илюстриращи преминаването на прозвище в нарицателно, не опровергават тази тенденция, защото се касае за нов апелатив, който по звукова обвивка е еднакъв с нарицателното, залегнало в основата на прозвището, но е породен от самото прозвище и затова в значението му се оглежда мотивировката на прозвището /Годзилата 'прозвище на жена с не-привлекателна външност'; годзила 'грозна жена'/. Макар и несигурни белези на антономазия показват някои прозвища с антропонимичен произход. Струва ни се, че това разнопосочно явление може да бъде обосновано, ако се разглежда като тенденция за заемане на стабилен статус. Крайните /стабилни/ места в редицата се заемат от нарицателните и собствените лични имена, а междинните - от прозвищата и фамилните имена, затова при тях се наблюдава движение към една от стабилните позиции.

3. Като източник за образуване на прозвища служат всички лексико-граматични категории, но доминиращо положение сред тях заема съществителното име по силата на своята предметност. Тъй като прозвището денотира лице, употребената във функция на прозвище дума или словосъчетание се субстантивира. От друга страна, не само несубстантивните части на речта, но и съществителните, поели функция на прозвище, променят парадигмата си. Категорията падеж и корелацията единствено /множествено число са чужди на прозвищата в слянга. Показателен е фактът, че дори съществителните *pluralia tantum*, послужили като основа за възникване на прякор, приемат изкуствена, несъществуваща форма за ед.ч. /срв. ... Джибрата, Дънката от дънки 'каубойски панталони'/. Зависимостта между граматическия род на прозвището и пола на лицето, негов носител, не е строго прокарана дори при прозвищата от антропонимичен произход /срв. Баба Магелан, Омир - прозвища съответно на учителка по география и на учителка по литература/. Стремез за приспособяване на граматическия род към половата принадлежност има при прозвищата, възникнали в резултат на афиксална деривация /Кюфта, Пуйо, Пумпалка/. Нечленуваните прозвища са рядкост. Непоследователността в това отношение е следствие от етимологическата им пъстрота в слянга и се дължи на едновременно действие на противоположни тенденции.

4. Прозвищата в слянга представят интерес и от социологическо гледище, тъй като косвено отразяват интелектуалните и културните интереси, моралните възгледи и естетическите предпочитания на учащите се в нашата страна.

О ПРОЗВИШАХ В ШКОЛЬНОМ АРГО

/в плане их деривации/

Цветана Карастойчева

/Резюме/

В предлагаемой работе впервые у нас даются прозвища корпоративного и вообще социального говора. Материал собран самим автором директно или путем анкет и до сих пор не был опубликован.

Прозвища анализированы с точки зрения их деривации. Автор доказывает, что в сленге учащихся /в школьном арго/ семантическая трансформация далеко не единственный способ словообразования /как это утверждают о прозвищах в диалектах и разговорной речи/. При создании этого вида антропонимов находят применение все способы словопроизводства: лексико-семантический, морфологический /аффиксация/, морфолого-синтаксический /конверсия/, словосложение, сокращение, каламбур – притом с большим разнообразием использованных способов и моделей, как и их комбинаций.

Автор также делает выводы из наблюдений над взаимным проникновением и взаимодействием между антропонимами и аппелятивами в сленге и над реализацией присущих прозвищам грамматических категорий.

Прозвища в сленге представляют интерес и с социологической точки зрения, так как они косвенно отражают интеллектуальные и культурные интересы, моральные взгляды и эстетическое предпочтение учащихся в нашей стране. Этот важный вопрос, также как и стилистический аспект проблемы являются предметом будущих работ автора.

SUR LES SURNOMS DANS L'ARGOT SOLAIRE

/compte tenu de la dérivation/

Tzvétana Karastoïtchéva

/Résumé/

Dans cette étude on présente pour la première fois dans notre pays des surnoms appartenant à un langage de corporation et à un langage social en général. Les matériaux sont rassemblés personnellement par l'auteur de cette étude grâce à la méthode directe et à l'enquête et ils ne sont pas publiés jusqu'à présent.

On procède à l'analyse des surnoms compte tenu de leur dérivation. On prouve que dans l'argot scolaire la transformation sémantique n'est pas le seul moyen de formation de surnoms /cette opinion s'est imposée en ce qui concerne les surnoms dans les dialectes et dans le langage de tous les jours/. Tous les moyens de formation de surnoms - transformation sémantique, affixation, conversion, composition, abréviation et jeu de mots - sont utilisés dans la formation d'anthroponymes de ce type et il ne faut pas négliger non plus la variété remarquable des moyens et des modèles utilisés ainsi que celle de leurs combinaisons. On désigne aussi les conclusions à la suite de nos observations faites sur les rapports et la pénétration mutuelle des anthroponymes et des appellatifs dans l'argot scolaire et sur la réalisation des catégories morphologiques propres aux surnoms.

Les surnoms dans l'argot scolaire présentent un grand intérêt au point de vue social aussi, puisqu'ils reflètent d'une manière indirecte les intérêts intellectuels et culturels ainsi que les préférences esthétiques et les conceptions morales des élèves dans notre pays. Ce problème important et son aspect stylistique seront l'objet de nos recherches futures.

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводни бележки.....	193
Прозвищата в слянга на учащите се с оглед към начините за тяхното създаване.....	196
1. Лексико-семантично словообразуване /семантична трансформация на обшонародни, диалектни, арготични и чужди думи и словосъчетания/.....	198
2. Афиксация /деструкция на домашни и чужди думи, съчетано с използване на афикси/.....	212
3. Съкращаване	218
4. Морфолого-синтактично словообразуване /конверсия/.....	221
5. Композиция.....	221
6. Игрословия.....	222
Изводи.....	226
Резюме на руски език	228
Резюме на френски език.....	229

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XIII, кн. 2 Филологически факултет 1975

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE

"CYRILLE ET METHODE" DE V.TIRNOVO

Tome XIII, livre 2 Faculté philologique 1975

НИКОЛАЙ КОВАЧЕВ

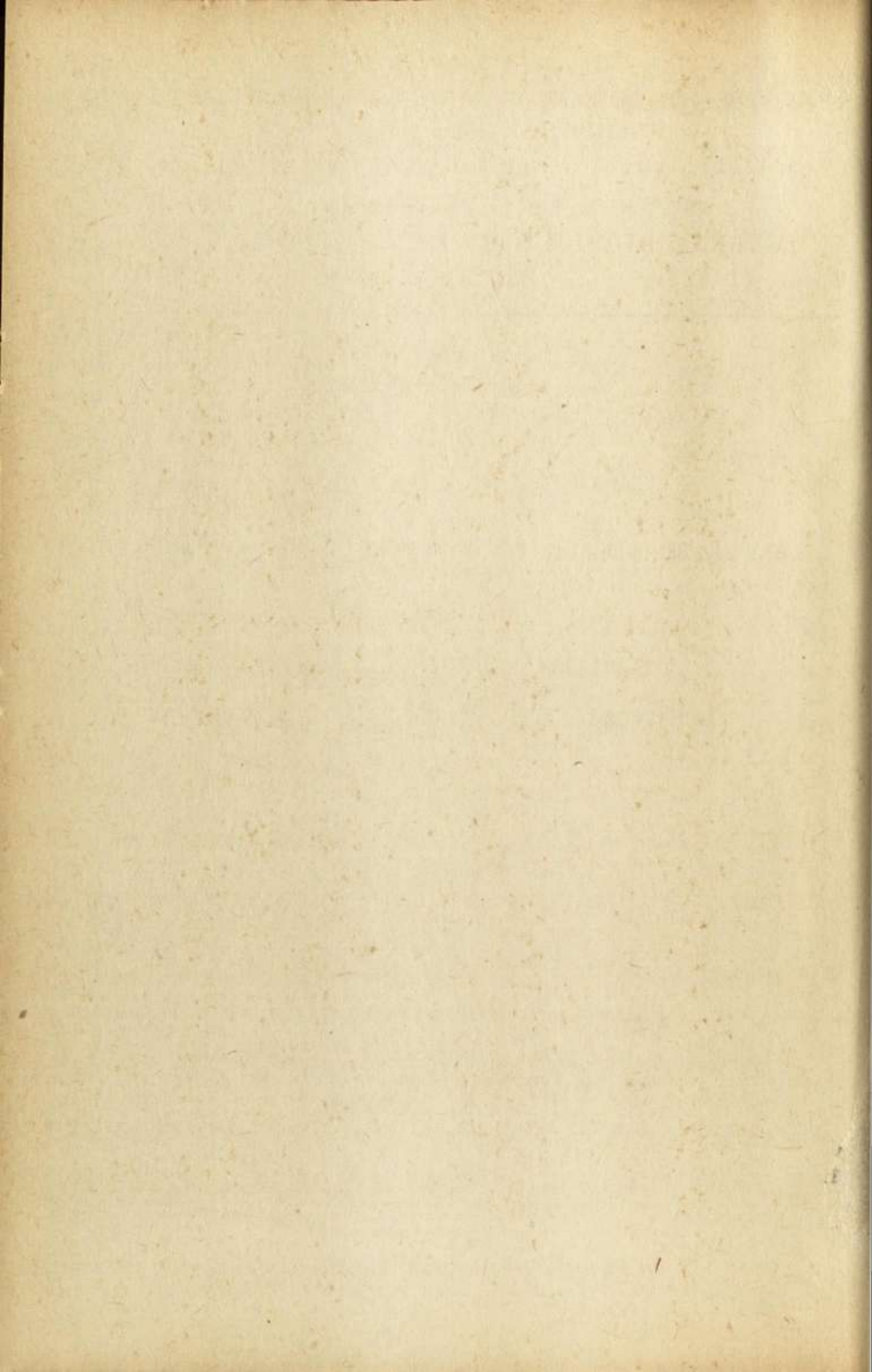
КЪМ НАЗВАНИЯТА НА ГРАДОВЕТЕ В БЪЛГАРИЯ

—
NICOLAJ KOVATCHEV

LES NOMS DES VILLES EN BULGARIE

София 1978

Към названията на нашите градове /Берковица, Варна, Дряново, Лясковец, Павликени, Свишов, Трявна, Шумен/. Известно е, че при решаване на въпроси за езиковата и народностна принадлежност на населението в даден край особено място заема проучването на местната топонимия, на предно място – имената на значителните реки и планини.¹ Тъй като у нас големите реки са малко, вниманието на топонимистите трябва да бъде насочено към имената на големите селищни центрове градовете. Досегашните наблюдения ни убеждават, че между топонимите в даден район едни от най-древните са тези на селищата.² Следователно изследването на селищните имена би дало един общ поглед върху миналото на нашата страна, върху езиковия и етничен произход и състав на населението ѝ в момента /епохата/, когато то е създавало тези имена.

В настоящата статия ще се спрем върху историята и етимологията на названията на няколко наши градове с цел да допринесем нещо към едно цялостно проучване на селищните имена у нас, към съставянето на бъдещия ойкономичен речник.

БЕРКОВИЦА – "град на лесовете, мрамора и кестените", Берковица е разположена в северните склонове на Западна Стара планина. За съжаление в археологическо и топонимично отношение околностите на града още не са проучени добре и това не позволява да добием по-пълна представа за миналото на района. Изглежда, днешният град е наследник на по-старо славянско селище от XII – XIV в., чийто укрепен боярски феодален център е била местността "Жалето". Любопитство буди името на града, което населението свързва с легендарните му основатели Берко и Вица или с някакъв си руски пълководец Берковец. Разбира се, всичко това е творение на народната фантазия и етимология.

¹Вл. Георгиев, За произхода на древното население от североизточната част на Балканския полуостров, ИБАН, XIX, 955, с. 305.

²Н. П. Ковачев, Л. М. Ковачева, Названията на селищата в Русенско, ИИБЕ, XVIII, 1969, с. 217-242.

Названието на града за пръв път се среща в турските документи на XV в. Във ферман от 1478 г. се казва, че с. Долна Вараниче и Горна Вараниче /днес Вереница/ спадат към Берковица; с. Спанчовица в 1452 г. е принадлежало на Асылбей от Одрин и е влизало към Берковица; с. Боровиче и Кутловец били владени от Илиас, "син на черибашията в Берковица"³. В тези документи името на града е предадено в турска транскрипция като "Беркофча или Беркофджа". През XVII в. турският географ-пътешественик Хаджи Калфа посочва: "Беркофджа, градец с кадилък /седалище на кадия-съдия/, на 16 дни от Цариград, където се намират сребърни рудници под име Кирус." В домашен източник от 1800 г. селището се споменава с днешното си име Берковица.

Словообразователният тип селищни имена и имена на местности на -овица е широко разпространен. Сложният суфикс -ов-ица често се свързва с основи от собствени имена или с именна основа. В нашия случай коренът на селищното название се намира в личното име Берко, производно от Беро, Бер, което е било някога съставна част от сложно име като Беримир, Берислав, Беривой и др. Личното име Берко, Беръко се среща в сърбохърватски документи от XIII в.⁴ У нас то участва при образуване на многобройни топоними, като родови колиби Берковци - Еленско, в община Горна Ръжана и Горно Уйно; Берковска махала в с. Трънчевица - Плевенско, Берковица при Михалково - Девинско, и др. Селищни имена: Берковица, Берковац, Берковци, Берковичи, Берковина, Берково са налице и в Югославия; Берковец, Берков, Берковка, Берково и др. в Съветския съюз, в Полша и в други славянски страни.

Първоначално името на града е било двусъставно, от типа на Беркова нива /могила, чука, скала/ или пък среднобългарското Беркова възь, т.е. "селото на Берко", който е бил основател или владетел на селото. В резултат на продължителна употреба словосъчетанието е субстантивирало в типа Беркови-

³ Извори за българската история, т. XIII, 1966, с. 199, 3383; Н. П. Ковачев, Берковица, в: Септемврийско слово, XVIII, Михайловград, 1606, 30. III. 1971.

⁴ И. М. Железняк, Очерк сърбохърватского антропонимического словообразования, Киев, 1969, с. 45.

ца. Този тип имена се срещат както в Михайловградско /Беговица, Рашовица, Бальовица/, така и в други по-близки и далечни райони, срв.: Ангеловица /Кюстендилско/, Бойчовица /Врачанско/, Батовица /Кулско/, Баньовица /Белослатинско/ и др.

ВАРНА. Досега съществуват различни мнения за етимологията на името на град Варна. В светлината на последните археологически проучвания и на допълнителен топонимичен материал ще се опитаме да обосновем една нова възможност за неговото обяснение.

Около града човек е обитавал от дълбока древност; открити са селища и керамика /VII-VI в. пр.н.е./,⁵ фибули /V в. пр.н.е./ и тракийски некрополи /V-II в. пр.н.е./. С траките се свързва и най-значителното селище, предшественик на Одесос-Варна.⁶ Към средата на VI в. пр.н.е. гръцки търговци от Мала Азия тук основават град колония. Историкът Псевдоскимнос /I в. пр.н.е./ съобщава за това: "Одесос, основали милетчани във времето, когато в Мидия царувал Астиаг. Около него живеят тракийци кробизи."⁷ Названието на града се среща до късно у различни автори⁸ в няколко фонетично-морфологични варианта: *Odessos, Odessus, Odysstana Maesiae civitas; 'Οδρῆσός, 'Οδρῆσός, 'Οδρῆσάπολις, 'Οδρῆσῶπολις, 'Οδρῆσῶούπολις τῆς Μυθίας, 'Οδρῆσζνῶν πόλις, 'Οδρῆσῆιζς καὶ 'Οδρῆδεύς; πόλις 'Οδρῆσιζνῶν; ἢ 'Οδρῆσιζνῶν πόλις* Тези форми се съпоставят с *εδес/ω/α* /днес гр. Воден/ в

⁵ Г. Тончева, Разкопките на 5-те могили край Галата, Известия на Варненското археологическо дружество /ИВАД/, VIII, Варна, 1954, с. 49; Тракийско влияние в Одесос, ИВАД, X, 1956, с. 51-64.

⁶ Х. и К. Шкорпил, Одесус и Варна, ИВАД, III, 1910, с. 3-12.

⁷ Г. И. Кацаров, Д. Дечев, Извори за старата история и география на Тракия и Македония, С., 1949, с. 144.

⁸ Пак там, с. 119, 144, 157, 216, 224, 226, 266, 307, 350, 399, 447, Извори за българската история /ИБИ/, III, 1958, с. 63, 90, 177, 209, 265, 330. ИБИ, VI, 1960, с. 35, 186, 194, 229, 239; Г. Михайлов, Гръцки надписи в България, С., 1970, т. I, с. 79-80.

Пеония и се тълкуват от тракийски корен *ed-, *od-; ие. *ved-, *vod- 'вода', 'крайморски град', град край вода, река или море⁹; *udes-jo 'воден'¹⁰; *od- от ие. *edh-, *adh- 'ограда от колове, плет'¹¹; Напоследък К. Влахов като първоначална форма възстановява Ὀδῶν-(β)ῆσος, която приема, че е претърпяла гръцко фонетично влияние, но нито е тракийска, нито гръцка, а от индоевропейски племенен език, от който по-късно са се образували славянските езици пр.н.е.¹² За протославянски етнични елементи на Балканския полуостров обаче едва ли би могло да се говори толкова рано и това е трудно да се докаже.

Античното име Одесос към VIII в. изчезва и се замества от "Варна" по времето на голямо ново раздвижване на авари, славяни, турки и др. Първоначалните временни нахлувания на славяните на юг от Истър /Дунав/ постепенно преминават в стремеж и желание за трайно заселване. Движението се извършва по долината на Тимок, Морава и Вардар - на запад, а в областта на Долния Дунав /Добруджа/ - на изток.¹³ Ранните поселения на славяни в Североизточна България се потвърждават от последните археологически открития. През VII-VIII в. край или върху развалините на множество антични селища възникват първите славянски поселения /Русе, Разград, Плевен, Ловеч, Търново и др./.¹⁴ В "Сказание на пророк

⁹ Ст. Младенов, Името на град Варна, Морски сговор /МСГ/, VI, 1929, 6, с. 24-25.

¹⁰ Вл. Георгиев, Тракийският език, С., 1957, с. 69.

¹¹ D. Dečev, Charakteristik der trakischen Sprache, Linguistik balkanique, II, 1960, str. 154; W. Tomaschek, Die alten Thraker, Sitzungsberichte der Kais. Akad. der Wiss. in Wien, Philosophischer-historische Classe Wien, 1894, II, 2, str. 57; I. I. Russu, Limba Traco-dacilor, București, 1959, str. 72.

¹² К. Влахов, За езиковия произход на Ὀδῶν-(β)ῆσος - Варна, Език и литература /ЕЛ/, XXI, 1966, 4, с. 47-50.

¹³ Йор. Заимов, Заселване на българските славяни на Балканския полуостров, С., 1967, с. 99-103.

¹⁴ В. Димова, В. Дойков, Сексагинта Приста, Известия на Народ. музей в Русе, I, 1964, с. 15; Д. Ангелов, Об-

Исай" гр. Дръстър /Сицистра/ и Плиска се посочват като дело на Испор /Аспарух/.¹⁵ Върху развалините на Марцианополис /при р. Девня/ се откри крепост още от Първата българска държава - некрополи чрез трупополагане и трупоиизгаряне до Девня, Разделна и Варна.¹⁶ За настъпилите етнични промени около Одесос във връзка с идването на прабългари най-рано съобщава Теофан Изповедник /VIII в./, като използва по-стар извор. След неуспешен поход в "Онглос", отвъд Истер /Дунав/, император Константин Погонат /668 - 685 г./ се връща обратно. Българите тръгват по петите на византийците и като ги преследвали чак до Истер, дошли при тъй наречената Варна, близо до Одесос и до тамшната земя *την λεγομένην Βαρναν πλεῖστον Ὀβυσηύ*.¹⁷ Това място дословно превежда в "Хронология Трипертита" Анастасий Библиотекар /IX в./; "quae dicitur Barnam, circa fines Odyssi". Патриарх Никифор /IX в./ повтаря и допълва сведението на Теофан за българите, като казва: "Те преминали Истър към така наречената Варна близо до Одесос и до разположената по-нататък вътрешна земя и като видели, че мястото е укрепено отвсякъде, и от реката

разуване на българската народност, С., 1971, с.172; Ж.Н. Въжарова, Славяни и прабългари /тюркобългари/ в светлината на археологическите данни, Археология, XIII, 1971, 1, с. 1-23.

¹⁵ Йор. Иванов, Богомилски книги и легенди, С., 1970, с. 282.

¹⁶ Стр. Лишев, Българският средновековен град, С., 1970, с. 11, 12; С.Георгиева; Средновековното селище над развалините на античния Абритус, Известия на Арх. институт /ИАИ/, XXIV, 1961, с. 9-36; Д.Ил. Димитров, Ранно средновековен некропол до Разделна, Археология /Ар/, I, 1959, 3-4, с. 56-57; Старобългарски некропол № 2 при Девня, Известия на Народ. музей във Варна /ИНМВ/, VI /XXI/, 1970, с. 21-47; Новооткрит раннобългарски некропол при Девня, ИНМВ, VII, 1971, с. 57-76.

¹⁷ Извори за българската история, VI, С., 1960, с.263; Ив. Дуйчев, Проучване върху българското средновековие, СББАН, 41-1, 1945, с. 163; В.Н.Златарски, История на бълг. държава през средните векове, I, С., 1970, с. 197.

и от непроходимата местност, установили се тук. Те покорили и славянските племена, които живеели наблизо и заповядали на едните да бранят земите около границата с аварите, а на другите да пазят земите, които са съседни на ромеите - *ἑὸν*" *Ἰσθεὸν ἐπὶ τῶν λεγομένων Βαρνῶν πλεῖστον ὀβύβου*. Заселвания на славяни през VI в. в Североизточна България се доказват и от археологическите находки.¹⁸ Константин Багрянородни /X в./ говори, че русите на път за Цариград "от Дунава достигат до Конопа, от Конопа до Констанция /Кюстенджа/, до река Варна, и от Варна отиват до река Дичина - *εἰς τὸν ποταμὸν Βαρνας, καὶ ἀπὸ Βαρνας ἔχονταί εἰς τὸν ποταμὸν Διψίνου*".¹⁹ Лъв Граматик /XI в./ и Скилица Кедрин /XI-XII в./, като говорят за българския етнос, добавят, че се "разположил на стан във Варна в някакви гъсталаци и хълмове - *ἐν Βαρναῖς ἐν τῆσι λόφουσι καὶ ὄρεσιν*".²⁰ Името Варна по-сетне се среща у различни автори: у арабския географ Идриси /XII в./ - "Varnas";²¹ у визан. историк Мануил Фил /XIV в./ - "Varna";²² у Теодор Скутариот /XIII в./ - "Varnan";²³ през 1366 г. граф Амедей VI Савойски "не можал да превземе само укрепления град Варна". В дневник на Казначея Антоний Барбери е отбелязано "Varnam";²⁴ у Халкокондил /1444 г./ - "Varna";²⁵ у Михаел Бехаим /1460 г./ намираме - "крепост Варна - Varnan";²⁶ у Левеклав /1595 г. според Палацио от 1444 г./

¹⁸ Извори за бъл. история, VI, 1960, с. 296; Ж.Н.Въжарова цит. съч., с. 19.

¹⁹ Извори..., VIII, 1961, с. 149, 153; IX, 1964, с. 203.

²⁰ Извори..., IX, с. 147, XI, 1965, с. 213.

²¹ Б. Недков, България и съседните ѝ земи през XII в. според Идриси, С., 1960, с. 79, 132, заб. 238.

²² В.Н. Златарски, История., III, 1972, с. 604.

²³ Извори..., XV, 1971, с. 252, 260.

²⁴ К. Иречек, История на българите, С., 1929, с. 250; Поправки и добавки, С., 1939, с. 239-240.

²⁵ Пак там, с. 231.

²⁶ Хр. Коларов, Два малко известни извора за битката на народите на 10. XI. 1444 г. при Варна, ИНМВ, VI /XXI/, 1961, с. 380.

- "Varna".²⁷ в многобройни турски документи от XV в., XV в.
- Варна.²⁸

От горепосочените извори може да се направят следните изводи: 1. До идването на прабългарите на юг от Дунава славяните вече са били отседнали твърдо около Одесос. 2. Името "Варна" вече е съществувало и е назовавало обект близо до Одесос. Константин Багрянородни /X в./ уточнява, че това е било име на близката река - "Ποταμὸν Βάρνας". 3. Лъв Граматик /XI в./ и Скилица Кедрин /XI-XII в./ доизясняват, че станът на прабългарите бил "във Варна сред някакви гьсталаци и възвишения". Всички тези сведения разкриват конкретната историческа, етническа и природна обстановка, при която най-вероятно е възникнало новото име "Варна" за означаване на воден обект. По всички изглежда, че това е име на река, а след това се разширява върху нейната долина и се прехвърля върху близкия град Одесос, когато той вече се славянизира. В основни линии²⁹ трябва да се съгласим с предположението на К.Иречек,²⁹ на Х. и К.Шкорпил,³⁰ на Ст. Младенов,³¹ Ив. Дуйчев и Ст. Недев³², че името Варна първоначално е носела Провадийска река, Гебедженско езеро и дори р. Девня. В миналото населението на Варна наричало езерото "Варна гьол", което също е в подкрепа за първичността на речното име. Но какъв е езиковият и народностен произход на "Варна"?

Братя Шкорпил поддържат, че Варнас е тракийско селищно име, чийто суфикс - ас често се срещал в тракийски

²⁷ Ал. Кузев, Мадарската крепост през XV век, Археология, VI, 1964, с. 19-20.

²⁸ Р. Стойков, Наименования на бъл. селища в турски документи, Известия за 1959 г. на НБКМ, I/VII/, С., 1961, с. 380.

²⁹ К. Иречек, Пътувания по България, Пловдив, 1899, с. 818.

³⁰ Х. и К. Шкорпил, цит. съч., с. 5.

³¹ Ст. Младенов, цит. съч., с. 24-25.

³² Ив. Дуйчев, По въпроса за името "Веригава", цит. съч., с. 164. Ст. Недев, Река Варна, сп. Турист, XVII, 1972, 10, с. 27.

речни имена.³³ Без уговорка тяхното предположение приема по-късно П. Делирадев и Ив. Велков.³⁴ Иоан Николау без да изтъква съображения, смята названието за аварско.³⁵ К. Иречек не застава на твърда и ясна позиция, той пише: "Дали това име е славянско и тъждествено с думата врана, не знаем сигурно; впрочем недалече оттук на запад в Шуменско и до днес един поток на Камчия се нарича словенски и турски Врана."³⁶ Този намек за славянски произход "Варна-Врана", без метатеза се поддържа след Иречек от В. Томащек, Ив. Дуйчев, В. Бешевлиев и Вл. Георгиев.³⁷ Кр. Мирски дири обяснение със "славянското"/?/ племе варнави, което Аспарух бил заварил между Дунав и Хемус.³⁸ Ст. Младенов, след като отрича възможността етимологията на Варна да се свързва с корен вар- в унгарското варош 'град, средна част на град', в срхр. варош, дири семантична връзка между Одесос и Варна. Той смята, че са възникнали на р. злична езикова основа, но са запазил общо семантично изначално значение. Както в Одесос се крие ие. *ved-, *vod-, трак. *ed-, *od- 'вода, река', така и Варна може да се изведе от *var- 'вода, река', като и в двете названия значението може да се е отнасяло еднакво и до морето, и до Девненското езеро, та дори и до р. Девня, втича-

³³ Х. и К. Шкорпил, цит. съч., с. 5.

³⁴ П. Делирадев, Ив. Велков, Из България, С., 1946, с. 231.

³⁵ Ст. Младенов, цит. съч., с. 24-25; И. Николау, Одесос, Варна, 1894, с. 37.

³⁶ К. Иречек, цит. съч., с. 818.

³⁷ Pauli-Wissova, Real-Encyclopädie der Altertumwissenschaft, III, 1887, str. 24; Ив. Дуйчев, цит. съч., с. 164; В. Бешевлиев, Античната топонимия като исторически извор, ИИБЕ, III, 1954, с. 349; Вл. Георгиев, Въпроси на българската етимология, С., 1958, с. 37;

³⁸ К. Мирски, Първи отчет на Археолог. д-во във Варна, 1906, с. 18.

ша се в последното.³⁹ Напоследък Ив. Петканов, като отчита сериозните трудности да се признае славянски произход на "Варна", приема, че това може да се избегне, като етимологията ѝ се свърже с ие. корен **var-* 'вода' + суфикс *-n-/na/*, често срещан при названия за реки. Според него тази възможност се подкрепя от названието Каварна, ие. *qavarna 'скъпа/хубава/ вода', от *qā 'изпитвам удоволствие, охота'.⁴⁰ К. Влахов се съгласява с Петканов; че Варна може да се изведе от ие. *varna 'река, вода', но в случая *qā* трябва да се приеме за предлог със значение 'към, до, при'.⁴¹

Като се има пред вид историческата ситуация в Североизточна България през VI - VII в., най-вероятно е името Варна да е от славянски произход и то да е възникнало при тяхното трайно засядане в района между Одесос и Марцианополис. На юг от Одесос след Провадийска река най-значителен воден обект е р. Камчия с двата ѝ притока Голяма и Луда Камчия, в древността известна като *Pan/n/ysis*, *Pannisis*, *Panysus*, *Pannisio*, вероятно от тракийски произход, в ие. *pon-i-s /j/o, сродно със старопруското *pannean* 'мочурище, тресавище'.⁴² Днешното име Камчия се смята най-вероятно за тюркско.⁴³ Притокът ѝ Тича и споменатата у К. Багрянородни Дичина са славянски. Според Й. Заимов първата означава 'река, която тича, бърза',⁴⁴ а Дичина Ив. Дуриданов отъжде-

³⁹ Ст. Младенов, цит. съч., с. 52

⁴⁰ Ив. Петканов, За етимологията на Варна, Каварна и Вардар, ЕЛ., XVI, 1961, 1, с. 52.

⁴¹ К. Влахов, цит. съч. с. 47.

⁴² Вл. Георгиев, Българска етимология и ономастика, с. 32.

⁴³ St. Mladenov, Der Name des Flusses Kamčija, Zeitschrift für Ortsnamenforschung, VI, 1930, str. 70; Вл. Георгиев, цит. съч., с. 33; Ив. Дуриданов, Старите славянски названия на река Голяма и Луда Камчия, сб. Славистични студии, С., 1963, с. 185-186; М. Москов, Произход на хидронима Камчия в светлината на нови данни, ЕЛ, XXVII, 1972, 6, с. 87.

⁴⁴ И. Заимов, Български речни имена, БЕ, IX, 1959, 4-5, с. 365-367.

ствява с днешна Луда Камчия и извежда от ^к dikina 'дива, необузdana протичаща река'.⁴⁵ Явно е, че освен Камчия, Тича и Дичица като старинно речно име ще трябва да се приеме и това на река Варна, която не може да се отъждествява с днешната р. Врана, ляв приток на Голяма Камчия, югозападно от Шумен. Този тип имена имат своя отделна етимология, като 'Враня, Черна река' за разлика от Варна, която се среща не само у нас, не само в южнославянската, но и в общославянската топонимия. Достатъчно е да посочим: Варна могила, височина, Варни рид, хълм, Варно усре - северен сенчест склон, Варненски дол - идващ откъм Варна могила в землището на с. Крушовица, Оряховско; Варни дол, СИ 1,5 км от с. Видрар, Трънско; Варна вода, ЮЗ 1,5 км, варовит извор при с. Лозица, Никополско; Варене - Варнеа, СИ 1 км от Чelopeк, Пирдопско; Варян дол до Сухиндол, Севлиевско; Варенец, варовит склон до Батошево, Севлиевско; Вараната при Зла река, Троянско; с. Варана, Павликенско; Варни дол, Босилеградско; Варне или Варница в Кешанско;⁴⁶ местност Варна, с. Варна в Шабачка община, Сърбия; Варна до Оклетцац, Югославия;⁴⁷ гр. Varna в Унгария; Varna, Warine в Словения;⁴⁸ Varvin в Чехия;⁴⁹ езеро Warnuw в поречието на Висла; м. Warniak, Warna, Warnik, Warnowo, в Полша;⁵⁰

⁴⁵ Ив. Дуриданов, цит. съч., с. 190, 191.

⁴⁶ M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Berlin, 1941, str. 234;

⁴⁷ М. Павловић, Ономастички прилози, Зборник за фил. и лингвистику, Нови Сад, VII, 1914 с. 154; Именик места, Београд, 1960, с. 444; Л. Павловић, Сокорска нахија, Српски етнографски зборник, 46/96, Београд, 1930, с. 423; Р. Т. Николић, Крајште и Власина, Српски етногр. зборник, VIII, 1912, с. 27, 150, 292, 293, 306.

⁴⁸ Fr. Bezlaj, Slovenska vodna imena, Ljbljana, II, 1961, str. 290.

⁴⁹ Místní jména v čechach, IV, Pracha, 1957, str. 482.

⁵⁰ St. Rospond, Słownik nazw geogr. polski zachodniej i północni, I, Warszawa, 1951, str. 374; Hidronimia Wisły, Warszawa, 1965, str. 198.

селища Варна има в Челябинска, Вилненска, Двинска и други области на СССР,⁵¹ река Varna е налице до Бомбай в Индия и др.⁵²

Топоними с корен вар- са разпространени предимно в славянски земи и техният произход ще трябва да се търси на общославянска и индоевропейска основа. Те са свързани както с водни, така и със сухи обекти. Името на "река Варна" у К. Багрянородни ще трябва да се свърже с и.е. корен *var-, старобъл. ВАРЬ, м.р. 'зной, жега, пек, горещина', старосръб. ВАРЬ 'горещина, пек; варовик', сърбохърв. вар 'нажеженост, нагорешеност', варити 'довеждам до загреване, до кипене', варопек 'лятна жега' словен. vár 'тлъстина при врене; извара', чеш.-слов. var 'кипене', vary прил.мн.ч. 'горещ, минерален извор'; пол. war 'горещина, вряла вода', кашуб. vǫr 'вряла вода, валец'; църковнослав. ВАРЬ 'слънчев пек, горещина; кипяща вода; гъста смола; нагорешено до бяло желязо', варный 'горещ, зноен', литов. wersmė 'извор', virtis, wërdu 'кипя, клокоча; готвя' и др.⁵³ Старобъл. прил. ВАРЬНЬ /ВАРНЬ/ първоначално означава 'горещ, зноен', преносно 'буен', а по-късно 'азбестов, варовит, варен, съ-

⁵¹ M. Vasmer, Russisches geographisches Namebuch, Wiesbaden, 1964, 650.

⁵² Х. и К. Шкорпил, цит. съч., с. 5.

⁵³ Ст. Младенов, Български тълковен речник, С., 1951, с. 161, 259; Н. Геров, Речник на българският език, I, Пловдив, 1895, с. 108, 109; БАН, Български тълковен речник, С., 1963, с. 68, 69; Ст. Младенов, Етимологически и правописен речник на бъл. книжовен език, С., 1941, с. 58; Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев, Български етимологичен речник, С., 1962-71, с. 193; М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка, М., 1964, с. 273; А. Г. Преображенский, Этимол. словарь русского языка, М., 1958, с. 66; М. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская, Краткий этимол. словарь русского языка, М., 1971, с. 69; Г. П. Цыганенко, Этимол. словарь рус. языка, М., 1970, с. 61; Н. М. Шанский, Этимол. словарь рус. языка, I, 3, М., 1968, с. 19, 21; Речник српскохрватског книжевног и народног језика, II, Београд, 1962, с. 406; Slovník jazyka staroslověnského, Praha, 1961, str. 165, 166.

държаш вар'.⁵⁴ Обикновено се приема, че при глагола варити рус. варить преобладава принудително действие /каузатив/ на старин. глагол ВЪРЪТИ 'бить ключом, кипеть'. Първоначалното значение ще да е свързано с 'вря, кипя' - за горещи минерални извори, за 'вода, която ври, клокочи, бька'; в Западна България вредо означава 'извор, който силно блика; място, където зиме водата не замръзва', срв. м. Вредото - Годечко.⁵⁵ Другото значение - 'който съдържа вар, с качество на вар', вероятно е във връзка с утайки, настойки, при варене на течности, с наслоявания на варовик по басейните на водоизточниците, срв.: из-вар-а, от-вар-а. Вар - ж.р. или м.р., е свързано с изпичането на варовик и превръщането му в негасена вар, а след това с превръщането му в гасена вар, при която има кипене и отделяне на топлина.

Основавайки селище върху развалините на римския град Марцианополис, славяните са го наименовали по тракийското име на реката Девина - Девня, а на Девня са дали свое название "река Варна - Варна река"; у Йордан /VI в./, споменавана просто като "река Река - flumen cognomento Potami" т.е. от гръц. Ποταμὸς 'река',⁵⁶ калка на трак. *dhēy-, *dhōy-, *dhōu- 'тека, тичам',⁵⁷ *dhēwinā 'извор, поток, течение'.⁵⁸ Но дали р. Девня притежава качества, за да бъде назована от славяните Варна. На всички са известни най-големите карстови извори в България при Девня. За тях К. Иречек пише дословно: "Недалече на север от моста реката излиза при подножието на нозка варовита тераса от многобройни извори, от които пет видях отблизо. Те са басейни дълбоки с прозрачна вода, от които периодически изкачат редица мехурчета, които издигат понякога и пясък от дъното. Ня-

⁵⁴ Er. Miklosich, *Lexicon paleoslavenico-greco-latinum*, Vindobonae, 1862-65, str. 56; Djuro Daničić, *Rječnik iz knjževnih starina srpskih*, Graz-Austria, 1962, str. 102, 103.

⁵⁵ Български етимол. речник, I, 1971, с. 185; Б. Симеонов, *Етимолог. речн. на местн. назван. от Годечко*, ГСУ, ФСФ, 60, 1966, с. 136.

⁵⁶ Г. Н. Кацаров, Д. Дечев, *цит. съч.*, с. 429.

⁵⁷ Ст. Младенов, *Имената на още десет български реки*, СпБАН, XVI, 1918, с. 71, 73, 75.

⁵⁸ Вл. Георгиев, *цит. съч.*, с. 56.

кои са полигонално обзидани, други пък оставени като малки езера. Туй е без съмнение подземен отток на водите на равнината, инак безводна, която от горния край на близката тераса се простира чак до Дунава и оттук се нарича Добруджа.⁵⁹ По време на Руско-турската война от 1829 г. В. Тепляков посещава изворите и ги характеризира в бележките си: "Ето сказание должно бысть не без некоторого правдоподобия, судя по теплой температуры воды и пузырьком, вскакивающим на поверхности ключа, который сам собою бьет почти на аршин вверх посреди одного из рукавов реки, невдалеке от сего места."⁶⁰ Братя Шкорпил подробно предават красотите на изворите /Халкалията - Карадипсис, Башгъоз-Игрек, Дипсиз, Ада, Делидушка и Хавуз/, които в секунда имат 2804 литра отток. Излишно посочват, че водата е силно варовита и се утаява по речното корито във вид на бигор /шуплест камък/.⁶¹

След като славяните отсядат в района Одесос - Марцианополис, вероятно към VII в., създават и свои селища, едно от които е Девня. Реката, образувана от кипящите извори, те назовават "Варна река /вода/", като това значение се е свързало и със силно варовития състав на водата. По пътя на метонимията речното название се е разширило и като такова за реката до устието и в морето при Одесос. По-късно, когато градът се славянизирал, името се пренася и върху античния град Одесос и постепенно го замества. Омонимията река-град се пази до късно. Върху план на крепостта Варна от 1828/29 г. в югозападната част е означено "река Варна", втичаща се в Черно море.⁶² Пренасянето име на реки върху селища е известно в топонимията, срв. р. Almos - селище Almum; р. Oescus - сел. Oescus ; р. Utus - сел. Utum ; р. Iatrus - сел. Iatrum и др.

⁵⁹ К. Иречек, цит. съч., с. 850-851.

⁶⁰ В. Тепляков, Письма из Болгарий, М., 1833, с. 142.

⁶¹ Х. и К. Шкорпил, Девненските извори, ИВАД, III, 1910, с. 90, 91. Кратка българска енциклопедия, II, 1964, с. 128.

⁶² Лукънович, Описание турецкой войны 1828 и 1829 г. СПб, 1844, с. 240; Ал. Кузев, Средновековната крепост на гр. Варна, ИВАД, XIII, 1962, с. 116; Ст. Недев, цит. съч., с. 27.

Топоними като Варна могила, Варни рид, Варно усое, Варнеа трябва да се тълкуват, както с нажежаването им от слънцето, така и с вероятен варовит състав на почвата и скалите им; при названия като Варни дол, Варна вода – на първо място трябва да се има пред вид съставът на водата им или пък характерът на изтичане на водата им при изворите, дали те не са карстови "врела", чиято вода силно блика "ври, клокочи". Като изхождаме от най-характерните и очебиешни особености на Девненските извори, приемаме, че тяхното първоначално име "Варна река – Река Варна" е едно от най-ранните славянски названия в района на Одесос-Марцианополис. Неговият словообразователен тип може да се отнесе към топоними от типа на Шаварна локва до с. Ялово, Дряновско, Шаварна река до с. Кръвеник, Севлиевско, Шумена бара до с. Кунино, Врачанско, и др.

ДРЯНОВО. Някои приемат, че името на града за пръв път се среща през средата на XIV в. в писмо на цар Иван Александър до венецианския дожд Андрей Дондоло, в което се кълне в името на "santa Parasceve da Drenova"⁶³. Тук трябва да виждаме не Дряново, а Треново, т.е. Търново. В писмо от 1203 г. архиепископ Василий пише на папа Иннокентий III, че е пристигнал "в Търново през месец септември - perveni Driauit per mensem..." където също виждаме означение Принаум.⁶⁴ Появата на Дряново като селище трябва да се отнесе към края на късното средновековие, тъй като в средата на XV в. името му вече се среща в турските документи като "Диранова, Дернува", в 1585 г. – Диранува, в 1689 г. – Диранува, в XVII в. – Диранова.⁶⁵ В 1442 г. към вакъфите на Касъм паша принадлежи и Дряново, а през XV в. е тимар на търновски кадия: "село Дранва, домакинства – 83, вдовици – 2, приход без испенча – 5270 акчета"⁶⁶. През XVI в. 60 домакинства са посочени като дървенджии "пазачи на прохода" за

⁶³ Ив. Дуйчев, Из старата българска книжнина, II, С., 1944, с. 136.

⁶⁴ Извори за българската история, XII, 1961, с. 404.

⁶⁵ Р. Стойков, цит. съч., с. 404.

⁶⁶ Извори за българската история, XIII, 1966, с. 217.

Балкана, а цялото население наброява около 1499 жители.⁶⁷ В приписка от 1644 г. на петогласник в Зографския манастир /Света гора Атонска/ е посочено, че е писан от "ПО П $\frac{3}{5}$ ДЕ-ДОВИ /Манасие/ НЕДОСТОИНИ ГРАД ТРЪНОВЪ ГИМИ ТРА-ПЕЗОНЪ ѿ СЕЛО ЩЮЛЕЛИЛ /Дряново/"⁶⁸. В надпис от 1795 година на часовникова кула в Хилендар се чете: "ОЩЬ ВЛАДО СІНЬ НЕДЕЛЧО О/ТЪ/ ДРЕНОВО"⁶⁹.

Този семантичен тип названия на местности и селища по растителен вид е общославянски и в нашата топонимия често се среща; явно е, че селището е названо от растението ДРЪНЬ, прил. ДРЪНОВЪ и първоначално ще е означавало име на местност, като словосъчетание с втори компонент име от среден род. В Рилската грамота на Иван Шишман от 1378 г. намираме подобни имена: "СЕЛО БЪЗОВО, АБЛАНОВО, СЕЛО ДРЪНОВЪ ДОЛЪ, ГРАДИШЕ ЦЪРОВО"⁷⁰. От ботаническото дрян, прил. дрянов у нас има много местности, например: Дрянова могила - Троянско, Дренов камък - до Буново, Дрянов рът - до Драгоево, Преславско, Дрянова поляна - при Кесарово, Г.Оряховско, и др. Селище Дряново има в Асеновградско, Благоевградско, Ихтиманско, Панагюрско и др. С. ДРЕНОВО се споменава при р. Вардар в 1380 г., през 1321 г. в Епир, ДРЪНОВЪСКЪ при албанската граница и др. В Югославия 6 селища се наричат Дренова, 11 - Дреновац, 4 - Дреновец и пр.⁷¹

ЛЯСКОВЕЦ - град във Великотърновски окръг, чието име според Р.Стойков се среща в турски документи още през XV в., като "Лесковидж",⁷² в XVII в. - "село Лесковиче,

⁶⁷ Б. Цветкова, За поселищния облик на Търновския край през XV-XVI век, Сборник в чест на Йор.Захариев, С., 1964, с. 127, 135.

⁶⁸ Йор. Иванов, Български старини из Македония, С., 1931, с. 251.

⁶⁹ Същият, цит.съч., с. 271.

⁷⁰ Същият, цит.съч., с. 495, 597.

⁷¹ Именик места, Београд, 1960, с. 151.

⁷² Р.Стойков, цит.съч., с. 428.

стадашо към казата Търнова".⁷³ Кога точно се е появило селището и името му, засега не може да се отговори, ноо като се имат пред вид археологическите останки около града и старинният пласт названия, като Глоговец, Гладнира, Слатина, Песчана, Костимял, Чертовец и др., може да се приеме, че те са от края на късното средновековие. Етимологията на Лясковец очевидно трябва да се извежда от бот. леска, прил. лесков, както досега правилно го свързват изследвачи като Ц. Гинчев, К. Иречек, А. Иширков, Ст. Младенов, В. Миков, Д. Минев и др.⁷⁴ В никакъв случай не могат да се приемат тълкувания от рода на тези, че се наричало по близката гора "Лес Боянов", преосмисляне на някакво преславянско название "Лас бойнос", и пр.⁷⁵

Местни названия от прилагателна основа от растителен вид+топонимична наставка -ец или -ица са общославянски и са засвидетелствувани още от идването на славяните на Балканския полуостров. Имена Лесковец са известни в Севлиево, Оряховско, Михайловградско, Охридско, Леринско и др. Само в Югославия официално съществуват 8 селища - Лесковец и 7 - Лесковац.⁷⁶ Много от тези имена първоначално са били устойчиви словосъчетания от типа на Лесков дол, Лесков връх, Лесков рът и пр., които впоследствие са субстантивирали посредством суфикс - ец или -ица. Сравни: Бодиловец - Петричко, Божуровец - Сливенско, Бориковец - Асеновградско, Боровец - Леринско, Брезовец - Асеновградско, Брестовец - Берковско, Вишневец - Сливнишко, Върбовец -

⁷³ Извори за българската история, ХХ, 1974, с.274.

⁷⁴ Ц. Гинчев, Зиналата скала, см. Труд, I, 1887, 5, с.274; К. Иречек, цит.съч., с. 250; А. Иширков, Характерни черти на градовете в Царство България, ГСУ, ИФФ, ХХI, 7, 1925, с.25; Ст. Младенов, Етимол. и право. речник., с.282; В. Миков, Произход и значение на имената, С., 1943, с.224; Д. Минев, Град Лясковец..., Варна, 1944, с. 9.

⁷⁵ Е. Дочев, Лясковец в своята многовековна история, в. Народен глас, IX, Лясковец, бр. 9-14, 1967; Н. К. Ковачев, За произхода на "Лясковец", Борба, XXVII, В. Търново, 43, 1970; Неверни изводи, Борба, XXVII, 111, 1970.

⁷⁶ Именик места, Београд, 1960, с. 259.

Михайловгр., и др.⁷⁷

ТРАВНА - в Габровски окръг, в бивша Дряновска околия. Преданието твърди, че преди тук да съществува селище, мястото било "диво и пусто - гора, в която се въдели мечки", а при избиване на българите в Търново "най-юнаците и най-хайдутите" избягали в планината и част от тях заселили Травна.⁷⁸ Действително населението в Тревненско се е увеличавало по време на османското робство от пришелци, идващи от различни краища на страната, преследвани от непоносимите условия и притесненията на завоевателя. Част от жителите на Травна са били пазачи на прохода през Балкана и са били известни като "харбалии".⁷⁹ Най-рано селото е названо в четвероевангелие от Ловеч в 1558 г.: "СІА КНИГА ЕВЛІЕ КАКО А ПОВЕЗА ДАСКАЛЬ СТОАНЪ ѿ СЕЛО ТРЪВНА."⁸⁰ В турски документ от 1659 г. се посочва "село Търавна";⁸¹ в приписка от Хилендарския манастир в 1734 г. - "СПИСА СА СІЕ ПРАВИЛО У СЕЛО ТРЪВНА ВЪ ОБЛАСТЪ ТРЪНОВСКУЮ";⁸² в Зографски поменик - "СЕ^л ТРЕВНА";⁸³ на икона от 1798 г. - "ІКОНОПІСЕЦЪ ПАПА ВИѠАНІ ѿ ТРЪВНА";⁸⁴ върху друга икона - "СИЕ ІКОНОПІСЕЦЪ СИМЕОНЪТ СЕЛО ТРЕВНА";⁸⁵ на икона габровска църква - "РУКА ГЕОРГИ ДИМИТРОВ ѿ ТРАВНА 1820";⁸⁶ в църквата "Св.Георги" в Арбанаси - "РУКОДЕЛІЕ

⁷⁷ Йор. Заимов, Български топонимични наставки, Onomastica, VII, Warszawa, 1961, str. 213.

⁷⁸ Л. Милетич, Старото българско население в Североизточна България, С., 1912, с. 50.

⁷⁹ А. Иширков, Чалъкавашки проход в Стара планина, ГСУ за 1910/11 г., с. 8; П.Р.Славейков, Извлечения из летописа на поп Йовча от Травна, СБНУ, II, 1890, с. 312.

⁸⁰ Б. Цонев, Опис на ръкописите и старопеч. книги в Народната библиотека в София, I, С., 1910, с. 49.

⁸¹ Р. Стойков, цит. съч., с. 470.

⁸² Йор. Иванов, цит. съч., с. 268.

⁸³ Същият, цит. съч., с. 495..

⁸⁴ Ат. Божков, Тревненска живоп. школа, С., 1967, с. 22.

⁸⁵ Същият, цит. съч., с. 78.

⁸⁶ Д. Ив. Папазов, Село Арбанаси, СБНУ, XXXI, 1937, с. 43, 46.

ЗОГРАФЪ ДИМИТРИЕ КЪНЧОВЪ Ъ ТРАВНА СИНЕ 1838"⁸⁷ и др.

Както се вижда, селищното название е фиксирано в различни графични варианти: в тур. документи – Търавна, където Ъ е вметнато поради вокална хармония, за да раздели ттр; българските – ТРЪВНА, ТРЕВНА, ТРАВНА, ТРАВНА ни отвеждат към едно първично ТРЪВНА. Местни краеведи тълкуват названието от келтско /?/ тръм 'покой, място за отдик' на "търновските царе и боляри"; от тръвна 'плетен първобитен кошер за пчели' или от тревнина 'данък за паша на добитък'. Разбира се, това е чисто народна етимология. В народни песни името се среща и Трямна: "ще ги прекарат през Трямна, през Трямна, през алтън Трямна", което е резултат на асимилация на групата вн - мн. Научно етимологията на топонима трябва да се свърже със старобъл. ТРЪВА, прил. ТРЪВЪНЪ 'от трева, изобилен на трева', както народна поговорка казва: "габровци габър яли, че умряли – тревненци трева пасли, че порасли". Първоначално названието се отнасяло до местност или воден обект и е било двусъставно съчетание от прилагателно + съществително от типа на *ТРЪВЪ/Ъ/НА ЛЪКА 'тревиста лъка', *ТРЪВЪ/Ъ/НА ПОЛИАНА 'тревистата поляна' или *ТРЪВЪ/Ъ/НА РЪКА 'река в тревисти брегове'. Възникналото селище в края на късното средновековие или в началото на робството е взело името на местността или реката. Последната днес се именува вторично по името на селището Тревненска река. За такъв възможен произход говорят топоними като Тревна бара до с. Българене – Ловешко, Шаварна река до Кръвеник – Севлиевско и Плевенско, Тръстена бара до Беглеж – Плевенско, Търнена нива и пр. Ив. Гълъбов правилно отхвърля твърдението, че формата Трявна е турско преосмисляне, но едва ли може да се приеме, че това е родителен падеж от ТРЪВЪНЪ.⁸⁸ Това е елптическа форма от първоначално словосъчетание за название на местност или река,

⁸⁷ Ат. Божков, цит. съч., с. 44, 61, 88, 98; С. Чилингиров, Добруджа и нашето възраждане, С. 1917, с. 101; К. Фотинов, Общо землеописание, Смирна, 1843, с. 99, 115; Б. Цонев, цит. съч., I, с. 461.

⁸⁸ Ив. Гълъбов, Топонимични приноси. Български език, III, 1953, 3, 170.

а може да бъде и на село, среднобългарското *ТРЪВЪ/Ъ/НА
ВЪСЪ. Подобни названия намираме и в други славянски земи:
 в Югославия - Травни дол, Трава, Травник; в Полша - Trawna,
Trawnica, Trawno ; в Чехословакия - Travník и др.⁸⁹

ПАВЛИКЕНИ - административен център на бивша околия
 във Великотърновски окръг. Непосредствено около града се на-
 мират останки от славянско селище, керамика от VIII - X,
 XII - XIV в. Към средата на XV в. "село Павликян: дома-
 кинства мюсюлмани - 8, приход - 1318 акчета" заедно със
 с. Михал Орудж /Михалци/, Мурад бей /Бяла Черкова/ и Умур
бей /Стамболово/ е зиамет на Умур бей, син на Капуджибаши,
 а преди това е било вакъф на Фируз бей.⁹⁰ През XVI в. "се-
 ло Павликян, спадаше към Търново" е посочено с българско
 население, със 183 домакинства.⁹¹ В доклади на католишки
 мисионери това име не се среща, а на мястото на града се
 дават селища Маринополци и Варнополци. В 1581 г. се посоч-
 ва с. "Маринополец".⁹² Върху възможността под последните
 имена да се крие днешното Павликени подробно се спира в
 статия М. Д. Йовков.⁹³ Трябва да посочим, че селищните на-
 звания Маринополци и Варнополци по произход посочват, че
 жителите им са от с. Марно поле до В. Търново или от из-
 чезнало село със същото име до Карлово и от с. Варана. Пав-
ликян, Павликени е свързано с верската принадлежност на
 населението и това име за селището ще е дадено от жителите
 на съседните селища. По същото време като павликянски села
 чрез названията им са разграничени още много села: Павли-
 кянска Брестовица, Павликянска Калугерица, Павликянска

⁸⁹ P. Skok, Slovenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Zagreb, 1950, 177, 189; Imenik mesta, Beograd, str. 432; St. Rospond, Słownik nazw geograficznych polski zachodniej i północnej, cz. I, 1951, s. 336.

⁹⁰ Извори..., XIII, 1966, с. 167.

⁹¹ Извори..., XVI, 1971, с. 430.

⁹² Н. Милев, Католишката пропаганда през XVII век, С., 1914, с. 35.

⁹³ М. Д. Йовков, За названието на град Павликени, Ист-
 торически преглед, 1971, 6, с. 86-91.

Скравеница, Павликианска Трънчовица, Павликианско Белене, Павликианско Загабъри, Павликианско Лъжани, Павликианско Одрене, Павликианско Орешани, Павликианско Тележене.⁹⁴

СВИШОВ. В района на града животът започва в далечното минало. В м. Стъклен се е намирал римският град Нове през I в., седалище на I италиански легион. Името на града се тълкува като мн. число от лат. novus 'ново' и е било свързано с определяемото tabernae, casae или canabae.⁹⁵ В самия гр. Свишов разкопките в м. Калето на връх Чуклата, над брега на Дунава, разкриват следи от новолатенска, римска, ранновизантийска, среднобългарска и турска керамика; строежите на самата крепост се отнасят към българската епоха XII - XIV в. и към турското робство - XVI в.⁹⁶ Първите сведения за името на селището са от 1385 г. на немския поклонник в Ерусалим Петер Шпарнау, който се връща през Цариград, Филипополо и Търново и пристига "в един град, който се казва Цвиста - Czwista; оттук преминахме Дунава, след като влязохме в страната Влахия, тук войводата има също един град, който се нарича Цвиста /б.м. Зимнич/".⁹⁷ Във влахобългарски документ от 1475 г. намираме: "IAKO DA ИМЪ СЪТ ВЪ ПОДРЪЦЪ СЕЛА ПО ИМЕНИ: ГЮРГЕВЪ И ПРИСЛОП И БЛАТА ВЪСЪ ѿ СВИШОВ ПО ВЪСЕМУ КАЛМАШУО И КОМАНКА".⁹⁸ В друг документ от 1479 г. е посочено: "ci la Sfiştov".⁹⁹ В турските документи през XV в. се дава "зиамет Свишов на Вейсел бей, син на Иса бей"¹⁰⁰, "Мустафъзи на крепостта Свишов"¹⁰¹. В оригинала името е давано: Зишова,

⁹⁴ Извори за бъл. история, XIII, с. 529.

⁹⁵ В. Бешевлиев, Латинските лични имена в Мизия и Тракия, ИАИ, XIX, 2, 1955, с. 287.

⁹⁶ В. Вълков, Разкопки на Калето в гр. Свишов, Археология, IV, 1962, 4, с. 7-15.

⁹⁷ Ал. Кузев, Пътеписни бележки за българските земи от 1385 г., Археология, XII, 1970, 4, с. 68.

^{98,99} Document romanae historica, Bucureşti, I, 1916, str. 251, 268.

¹⁰⁰ Извори..., XIII, 1966, с. 245;

¹⁰¹ Извори..., XIII, с. 321.

Жишова, Зиштува. Немски хронист Ханс Шилтбергер /XIV в./ говори за гр. Siltau, Siltaw.¹⁰² Мехмед Нешри определя "Зиштова крепост в Шишманова земя", а немският летописец Ханс Леонклау /1595 г./ твърди, че Али паша в 1388 г. изпратил свои хора при българския княз в Zistowa /Свишов/ да им предаде крепостта, но той отказал.¹⁰³ Името на селището се среща и по-късно в различни документи и карти, предавани според особеностите на един или друг език: в карта на Фра Мауро от 1459 г. - Siscu;¹⁰⁴ у Хаджи Калфа /XVII в./ - Зишов, а Евлия Челеби /XVII в./ твърди, че когато Гази Худавендгяр /Мурад I/ предприел поход срещу Румъния, влашкият атаман "Свишов" се уплашил и издигнал "тази крепост, която после била завладяна от султан Баязид Вели"¹⁰⁵. Според П. Й. Шафарик Sistow бил овладян от Баязид в 1390 г.¹⁰⁶ у Л. Марсили /XVII в./ градът е назован Suistovo.¹⁰⁷ Срещат се още форми: Систов /Шарл дьо Пейсонел - XVIII в./, Сишов /Луи - Огюст Феликс Божур - XVIII в./, Свишов в преписки на поклонници в Зограф през XVIII в.¹⁰⁸ Н. В. Михов в западно-

¹⁰² Ф. Браун, Путешествия Ивана Шилтбергера по Европе, Азии и Африки, Записки Импер. Новорус. университета, I, 1868, с. 2.

¹⁰³ Гл. Елезовић, Огледало света, зборник за источна ачку историску и књижевну грађу., Београд, 1957, серија I, кн. III, с. 38; Б. Джонов, Калето в нашата история според хроника в 1595 г. в. Дунавско дело, бр. 15, Свишов, 1957.

¹⁰⁴ Ал. Кузев, Приноси към историята на средновековните крепости по Долния Дунав, II, ИНМ, Варна, III/XVIII/, 1967, 48.

¹⁰⁵ Д. Гаджанов, Пътувания на Евлия Челеби из бъл. земи през средата на XVII век, Переод. списание, 70, с. 656.

¹⁰⁶ Ив. Д. Шишманов, Бележки за България в ръкописното наследство на П. Й. Шафарик, Български преглед, III, 1896, с. 62.

¹⁰⁷ Д. П. Димитров, Археолог. изследвания на граф. Л. Марсили из българските земи в края на XVII в., ГСУ, ИФФ, 43, 1946/47, с. 47.

¹⁰⁸ Б. Цветкова, Френски пътеписи за Балканите XV-XVIII в., С., 1975, с. 308, 309, 395, 411, 419.

европейски източници през XVIII и XIX в. разкрива огромно разнообразие на форми: Schistav, Schwischtov, Sistof, Sistowa, Svistov, Szistowe, Zischtow, Zishtowa, Zischowi, Sistov.¹⁰⁹ У Ив. Богоров срещаме в 1868 г. две форми - Свишов и Зистивие, последната турско изменение на нашето име;¹¹⁰ в "Аритметика" на Хр. Павлович от 1833 г. - Свишов, Систов.¹¹¹

От направения преглед на формите и облиците, под които срещаме името на града, изхождайки от влахобългарските грамоти, като първична форма може да се приеме Свишов. Останалите са видоизменения според фонетичните особености на различни, предимно западноевропейски езици. Относно етимологията на названието В. Миков голословно твърди, че то е пренесено по времето на Калоян от преселени гърци и от гр. Συστός на Мраморно море, в Галиполски полуостров.¹¹² Градът обаче съществува още от XIII в. Ст. Ганчев търси обяснение на първоначално име Systó в гръц. кистос 'място за удоволствие, игрище, парк', в лат. systus, sistum, тераса с колонади в римска вила'.¹¹³ В. Манчов прави опит да го свърже със свеш, светлина, тъй като "от Калето ношем с огньовете и светлини са били ориентирвани лодките и гемите по Дунава". Георги поп Христов смята, че името идва от старобъл. ВЫСОЧЕ, ВЫШНІЙ 'горен, висок, възвишен' или от предлога СЪУВИСОКА; като вероятни успоредици дава названия от Чешките Татри: Velka Svistova, M. Svistovka.¹¹⁴ Трябва да признаем, че при научното тълкуване на името има трудности от семантичен и словообразователен характер. То

¹⁰⁹ Н. В. Михов, Населението на Турция и България през XVIII-XIX в., СББАН, 1915, с. 463.

¹¹⁰ Ив. Богоров, За народна сваят, С., 1970, с. 201.

¹¹¹ В. Погорелов, Опис на старите печатни български книги /1802-1877/, С., 1923, 34, 35.

¹¹² В. Миков, цит. съч., с. 64.

¹¹³ Ст. Ганчев, Свишов, принос за историята му, Свишов, 1929, с. 426.

¹¹⁴ Г. поп Христов, Свишов в миналото, Свишов, 1937, с. 461.

може да бъде разложено на основа свищ- и суфикс - ов, към които е стояло и определяемо връх, град. Коренът свищ- вероятно е родствен с думи като свист, свистене, с глагола свистя 'свирене, пищене, шумене' на вятър, старорус. свисть в свистати 'свистене на вятър, свирене', чеш. svist ,svistot 'свирене, пищене' svišt-ový 'съскаш'.¹¹⁵ Формално семантично селищното название може да има връзка с наши местни имена като връх Свищи плаз в Златишкия балкан, което П. Делирадев тълкува от свищи 'който свири, свисти, реве' и плаз 'естествен улей, пързалка'; същото име обаче Й. Заимов дава под форма Свещи плаз и го отнася към свещ, прил. свещи, както от коза имаме кози със значение 'изправен като свещ' и плаз 'стръмен дол, по който пускат трупи, спущала'.¹¹⁶ В последния случай името трябва да се отнесе към семантичната група имена: Свещника в Пирин, Свешаро до Елешница /Петричко/, Свещилото и др. Със суфикса -ов в езика ни се образуват притежателни прилагателни от антропоними, прилагателни от названия на растителни видове и др. /буков, сливов/. В случая свишов би могло да означава 'който съдържа свистене, който свисти или на който се чува свистене'. Като имаме пред вид природно-географския характер на върха Чуката и издигнатата на него крепост Калето, би могло да се приеме, че първоначално се е появил топоним *СВИШОВЪ ВРЪХЪ или СВИЩОВЪ ГРАДЪ, т.е. връх или град, изложен на свистенето на вятъра. Не е изключена обаче възможност названието на селището да е по име или прозвище на първоначалния му основател или владетел - *Свищьо или Свищю 'който подсвирква или при говорене издава специфичен паразитен звук'; от антропонима е образувано притежателно прилагателно свишов. В Кръвеник, Севлиевско, има семантична успоредица на прозвищно име Свирьо и по него родово име Свиревци, Свиреви. Интересно е, че както вече посочихме, Петер Шпарнау през 1358 г. дава два града с едно

¹¹⁵ М. Фасмер, Русский этимологический словарь, III, М., 1971, с. 580, Чешко-русский словарь, I, М., 1973, с. 393.

¹¹⁶ П. Делирадев, Пътувания из България, III, С., 1945, с. 63; К. Иречек, цит. съч., С., 1974, с. 353; Й. Заимов, Местните названия в Пирдопско, С., 1959, с. 251.

и също име Цвиста /Свишов и Зимнич/ - нещо, което в тур. документи намираме за Русе и Гюргево,¹¹⁷ понеже градовете на двата бряга на Дунава са били тясно свързани търговско-икономически. Не знаем по какви източници Евлия Челеби съобщава, че влашкият атаман Свишов построил крепост Свишов, за да се противопостави на султан Мурад. Въпреки че археологическите данни говорят за един по-ранен произход на Свишов, сведението на Евлия Челеби ни насочва към положителна възможност за антропонимичен произход на името му, което приемам за по-вероятно, отколкото това от основата в думата свист, свистене /срв. местното название Свишовица за голям хребет при с. Белотинци, Драмско/.

ШУМЕН. Историята и етимологията на названието "Шумен" трябва да се разглежда в тясна връзка с поселищното минало на града. В най-общи черти това минало вече добре е разкрито от археологическите проучвания през последните години. Непосредствено до града върху западната част на Шуменското плато в м. Хисарлъка е съществувало непрекъснато укрепено селище от време на траки /IV в. пр.н.е./, римляни /IV в./, византийци /V-VI в./, българи /IX-X, XII-XIV в./, турци /XV в./; под "Хисаря" е имало селище от XII-XIV в., следи от скален манастир с килии от XII-XIV в.¹¹⁸ За съжаление писмените извори не са донесли до нас името на ранното укрепено селище. У арабския пътешественик Идриси. /XII в./ се споменава град и река Masīnūs, Masīnu, Mīsinū, отстоящи от гр. Ловиса /Ловеч/ в североизточна посока на 5 прехода.¹¹⁹ Това название В. Томашек коригира в Masfyūnus - Масиунус и го свързва като метатезирана форма на името ξυμεῶνος. Понеже византийската писателка Ана Комнина съобщава, че в похода си към Дръстър в 1088 г. император Алексис I Комнин квартирувал в Североизточна България на "Си-

¹¹⁷ Б. Цветкова, За режима на стопанската обмяна между румънските и българ. придунавски земи през XVI в., Българо-румънски връзки и отношения през вековете, С., 1965, с. 118.

¹¹⁸ Цв. Дремсъзова и В. Антонова, Принос към най-старата история на Шумен и Шуменското плато, Шумен - Коларовград, I, 1960, с./1-33/ 21.

¹¹⁹ Б. Недков, цит. съч., с. 75, 83.

меонов връх - *ἀνεολογία τοῦ ζῦμε ὄρος*", който се наричал още "сборище на скитите", то Томашек това име свързва като предшественик на Шумен.¹²⁰ К. и Х. Шкорпил изказват мнение, че Мисионис, Мисиунис се намирал в пролома Дервент.¹²¹

За голяма радост при разкопките на Шуменската крепост през 1966 г. беше открит каменен надпис от времето на Иван Шишман /XIV в./, в който е фиксирано названието на града: "...АЗЪ БЪЛГАР/ОМЪ/ ЦАРЬ Ю/АН/ ШИШ/МАН/ СЫНЬ БЕ-ЛИКАГО ЦАРЬ ЮАНА АЛЕ/КСАНДРА/ ПРИДОХЪ В ГРАД ШОУМЕН /ПО/ ЦАРЕВОПОМАІАНИЕ..."¹²² Досега името беше известно във връзка с похода на Владислав III Варненчик от 1444 г., когато войските му превземат Шуменската крепост. В поемата си Михаел Бехайм /1416-1474г./ посочва, че "дойдоха пред една крепост Шемле-Schemle"¹²³; според Палцио Варненчик изпратил пратеници до Szumen, а Левенклав съобщава, че превзел Мутре и Zumli.¹²⁴ В турските документи от XV и XVI в. името се предава като Шумнь, Шумну.¹²⁵ В писма и документи на търговци и мисионери от

¹²⁰ Б. Недков, цит. съч., с. 130, бележка 221; К. Иречек, цит. съч., с. 866. Извори за бълг. история, XV, 1971 г., с. 61: "Самодържецът на разсъмване бързо стигнал до Плискова, а после се изкачил на така наречения Симеонов хълм, който от местните жители се нарича Скитско събрание."

¹²¹ Известия на Варненското археолог. дружество, III, 1910, стр. 104.

¹²² В. Антонова, Новооткрит старобългарски надпис на Шуменската крепост, Известия на Народ. музей в Шумен, IV, Варна, 1967, с. 79-83.

¹²³ Хр. Коларов, Два малко известни извора за битката на народите на 10 ноември 1444 г. при Варна, ИНМБ, VI, 1970, Варна, с. 182.

¹²⁴ A. Prochaska, Andreas de Palatio. Litterae de clade Varnens: ad Ludovicum cardinalem datae, Lwów, 1882, str. 26; A. Lewenklaw von Amelbeurn, Neuerer Musulmanischer Histori, Frankfurt, 1956, str. 306.

¹²⁵ Р. Стойков, цит. съч., с. 418; Извори за бъл. история, X, с. 159, 284; XVI, 1971, с. 464; XX, 1974, с. 129.

Дубровник се среща: Sciumgna, Sumgna, Suman, Sciuman и според К.Иречек те го изговаряли Шумня или като прилагателно Шуман.¹²⁶ В приписка на Х.Велико от 1771 г. четем: "...да са знай кату доди ордета на Шюменъ да кашлува..."¹²⁷, където названието е силно смекчено.

Относно тълкуването произхода на селищното название вече се оформени няколко схващания. В.Томашек, К.Иречек, В.Аврамов и Цв.Цветкова приемат, че то е изменение на споменавания от Ана Комина Симеонов хълм, който те свързват с Шуменското плато.¹²⁸ Ат.Иширков, П.Скорчев и В.Антонова свързват името с шума, тъй като градът се е намирал в "гориста, зашумена област". П.Скорчев, тълкувайки името на р. Боклуджа като "хростова", "шумена река", доказва, че тя стои в синонимна връзка с Шумен.¹²⁹ В.Миков е склонен да изведе названието от глагола шумя и шумене 'издавам шум'.¹³⁰ Г.Стоилов и Г.Джумалиев заемат помирително компромисно положение: първоначално селището е носило име Симеонис, а по-късно го заменя с Шумен, като между тях няма приемствена връзка.¹³¹

Произходът на името Шумен от Симеон е невъзможно поради фонетични трудности. Тук би било необходимо посредни-

¹²⁶ К.Иречек, цит. съч., с. 867.

¹²⁷ Г.С.Джумалиев, Летописът на Хаджи Велико, Известия на Народния музей в Коларовград, III, Варна, 1965, с. 56.

¹²⁸ К.Иречек, цит. съч., с. 866; Цв.Цветкова, По въпроса за произхода на името на гр. Шумен, сб. "Шумен-Коларовград, I, Коларовград, 1960, 34-37.

¹²⁹ Ат.Иширков, Град Шумен, сб. В.Друмев, С., 1927; П.Скорчев, За произхода на името на гр. Шумен, Шуменски общински вестник, I, 1941, бр. 52; В.Антонова, Надпис на Иван Шишман, Шуменска заря, II, 1967, бр. 112.

¹³⁰ В.Миков, цит. съч., с. 264.

¹³¹ Г.Стоилов, Шумен през древността и средновековието, Шуменска заря, I, 1966, бр. 5; Г.Джумалиев, Икономическото развитие на гр. Шумен/Коларовград/ през епохата на турското робство, Известия на Народния музей в Коларовград, Варна, 1960, I, с. 83.

чеството на еврейско компактно население; в староеврейски език личното име е šim'ôn, от šama 'слушам, дочувам'. Ясно засвидетелстваното название на укрепения град през XIV в. като "ГРАД ШОУМЕН" дава основание да приемем като най-обосновано от историческа и езикова страна обяснението на А.т. Иширков. Възникналото славянско селище върху развалините на византийския град, вероятно към VIII-IX в., е получило славянско име във връзка с наличната растителна асоциация на района и долината на близката река: старобъл. ШОУМА не е засвидетелствувано; в бълг. шума 'гора, шумак; листна маса', сърбохърв. шума 'гора, сухо дърво', словен. šuma 'листа, вършина', старочеш. šuma 'гора', рус. местно название Шумск ни дават основание да приемем, че поне в среднобългарски тази дума е била вече налице.¹³² Структурно-семантично названието ШОУМЕНЪ ГРАДЪ-ГРАДЪ ШОУМЕНЪ е от типа на ТРЪНОВЪ ГРАДЪ - ГРАДЪ ТРЪНОВЪ.¹³³ Произходът на названието от шума се потвърждава и от многобройни други топоними у нас, срв.: Шумни рид при Долно село - Кюстендилско; е. Шумата - Севлиево; девет местни названия Шумата в Габровско; Шумето, Зла шума в Пирдопско; Шумата рътлина - Габровско; Шуменско дере - Първомайско; Шумска река - Годечко; Шумена бара до Кунино - Врачанско; Шуме, Шумец : в Югославия; Шумник в Словения, Шумава в Чехия и др.

¹³² М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка, IV, М., 1973, с. 487; Ст. Младенов, Этимологически и правописен речник на бъл. книжовен език, С., 1941, с. 696.

¹³³ Н. П. Ковачев, Търново - Велико Търново, Етимология и история на названието на града, Трудове на ВПУ, IV, С., 1968; Н. П. Ковачев, Б. Кръстев, Към историята и етимологията на "Шумен", Шуменска заря, III, 1968, бр. 86.

К НАЗВАНИЯМ ГОРОДОВ БОЛГАРИИ

Н. П. Ковачев

/Резюме/

В непосредственной связи с археологическими и историческими источниками автор пытается выяснить названия городов: Берковица, Варна, Дряново, Лясковец, Павликени, Свищов, Трявна и Шумен.

Берковица /XV в./ - субстантивация первоначального *Беркова вьсь 'Берково село', *Беркова твърдь 'Беркова крепость, твердыня' /болг. твърдина/, по имени собственному Берко, от Бер, Беро /в Берислав, Беримир, Беривой/.

Варна /VIII в./ - первоначальное славянское название реки Варьна река, тесно связанное с карстовыми источниками реки Девня; значение 'источник, который кипит и содержит растворенный известняк' /болг. ври - кипит, вар - известняк/.

Дряново /XV в./ - по растительному виду дрян /кизил/, первичное местное название 'место, обросшее кизилowymi деревьями'.

Лясковец /XV в./ - субсантивация первичного местного имени *Лясков дол /вершина, холм/ > Лясковец.

Павликени /XV в./ - первичное жительство имя по религиозной принадлежности населения, по религиозной секте павликян.

Свищов /XIV в./ - этимология вероятная: 1/ по имени возвышенности "Калето", доступное напору /свистенью, болг. - свистене/ ветров, сравни Свищи плаз в Старой планине; 2/ по антропониму *Свищю, Свищю Свищов връх /урад/.

Трявна /XVI в./ - первоначальное местное название типа Трявна река /прогалина, излучина/, перенесенное на возникшее селение.

Шумен /XIV в./ - в связи с лесистой местностью, прилагательное шумен от шума 'густой лиственный лес', сравни местность Шумата, Шумни рид и другие.

Названия указанных городов в сравнении с другими топонимами этих районов оказываются самыми древними. Это дает основание автору утверждать, что после имен больших рек, часто самыми старинными оказываются имена селений.

LES NOMS DES VILLES EN BULGARIE

N.P.Kovatchev

/Résumé/

En tenant compte des sources historiques et archéologiques existantes l'auteur tente d'expliquer l'étymologie de huit villes: Berkovitsa, Varna, Drianovo, Liaskovets, Pavlikeni, Svichtov, Triavna, Choumène.

Berkovitsa, de l'adjectif possessif Berkov /du nom propre Berko/ + le suffixe toponymique - itsa.

Varna - à l'origine c'est un nom de fleuve /"Varna réka"/, donné par les Slaves au fleuve Devnia; sa signification primitive - source qui bout et contient en abondance de la chaux.

Drianovo - de drianov, adjectif du terme botanique drian.

Liaskovets - de liaskov, adjectif du terme botanique "leska" + le suffixe toponymique - ets.

Triavna - à l'origine nom de lieu ou de rivière - de l'adjectif "treven" /riche en herbe/.

Pavlikeni - nom caractérisant l'appartenance religieuse des habitants, convertis plus tard au catholicisme.

Svichtov - adjectif dérivé de "svist, svistene" /sifflement du vent/ ou de l'anthroponyme "Svistio, Svichtio, Svichto".

Choumène - attesté dès le XIVe s. comme ville de Choumène. Son nom est lié à l'adjectif Choumène, de "chouma" /forêt en feuilles, feuillage/.

Par rapport à la toponymie complète des régions de ces villes, les noms de celles-ci s'avèrent les plus anciens. Sur la base de cette constatation l'auteur affirme qu'après les noms des grands cours d'eau les noms des villes comportent l'information la plus ancienne sur l'appartenance linguistique et ethnique de la population qui les a fondées.

Цена 1,85 лв.

